

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

На правах рукопису

СЕРКЕВИЧ ІРИНА РОСТИСЛАВІВНА

УДК 343.9:343.326

**КРИМІНОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТА
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ ТЕРОРИЗМУ**

12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник
Канцір Володимир Степанович,
доктор юридичних наук, доцент

Львів – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ КРИМІНОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТІВ І КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ	11
1.1 Стан дослідження проблем сутності та шляхів протидії тероризму	11
1.2 Сучасне розуміння поняття тероризму	299
1.3 Кримінально-правова протидія тероризму в окремих зарубіжних державках	52
Висновки до розділу 1	64
РОЗДІЛ 2 КРИМІНОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТЕРОРИЗМУ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ В УКРАЇНІ ..	67
2.1 Загальна характеристика детермінант тероризму	67
2.2 Об’єктивні детермінанти тероризму та їх особливості щодо України	75
2.3 Суб’єктивні детермінанти тероризму	93
2.4 Особливості детермінації виникнення та діяльності організованих терористичних об’єднань	105
Висновки до розділу 2	117
РОЗДІЛ 3 КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	119
3.1 Сучасний стан кримінально-правової протидії тероризму в Україні	119
3.2 Шляхи вдосконалення кримінально-правової протидії тероризму в Україні	167
Висновки до розділу 3	182
ВИСНОВКИ	185
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	190

ВСТУП

Актуальність теми. Характерною рисою сьогодення є зростання у світі терористичної активності та намагання міжнародної спільноти ефективно протидіяти цьому небезпечному явищу, що набуває рис глобальної проблеми. Відтак входження України у міжнародне співтовариство передбачає певні зобов'язання щодо розробки ефективних заходів протидії терористичним проявам. Одним із таких заходів є створення чіткого й ефективного антитерористичного законодавства, насамперед його кримінально-правової частини, оскільки в останніх прийнятих міжнародних конвенціях, присвячених питанням протидії тероризму, простежується тенденція до розширення кримінально-правового захисту від терористичних діянь. Водночас державам рекомендується установити нові кримінально-правові норми про відповідальність за терористичні діяння.

Злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму, загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України, небезпека техногенного, зокрема ядерного та біологічного, тероризму належать згідно зі ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» до основних реальних і потенційних загроз національній безпеці України.

Події у світі свідчать про прогресуючу модифікацію цього небезпечного явища. Проблема набула особливої актуальності нині, коли відбувається всесвітня ескалація тероризму. Політичні, етнічні, екстремістські угруповання майже щоденно здійснюють акти тероризму, про які постійно повідомляють засоби масової інформації.

Це зло не оминуло й Україну, яка донедавна вважалася однією з найбільш безпечних у цьому аспекті держав Європи. Зокрема, з 1 січня 2014 р. в Україні розпочато понад 2500 проваджень за фактами вчинення терористичних злочинів.

Тероризм є складною суспільно-політичною та науковою проблемою,

вирішення якої потребує застосування системно-комплексного міжгалузевого підходу. Тероризм як соціальне явище вимагає досліджень у галузі кримінального, адміністративного, конституційного, міжнародного права, кримінології, політології, соціології, психології та інших наук.

У радянський період окремі аспекти проблем тероризму досліджували Н. С. Беглова, І. П. Бліщенко, Т. С. Бояр-Созонович, В. В. Вітюк, Л. М. Галенська, Н. В. Жданов, С. А. Ефіров, І. І. Карпець, Н. Б. Крилов, У. Р. Латипов, Є. Г. Ляхов, Л. О. Моджорян, Ю. О. Решетов. Водночас недоліком наукових пошуків учених було те, що тероризм розглядався здебільшого як спорадичні злочинні акти з боку екстремістсько налаштованих елементів і груп.

Упродовж існування України як незалежної держави окремі кримінально-правові проблеми протидії тероризму були предметом дисертаційних робіт В. Ф. Антипенка, О. С. Допілки, В. П. Ємельянова, Ю. А. Іванова, В. В. Крутова, В. С. Канціра, В. А. Ліпкана, С. М. Мохончука, Л. В. Новікової, М. В. Семикіна.

З-поміж вітчизняних науковців, окрім зазначених, помітний внесок у вирішення окреслених питань здійснили П. П. Андрушко, В. О. Глушков, В. К. Грищук, В. М. Др'омін, В. П. Журавльов, Н. А. Зелінська, В. В. Коваленко, О. М. Костенко, С. В. Лазебник, С. Я. Лихова, М. І. Хавронюк, С. С. Яценко.

З огляду на міжнародний характер проблем протидії тероризму, дослідження ґрунтується також на працях зарубіжних учених, зокрема: Р. А. Адельханяна, Ю. М. Антоняна, І. І. Артамонова, В. А. Васильєва, П. Вілкінсона, Б. Я. Гаврилова, Х.-П. Гассера, С. У. Дікаєва, А. І. Долгової, М. Креншоу, В. Лакера, Г. М. Міньковського, М. Ф. Мусаєляна, Г. В. Овчіннікової, І. Л. Трунова, В. В. Устінова, О. М. Хлобоустова, Б. Хофмана та ін.

Попри очевидну наукову і практичну значущість, окреслена проблематика не була об'єктом самостійного комплексного кримінально-правового дослідження. Актуальність боротьби з такими злочинами, зокрема тероризмом, через заходи кримінального права, а також недостатність наукових досліджень із цього питання й зумовили вибір теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано у Львівському державному університеті внутрішніх справ у межах комплексної теми наукових досліджень «Проблеми реформування правової системи України» на 2009–2012 і 2012–2015 роки (номери державної реєстрації 0109U007853, 0112U007492).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертації полягає у концептуально-теоретичному розгляді детермінантів і питань ефективності системи кримінально-правової протидії тероризму в Україні, а також виробленні на основі такого аналізу шляхів її вдосконалення.

Для досягнення поставленої мети сформульовано такі основні *задачі*:

– з’ясувати ступінь розробки проблем боротьби з тероризмом у науковій літературі;

– визначити зміст та обсяг поняття тероризму;

– вивчити зарубіжний досвід кримінально-правової протидії тероризму;

– проаналізувати кримінологічні детермінанти терористичної діяльності;

– дати комплексну кримінально-правову характеристику тероризму за законодавством України;

– визначити шляхи вдосконалення кримінально-правової протидії тероризму.

Об’єкт дослідження – суспільні відносини у сфері протидії тероризму.

Предмет дослідження – кримінологічні детермінанти та кримінально-правова протидія тероризму.

Методи дослідження. Відповідно до мети та задач дослідження у дисертації використано систему методів наукового пізнання. Загальнотеоретичні аспекти кримінально-правової протидії тероризму вивчено з урахуванням останніх досягнень вітчизняної і світової теоретико-правової думки. Під час здійснення дослідження у науковій роботі використано загальні принципи, зокрема обґрунтованості, об’єктивності, наступності та узагальнення теоретико-правової спадщини. З метою одержання найбільш повних, достовірних і обґрунтованих результатів роботи

застосовано загальнонаукові та конкретні методи пізнання.

Методологічний синтез інституціонального й аксіологічного підходів сприяв розгляду кримінологічних детермінантів у контексті загальнотеоретичного вчення про феномен тероризму як кримінально караного діяння (підрозділи 1,2, 2.2, 2.3, 2.4). Діалектичний метод дав змогу розглянути конкретні детермінанти тероризму в сучасних умовах (підрозділи 2.2, 2.3, 2.4). Метод історизму застосовано під час аналізу чинників, які зумовлюють кримінально-правову заборону тероризму, та під час дослідження розвитку законодавства у галузі кримінально-правової протидії тероризму (підрозділи 1.1, 1.2). Порівняльно-правовий метод використано задля аналізу зарубіжного досвіду вирішення питань кримінально-правової протидії тероризму в зарубіжних державах (підрозділ 1.3). Формально-юридичний метод використано для дослідження власне правових властивостей таких явищ, як тероризм, злочини терористичного характеру, мотивація терористичної діяльності, організовані форми тероризму (підрозділи 1.2, 2.4, 3.1, 3.2). Метод аналізу і синтезу застосовано під час вивчення кримінально-правових засобів у системі протидії злочинам терористичного характеру на сучасному етапі (підрозділи 3.1, 3.2). Функціональний метод сприяв класифікації злочинів терористичного характеру за кримінально-правовими ознаками (підрозділи 1.1, 3.1). Метод узагальнення застосовано під час формулювання висновків дослідження.

Дисертація ґрунтується на матеріалах, отриманих із різних джерел вітчизняної та зарубіжної наукової літератури. Документальну та фактологічну основу дослідження становлять національне і зарубіжне чинне законодавство та міжнародні правові стандарти, що регулюють різні аспекти кримінально-правової протидії проявам тероризму.

Емпіричну базу дослідження становлять матеріали 273 рішень судів України (з них 102 вироки) за період із 1 січня 2014 р. у справах про терористичні та суміжні злочини. Основа матеріалів судової практики – рішення, що містить Єдиний державний реєстр судових рішень.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що вони отримані на основі комплексного теоретико-правового дослідження кримінально-правової протидії проявам тероризму.

У дисертації сформульовано низку концептуальних положень, що вирізняються науковою новизною та мають важливе теоретичне та практичне значення, зокрема:

у перше:

– доведено, що одним із основних детермінантів сучасних терористичних настроїв і проявів в Україні можна вважати бездіяльність української влади щодо: доведення економічної ситуації у державі до критичного стану; втрати довіри у більшості громадян; уможливлення поширення у суспільстві таких негативних тенденцій, як розв'язання суперечностей і конфліктів силовими методами, ідеологічне розмежування, критична майнова і політична поляризація населення, інформаційна експансія тощо;

– виокремлено специфічні для сучасної ситуації в Україні детермінанти тероризму: неадекватне (спотворене) розуміння значною частиною населення південно-східних регіонів України та спотворена пропаганда з боку організаторів терористичної діяльності: а) перебігу Революції Гідності (вихід протистояння за мирні межі); б) наслідків Революції Гідності (тлумачення їх як «державного перевороту», «захоплення влади фашистами-націоналістами» тощо); в) специфічного ставлення до працівників правоохоронних органів після Революції Гідності (коридори ганьби, ніч гніву у містах Західного регіону тощо). Ці детермінанти були посилені: а) прихованим, а подекуди відкритим українофобством значної частини населення цих регіонів; б) систематичним поширюванням проросійських настроїв та антиукраїнської пропаганди; в) відсутністю об'єктивної поінформованості громадян про реальну ситуацію в державі тощо;

– констатовано, що суб'єктивні характеристики терористів, а відтак і суб'єктивні детермінанти терористичної діяльності, настільки різноманітні, що самостійно не можуть слугувати підґрунтям для ефективної організації

протидії терористичній діяльності;

– запропоновано, у разі вчинення злочинів, передбачених іншими статтями КК України, аніж ст. 258-1–258-5 КК України, за наявності ознак терористичного акту кваліфікувати їх за сукупністю зі ст. 258 КК України;

удосконалено:

– положення про співвідношення понять «терор» і «тероризм»;

– підходи до кримінально-правового розуміння поняття «тероризм».

Запропоновано під поняттям тероризму розуміти передбачені нормами міжнародного та (чи) національного законодавства суспільно небезпечні діяння, що полягають у створенні умов, сприянні чи безпосередньому свідомому, цілеспрямованому застосуванню насильства або створенні реальної загрози його застосування з метою спонукання, шляхом залякування, політичних суб'єктів відповідної держави чи міжнародних суб'єктів до зміни їхньої діяльності як умови їх припинення (невчинення).

– підходи до визначення детермінант тероризму. Як самостійні детермінанти виокремлено корупцію та «провал» у роботі правоохоронних органів і спецслужб;

дістали подальший розвиток:

– положення про те, що кримінально-правове забезпечення протидії тероризму в Україні є доволі ефективним. За умови ефективного його застосування можна ефективно протидіяти такому виду злочинної діяльності;

– положення про те, що тероризм – це злочинне діяння. Зокрема поняття має охоплювати шість статей КК України: ст. 258 «Терористичний акт»; ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту»; ст. 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту»; ст. 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації»; ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту»; ст. 258-5 «Фінансування тероризму». Зроблено висновок, що «центральною» серед них є «терористичний акт», а інші – це криміналізовані у виді самостійних складів злочинів різноманітні прояви співучасті у вчиненні терористичного акту, або готування до його

вчинення.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані у:

– *науково-дослідній сфері* – для подальшого теоретичного вивчення проблем протидії тероризму;

– *правотворчій сфері* – з метою вдосконалення антитерористичного законодавства України;

– *навчальному процесі* – під час викладання та вивчення кримінального права, проведення науково-дослідної роботи серед студентів, підготовки спецкурсів, підручників, навчальних посібників і відповідних розділів науково-практичних коментарів законодавства про кримінальну відповідальність;

– *правовиховній діяльності* – для забезпечення антитерористичної освіти населення у навчальних закладах, підприємствах, інших установах, а також висвітлення через ЗМІ справжньої суті цього явища.

Особистий внесок здобувача. Положення, викладені у дисертації та винесені на захист, висновки до роботи розроблені автором особисто. Наукові ідеї та розвідки, що належать співавторам опублікованих робіт, у дисертації не використано. У науковій статті, опублікованій у співавторстві, 50% змісту становлять власні теоретичні напрацювання дисертанта.

Апробація результатів дисертації. Підсумки вивчення проблеми загалом, окремих її аспектів, отримані узагальнення та результати оприлюднено на таких науково-практичних заходах, як: II Регіональний круглий стіл «Проблеми державотворення та правотворення в Україні» (м. Львів, 18 лютого 2011 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Від громадянського суспільства – до правової держави» (м. Харків, 15 квітня 2011 р.); Всеукраїнська наукова конференція ад'юнктів, аспірантів та здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Львів, 30 вересня 2011 р.); міжнародна науково-практична конференція «7 Прибузькі юридичні читання» (м. Миколаїв, 25–26

листопада 2011 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Проблеми державотворення та правотворення в Україні» (м. Львів, 17 лютого 2012 р.); Всеукраїнська наукова конференція ад'юнктів, аспірантів та здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Львів, 28 вересня 2012 р.); Międzynarodowa konferencja naukowa i praktyczna «Science – od teorii do praktyki» (Sopot, 29.03–31.03.2013); Międzynarodowa konferencja naukowa i praktyczna «Nauka w swiecie wspolczesnym» (Lodz, 29.05–31.05.2013); Всеукраїнська наукова конференція ад'юнктів, аспірантів та здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Львів, 27 вересня 2013 р.); Всеукраїнська наукова конференція ад'юнктів, аспірантів та здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Львів, 17 жовтня 2014 р.); IV міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Актуальні проблеми правового регулювання в Україні та країнах ближнього зарубіжжя (в контексті співпраці з Європейським Союзом)» (Львів, 24 листопада 2014 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, сформульовані в дисертації, викладено у 18 публікаціях, зокрема восьми наукових статтях у фахових виданнях України (одна у науковому виданні іноземної держави) і десяти тезах доповідей на науково-практичних заходах.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ КРИМІНОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТІВ І КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ

1.1 Стан дослідження проблем сутності та шляхів протидії тероризму

Феномен тероризму – об’єкт уваги дослідників із різних наукових сфер: філософії, соціології, політології, юриспруденції, психології тощо. Чимала кількість наукових досліджень цього явища спричинила значний плюралізм підходів у його розумінні. Очевидно, що кожне з таких досліджень має наукову чи практичну цінність, але, з огляду на мету та задачі дисертації, не всі із них можуть бути відображені в цій роботі. Тому зацентруємо свою увагу насамперед на дослідженнях у галузі юриспруденції, однак розуміємо, що абсолютно абстрагуватись від напрацювань інших наук навряд чи вдасться.

Як непарадоксально, але основні напрацювання у цьому питанні, доступні нам для вивчення, належать науковцям Російської Федерації. Абстрагуючись від політичних оцінок, слід констатувати, що науковці цієї держави намагались шукати обґрунтування репресивної діяльності держави стосовно осіб, яких на офіційному рівні визнавали терористами, та працювали над створенням відповідного законодавства у цьому напрямі.

Навряд чи менше уваги питанням тероризму присвятили у своїх дослідженнях науковці західноєвропейських держав і США, однак задля справедливості слід указати, що доступ до таких праць ускладнений.

Відтак наукові пошуки з проблем тероризму російських дослідників, зважаючи на їх зміст, можна об’єднати у декілька основних напрямів:

1) дослідження історії тероризму. Цим питанням присвячені, зокрема, праці П. Кошеля [92], Л. Ляшенко [128], О. Рудницького [23], А. Суворова [200] та ін.;

2) загальнотеоретичні дослідження природи тероризму. Це наукові розробки В. Замкового, К. Ільченкова [62], І. Ільїнського [67], В. Кікота [78], В. Петрищева [158], К. Салімова [186] та ін.;

3) аналіз політичної складової тероризму. Цим проблемам присвячено праці Ю. Авдєєва [3], І. Дементьєва [45], Н. Лазарева [114] та ін.;

4) вивчення соціально-філософських і соціально-психологічних проблем тероризму. Такі питання розглядаються, зокрема, у працях Ю. Антоняна [9], Н. Афанасьєва [13], В. Вітюка [30], Д. Ольшанського [151] та ін.;

5) кримінально-правові та кримінологічні дослідження тероризму та протидії йому. Ці аспекти відображені у публікаціях Ю. Антоняна [10], П. Баранова [16], В. Ємельянова [50-52; 56-59; 181], Н. Литвинова [119], В. Лунєєва [124-126], М. Ентіна [232] та інших учених.

Стосовно західних дослідників, то вони (Дж. Белл [236], Б. Дженкінс [243], П. Вілкінсон [249], Р. Коррадо, Р. Еванс [239]) також активно досліджували сутність, стратегію і тактику тероризму, ідеологію та особливості терористичної діяльності, причому особлива увага приділялась політичному тероризму. У працях недавніх років (І. Боданські [238], В. Лакера [244]) розглянуто особливості сучасного тероризму, проаналізовано його місце в сучасному суспільстві.

Проблематика тероризму і антитерористичної діяльності стала предметом аналізу і низки українських науковців: С. Буткевича [24], А. Деменка [44], В. Ліпкана, Д. Никифорчука, М. Руденка [120], Б. Канцелярука [77], В. Коцура [91], Х. Лакішина [115], Л. Новікової [147], М. Семикіна [188], І. Смазнова [193], С. Шевцова [230] та ін.

Найбільш обсяжний внесок у кримінально-правову науку України з питань сутності та шляхів протидії тероризму зробив В. Ємельянов, який

опублікував низку монографій з цієї проблематики [50-52; 58; 59; 181].

Стосовно українських кримінально-правових і кримінологічних досліджень проблем тероризму та антитерористичної діяльності на дисертаційному рівні, то першу спробу розглянути тероризм із кримінально-правових позицій зробила 1993 року С. Допілка, дослідивши питання сутності та відповідальності за морський тероризм [47].

Кримінологічні проблеми боротьби з тероризмом досліджував В. Антипенко (1999 р) [6]. 2000 року дисертацію з тематики відповідальності за тероризм захистив С. Мохончук [138].

Очевидно, що, з огляду на час виконання робіт зазначених науковців, на істотні зміни відтоді в міжнародному та національному кримінальному законодавстві, ці праці можуть стати лише основою для переосмислення сучасного розуміння сутності тероризму та формування ефективної моделі протидії йому.

2000 року кандидатську дисертацію (хоча й за іншою спеціальністю) з питань міжнародно-правового регулювання боротьби з тероризмом захистив Ю. Іванов [70]. Кандидатську роботу з політичних наук із питань виникнення та проявів тероризму в сучасних умовах 2001 року захистила Л. Мошкова [139]. Ці наукові роботи також є відповідним внеском у розробку стратегії та тактики протидії тероризму в Україні.

Попри це, зважаючи на задачі дисертації, нас цікавлять насамперед сучасні кримінально-правові та кримінологічні дослідження з обраної проблематики, які можна також поділити на декілька груп.

Перша – дослідження підходів до визначення поняття (дефініції) тероризму. Попередньо констатуємо, що ця проблема не була вирішена і досі входить до дискусійних.

Зокрема, В. П. Ємельянов вважає, що необхідно виділити і визначити тероризм у таких трьох розуміннях: 1) вузькому (власному); 2) широкому; 3) найбільш широкому [52, 17-23; 59, 110].

Тероризм у вузькому значенні – це загальнонебезпечні діяння,

спрямовані на залякування населення з метою спонукання держави, міжнародної організації, юридичної особи чи групи осіб до вчинення або відмови від вчинення якихось дій. Як справедливо зазначає В. П. Ємельянов, тероризм у подібному розумінні характеризується такими взаємопов'язаними ознаками: 1) вчинення загальнонебезпечних дій або погроза такими діями, що спричиняє загальну небезпеку; 2) створення атмосфери страху, пригніченості, напруженості; 3) публічний характер терористичних дій; 4) застосування загальнонебезпечного насильства стосовно осіб чи майна з метою схиляння до певної поведінки інших [52, 17; 58, 37].

Тероризмом у широкому тлумаченні охоплюються тероризм у вузькому розумінні й усі інші злочини терористичної спрямованості (терористичного характеру), тобто суспільно небезпечні діяння, спрямовані на залякування населення з метою спонукання держави, міжнародної організації, юридичної особи чи групи осіб до вчинення або відмови від вчинення яких-небудь діянь [52, 23]. Інакше кажучи, поняттям «тероризм у широкому розумінні», або «злочини терористичної спрямованості», охоплюються не лише загальнонебезпечні, а й інші суспільно небезпечні діяння, які відрізняються від тероризму у вузькому розумінні тільки за першою конститутивною ознакою – загальнонебезпечним характером дій або погрозою такими діями, що зумовлює загальну небезпеку. Щодо решти ознак, якими характеризується тероризм у зазначених розуміннях, то вони повністю збігаються.

Таку позицію підтримує М. В. Семикін і зазначає про залякувальний вплив на населення, створення атмосфери страху на соціальному рівні, щоб на цьому тлі досягати певних поступок від тих організацій чи осіб, які можуть приймати вигідні для терористів рішення [188]. Насправді, крім терористичного акту, до поняття «інші злочини терористичної спрямованості» належать, наприклад, захоплення заручників, викрадення людини, захоплення будинків, споруд, водного або повітряного судна, залізничного рухомого складу тощо, якщо зазначені діяння вчиняються

публічно, спрямовані на виникнення у населення почуття страху, напруженості і мають метою вплив на ухвалення якогось рішення або відмову від нього з боку держави, міжнародної організації, фізичної або юридичної особи чи групи осіб.

Нарешті, тероризм у найбільш широкому розумінні – це суспільно небезпечні діяння, спрямовані на залякування населення з метою спонукання держави, міжнародної організації, юридичної особи чи групи осіб до вчинення або відмови від вчинення якихось дій, а також сприяння таким діям [52, 25].

А. І. Долгова пропонує тлумачення тероризму у двох значеннях – вузькому та широкому. Вузьке розуміння відображає диспозиція ст. 205 КК РФ «Тероризм», у ч. 1 якої зазначається, що тероризм – це вчинення вибуху, підпалу або інших дій, які створюють загрозу загибелі людей, спричинення значного матеріального збитку або настання інших суспільно небезпечних наслідків, якщо ці дії вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення або справляння впливу на прийняття рішень органами влади, а так само загроза вчинення вказаних дій з тією ж метою. Щодо широкого розуміння поняття «тероризм», то воно, на думку А. І. Долгової, закріплено у ст. 3 Федерального Закону РФ «Про боротьбу з тероризмом». До злочинів терористичного характеру, які передбачаються у цій статті, входять і діяння, пов'язані із втягненням у вчинення злочинів терористичного характеру або іншим сприянням їх вчиненню (ст. 205 КК РФ) [95, 732].

І. Артамонов під терміном «тероризм» пропонує розуміти «будь-який акт насильства (вбивство, ушкодження, захоплення заручників, матеріальних об'єктів та їх руйнування) або загрозу його застосування, що здійснюється умисно різноманітними способами, із застосуванням будь-яких засобів, з метою припинення політичної діяльності, порушення громадської безпеки, залякування населення або здійснення впливу на прийняття рішень органами державної влади, місцевого самоврядування, адміністрацій підприємств, установ, екіпажами транспортних засобів, що створює в суспільстві

атмосферу страху, паніки, розгубленості». Уточнюючи ознаки тероризму, цей науковець зазначає: «тероризм – протиправне застосування сили або загрози силою; тероризм спрямований на створення залякувального впливу, залякування більш широкого кола осіб, аніж безпосередні жертви; метою терористичних акцій виступає спонукання влади, населення, окремих осіб до відповідних дій або відмови від їх здійснення на користь терористів» [12, 280].

Низка російських дослідників цієї проблематики вважають, що «тероризм – це дії, спрямовані на урівноваження шансів або на перелом гри... З точки зору терористів, їхні дії – це форма поновлення порушеної справедливості» [191].

Розширене поняття тероризму запропонував В. Петрищев: «Тероризм – це систематичне, соціально і політично вмотивоване, ідеологічно зумовлене використання насильства або погроз застосування такого, за допомогою якого через залякування фізичних осіб здійснюється управління їхньою поведінкою у вигідному для терористів напрямі, і досягається визначена терористами мета» [158, 260].

Є. Кожушко пропонує таке визначення цього поняття: «Тероризм – це тактика політичної боротьби, що характеризується систематичним застосуванням ідеологічно мотивованого насильства та виражається у вбивствах, диверсіях, саботажі, викраденнях та інших діях, які становлять загрозу життю і безпеці людей» [79, 215].

Е. Г. Ляхов вважає, що тероризм є одним із видів насильства, а в центрі терористичного акту знаходиться фізична особа або група осіб, вплив на яких повинен призвести до змін у політичній сфері, тобто в національних, класових і міжнародних взаємовідносинах. Організатором такої терористичної дії є державний орган, а виконавцями виступають конкретні фізичні особи. Для проведення таких акцій використовуються найрізноманітніші засоби і способи – шантаж, захоплення заручників, викрадення, вбивства, завдання тяжких тілесних ушкоджень тощо [127, 96].

Різні трактування поняття «тероризм» запропоновані знаними закордонними вченими. Так, експерт з Ізраїлю Б. Ганор зауважує: «Тероризм – це інтенсивне застосування або загроза застосування насильства стосовно цивільних осіб або цивільних об'єктів з метою досягнення політичної мети» [241]. Суть цієї дефініції полягає в об'єднанні трьох ознак, без яких насильство не може бути кваліфікованим як тероризм: по-перше, насильницький акт або загроза його (психологічний фактор впливу на об'єкт); по-друге, мета теракту має політичний характер; по-третє, мішенями терористів виступають цивільні особи, що докорінно відрізняє тероризм від інших видів політичного насильства, наприклад, партизанської війни.

Відомий американський спеціаліст із міжнародного права Р. Фальк пропонує два визначення, а саме: «Будь-який тип політичного насильства, що не має адекватного морального і юридичного виправдання, незалежно від того, хто до нього вдається, – революційна група або уряд»; «Політичний екстремізм, що вдається до насильства без розбору або до насильства стосовно невинних осіб» [240]. Згідно з твердженням цього вченого, «терорист зазвичай намагається використовувати насильство символічно, щоб охопити мільйонну аудиторію. У 800 млн. осіб оцінювалася кількість глядачів Мюнхенської олімпіади у 1972 р., коли було вбито 12 ізраїльських спортсменів. Насильство було спрямовано однаково на всіх: і на тих, хто дивився спортивні змагання, і на тих, хто загинув. Його намагалися використати як форму шантажу – зверніть на нас увагу, інакше...» [240].

Лондонський тижневик «Економіст» указує, що не слід ставитися до тероризму як до чогось абстрактного і спонтанного: «... тероризм – це залякувально корислива спроба використати насильство для досягнення відповідної мети-цілі» [247, 11]. Головна мішень терористів – не безпосередні жертви їх злочинів (як правило, безневинні люди, приречені на загибель), а ті, хто спостерігає за драмою, що розгортається на екранах телевізорів.

Очевидно, що виклад підходів до визначення поняття тероризму можна

продовжувати. Але і цього видається достатньо, аби констатувати, що позиції з приводу тлумачення поняття тероризму істотно відрізняються. В. Лакер з цього приводу зазначив, що найближчим часом взагалі неможливе визначення дефініції тероризму, адже багато зовнішніх чинників суспільства суперечать цьому. Попри те, дослідник постійно робить спроби визначити це складне явище, а тому, на його думку, «тероризм – це застосування насильства групою людей, які діють з певною політичною або релігійною метою зазвичай проти певного уряду, інколи проти іншої етнічної групи, класу, релігії чи політичного руху» [244].

Крім того, як зазначає Крістофер Даазе, «велика частина терористичних студій останніх 40 років присвячена питанню дефініції. Проте ці зусилля не дозволяють нам сьогодні говорити про існування загальнообов'язкової концепції тероризму. Навпаки: з'являються нові та нові дефініції. У 80-х роках Алекс Шмід уклав список із 109 визначень тероризму, щоб синтезувати на цій основі загальноприйнятну дефініцію. Проте більшість дослідників дистанціювалися від цього визначення, і кількість дефініцій збільшувалася. Таке враження, що пришвидшення дискусії про дефініції тероризму призводить не до чіткості поняття, а до ще більшої плутанини» [108].

Як бачимо, проблема у визначенні поняття тероризму полягає в тому, що різні дослідники намагаються акцентувати на окремих особливостях цього явища з позицій сфери науки, яку представляють: юристи – на юридичних аспектах, політологи – на політичних, соціологи – на суспільних тощо.

Друга проблема, яка стосується невирішених (дискусійних), на якій акцентують дослідники, питань тероризму – намагання відмежувати його від суміжних явищ і понять. Зокрема, багато вчених розглядають тероризм як форму політичної боротьби, особливий вид війни, окреслюють спільні та відмінні риси між «класичною» війною та тероризмом тощо [246; 207; 209; 242; 231; 235].

Наприклад, А. Ісаков пов'язує тероризм з екстремізмом, який недавно набув поширення. Поняття «екстремізм» і «тероризм», як підкреслює науковець, настільки близькі, що їх практично неможливо розділити [69, 44].

С. Абельцев виокремлює «кримінальний екстремізм» і пов'язує його з насильством. Злочинну діяльність у цьому розумінні він називає екстремістською. Науковець використовує термін «синдром кримінального екстремізму» і пов'язує його з такими поняттями, як загальнокримінальні терористичні акти, терористичні злочини, злочини терористичного характеру. На його думку, всі ці «екстремістські акти» необхідно розглядати в системі кримінального насильства [2, 178].

Є. Гундарь розглядає кримінальний екстремізм як крайню форму тероризму, злочинів терористичного характеру. Практика доводить, вважає дослідник, що екстремізм стає зброєю і засобом злочинної діяльності у процесі досягнення злочинцями своїх цілей. Їм вигідно використовувати екстремізм (саме як зброю і засіб), тому що його різноманітні кримінальні форми дозволяють швидко отримати бажаний результат від злочинів терористичного характеру [40, 107].

Проникнення кримінального екстремізму в усі сфери життєдіяльності людей перетворює його на реальну загрозу життю та здоров'ю окремої особи та суспільства загалом. Таку ж загрозу створює й тероризм. Необхідно зважати на зв'язок між цими явищами. Тероризм, як зазначає Є. Гундарь, – це свідоме використання нелегітимного насильства з боку будь-якої групи або окремих осіб, які намагаються досягти відповідної злочинної мети, якої не можна досягти легітимним способом. Як підкреслює науковець, із цього зрозуміло, що насильство, здійснюване терористами, прямо залежить від досягнення злочинної мети. Основна мета кримінального тероризму – особиста вигода терористів [40, 108].

Не менш складним аспектом цієї проблеми є питання розуміння тероризму як форми війни чи насильства. Терористи, на відміну від військових, не намагаються приховати свої злочинні наміри, але у них немає

визначеної території, на якій проводяться воєнні дії, нейтральної території; у них не існує також і обмежень на види використовуваної зброї. Військові усвідомлюють, що застосування зброї проти цивільного населення є винятком або непорозумінням, а мета терористів – спричинити жах, паніку, змусити боятися. П. Вілкінсон зазначає, що «на практиці неймовірно складно розмежувати війну та терор. Але навіть це не перетворює кожен герилью, яка вимушено ухиляється від правил війни, у тероризм» [249]. Тому доцільно розмежовувати ці поняття і у жодному разі не узагальнювати.

Більшість дослідників тероризму певною мірою обґрунтовано вбачають категоріальну відмінність між тероризмом і герильєю (партизанською війною – І. С.). Наприклад, Марта Креншо стверджує, що ми не зможемо сформулювати чіткої дефініції тероризму, якщо не зважатимемо на насильницьку дію, її мету та ймовірність політичного успіху. Герильєрос діють у межах міжнародного права, атакують лише комбатантів і здійснюють боротьбу з обґрунтованою перспективою успіху; тобто їхнє застосування насильства можна було б визнати легітимним. Натомість терористи зазнали б фіаско як мінімум на одному з цих тестів на легітимність. Вони або порушили б міжнародне право, або вбивали б некомбатантів, або вели б безперспективну боротьбу; як наслідок – їхнє застосування насильства можна було б визнати нелегітимним [108].

Ю. М. Антонян виділяє один із підходів, який визначає в тероризмі таку відмінну ознаку, як залякування, що, на його думку, дозволяє говорити не тільки про тероризм, але і про терористичну злочинність як вид злочинності, що містить також посягання на життя державного чи громадського діяча, захоплення заручників, вимагання, деякі злочини проти правосуддя, проти державної влади. Тероризм може охоплювати помсту, а також демонстрацію сили, зверхності, безстрашності, мужності, перемоги ідеї [197, 152].

Він також виокремлює надзвичайно небезпечний вид насильства – терористичну війну, яка, на його думку, повинна стати об'єктом

кримінально-правових і кримінологічних досліджень. Відмінною особливістю сучасної терористичної війни є те, що вона ведеться не країною, а терористичною організацією, хоча нерідко і за підтримки окремої держави, яка явно в ній участі не бере. На жаль, ознаки власне такої ситуації спостерігаються в сучасній Україні.

Ще один важливий дискусійний момент – це розмежування тероризму від протесту та спротиву. Це питання особливо актуальне для сучасної України. Чому акції на Майдані Гідності – не тероризм, а сучасні події на Сході України – так?

Цікавою з цього приводу є позиція, висловлена Ульрікою Майнгоф, стосовно протестів у Німеччині: «Межу, яка розділяє словесний протест і фізичний опір, було перетнуто в демонстраціях протесту проти замаху на Руді Дучке, перетнуто вперше багатьма, а не одинаками, упродовж кількох днів, а не одноразово, в багатьох місцях, а не лише в Берліні, реально, дієво, а не тільки символічно. Після 2 червня шпрингерівські газети лише спалювали, тепер було здійснено спробу блокувати їх постачання. 2 червня летіли лише яйця і помідори, тепер летіло каміння. В лютому було показано цікавий і веселий фільм про приготування напалму – «коктейлю Молотова», тепер були реальні пожежі. Кордон, який розмежовував протест і спротив, перейдено. Чи вважати всі ці події абсурдним, терористичним насильством? Констатуємо: ті, хто з позицій режиму засуджує бруківку і підпали, але не критикує розв'язане концерном Шпрингера цькування, не засуджує бомби, які летять на В'єтнам, терор в Ірані, ті, хто дійсно міг би експропріювати Шпрингера, а замість цього створює «велику коаліцію», ті, хто дійсно міг би розповсюдити в ЗМІ правду про газети «Більд» і «Берлінер Цайтунг», замість цього розпускають чутки про студентів, лицемірять, виступаючи за відмову від насильства, підходять до того, що відбувається, з різними мірками; всі вони хочуть того, чого й ми, хто вийшов на вулиці з камінням в кишенях, але ми не хочемо політики, нав'язаної нам як невідворотній фатум, недієздатних, інертних мас, безсилля опозиції, яка ніщо і нічому не зможе довести,

демократичних забав у пісочниці, надзвичайного стану, який оголошується, коли справа стає загрозовою. Тепер, коли кайдани пристойности скинуті, можна і треба знову з початку продовжувати дискусію про насильство і контрнасильство. Контрнасильство в тому вигляді, в якому воно було застосовано в ці революційні дні, не сприяє тому, щоб викликати симпатію чи схилити переляканих лібералів на бік позапарламентської опозиції. Для контрнасильства є небезпека стати насильством, коли жорстокість поліції стане визначати закони дій, коли безсилий гнів замінить розум, коли майже бойові дії спричинять застосування теж майже бойових засобів» [226].

Як окрему групу наукових пошуків, у яких так і не було сформовано єдину позицію, можна вважати дослідження видів тероризму.

Тероризм класифікують за найрізноманітнішими критеріями. Одну з перших спроб систематизувати багатоманітність терористичних дій було здійснено на конференції з уніфікації кримінального права 1934 року в Мадриді, де вчені-правники одностайні у тому, що необхідно розрізнити тільки тероризм «політичний» і тероризм «соціальний» [33].

Англійський дослідник П. Вілкінсон у своїй концепції класифікації тероризму виокремлював тероризм «революційний», коли діяльність терористів спрямовується на зміну політичної системи, «підреволюційний», коли тероризм спрямовується на певні зміни в межах існуючої політичної системи, та «репресивний» – у випадку, коли терористична діяльність окремої держави спрямовувалася проти іншої держави або ж проти опозиції [245].

Американський фахівець із проблем тероризму Дж. Мотлі запропонував модель класифікації, за якою всі терористичні організації поділяються на дві великі групи: ліві та праві. О. Крайнев класифікує тероризм як політико-соціальний та політико-релігійний. Ф. Форсайт вважає, що є чотири різновиди тероризму: національний, одномірний, політичний, релігійний. М. Денікер поділяє тероризм на програмовий, добродесний, раціональний і патологічний. Л. Діспо виокремлює чотири види тероризму:

тероризм держави лівих, тероризм держави правих, тероризм лівої опозиції і тероризм правої опозиції. А. МакВілсон, досліджуючи терористичні феномени, зазначає: «... найпильнішу увагу останніми десятиріччями викликали у Західній Європі та Північній Америці прояви субверзивного, підривного тероризму – ультралівого чи іншого (етнічно-політичного, релігійно-політичного) походження». М. Стрміска стверджує: «... загальноприйнятої, раціонально обґрунтованої типології тероризму, на жаль, не існує. Нинішні спроби опрацювати таку типологію викликають вельми хаотичні враження. Значні недоліки були вже у спробі розрізнення революційного та субреволюційного тероризму як двох основних типів субверзивного терористичного насилля, однак ще більші проблеми виникли згодом – під час розрізнення підтипів революційного та субреволюційного тероризму» [33].

Німецькі дослідники І. Фетчер, Х. Мюмклер, Х. Людвіг також виділяють три типи сучасного тероризму, але за іншими критеріями: тероризм пригноблених етнічних меншин; тероризм визвольних рухів; тероризм індивідів і груп із політичних мотивів з метою зміни політичного ладу [149, 28].

Г. Денікер поділяє тероризм на внутрішній (дії громадян проти своєї держави на своїй території); транснаціональний (дії громадян однієї держави проти своїх співвітчизників на території іншої держави); міжнародний (міжнародні, міжнаціональні групи терористів діють проти іншої або інших держав) [46, 78].

У філософії тероризм класифікують на такі види:

- революційний і контрреволюційний;
- субверсивний (спрямований на дестабілізацію системи) і репресивний (пов'язаний з придушенням);
- фізичний і духовний;
- селективний (індивідуальні теракти) і сліпий (проти невизначеного кола осіб);
- провокаційний (властивий міжнародному тероризму);

- превентивний терор (здійснюваний спецслужбами держав);
- військовий терор (коли в доктрину ведення війни входять особлива нелюдськість, нещадність і жорстокість військових операцій щодо мирного населення, дітей, об'єктів Червоного Хреста, військовополонених і т. д.);
- кримінальний терор (стан злочинності, коли вона виходить з-під контролю правоохоронних органів) [62, 9].

В. В. Лунєєв пропонує виділяти такі види тероризму:

- політичний;
- кримінальний;
- національний і релігійний;
- державний;
- стихійний і організований;
- повітряний;
- міжнародний [126, 29].

Як бачимо, питання класифікації терористичних проявів отримало відповідний рівень уваги. Водночас, на нашу думку, сама собою класифікація без аналізу особливостей причин виникнення та особливостей відповідного виду тероризму має винятково загальнонаукове значення.

Поряд із класифікаціями тероризму в літературі певною мірою вивчено і питання класифікації терористичних актів, які становлять основу тероризму.

Вважається, що підгрунття таких утворюють загальнокримінальні терористичні акти. Так, згідно з даними О. Бокова, питома вага загальнокримінальних терористичних актів у загальній кількості актів тероризму становить 84% [19, 17].

Цю тезу підтверджує Ю. Ласкін: «Такі теракти є криміналом, як і викрадення людей, захоплення заручників, вбивство» [116, 45]. Подібні діяння (загальнокримінальні терористичні акти) вчиняються в основному під час злочинних «розборок» у громадських місцях.

Ю. Ласкін виділяє терористичні акти, що здійснюються за наймом –

«замовні теракти». Згідно з його даними, таких терактів майже 80% у загальній кількості терористичних актів. Більшість спеціалістів пропонують розділяти групові та одиничні теракти, класифікувати загальнокримінальні терористичні акти за мотивом діяння. Звертається увага і на інші критерії класифікації терористичних актів, на їхній тісний зв'язок із типологією терористів. Дослідники підкреслюють, що типам терористичних актів завжди відповідають типи злочинців. Детальніше про це йтиметься в наступних розділах дисертації.

Четверта група досліджень – це наукові пошуки причин та умов терористичної діяльності. На жаль, розробки із цих питань мають фрагментарний характер.

На VIII Міжнародному конгресі ООН із попередження злочинності та поводження зі злочинцями (Гавана, 1990 р.) основними причинами тероризму були окреслені: бідність, безробіття, неграмотність, брак доступного житла, недосконалість системи освіти і підготовки кадрів, відсутність життєвих перспектив, відчуження та маргіналізація населення, загострення соціальної нерівності, ослаблення сімейних і соціальних зв'язків, недоліки виховання, негативні наслідки міграції, руйнування культурної самобутності, нестача об'єктів культурно-побутового призначення, поширення засобами масової інформації ідей і поглядів, що призводять до зростання насильства, нерівності й нетерпимості.

Нині у юридичній літературі вирізняють такі причини тероризму:

1) помітне зниження життєвого рівня в поєднанні з безпрецедентно збільшеною соціальною диференціацією, які активізують такі соціально-психологічні чинники, як злість, заздрість, ненависть, ностальгія за минулим і т. д.;

2) економічна і енергетична кризи, зростання цін, інфляція;

3) кризовий стан низки соціальних і професійних груп, особливо військових, та осіб, що мають військовий досвід, зокрема тих, які мають досвід роботи з вибуховими пристроями і речовинами;

4) зростання безробіття, яке обумовлює проблеми міграції,

бродяжництва, психологічної і професійної деградації і дезорієнтації особистості в умовах ринкової економіки і т. д.;

5) розповсюдження серед населення зброї, військової підготовки і специфічних військових налаштувань, пов'язане з участю значної частини військових у реальних бойових подіях (афганська і чеченська війни) і вимушеним перепрофілюванням багатьох працівників спецслужб, які часто вживаються в кримінальні структури. Доступність зброї і чимала кількість відставних військових, які намагаються реалізувати себе;

б) підлив чи повалення свого уряду (наприклад, діяльність західнонімецької «Фракції червоної армії» (РАФ) та італійських «Червоних бригад»);

7) національне самоствердження (наприклад, діяльність Вірменської секретної армії за звільнення Вірменії (АСАЛА));

8) розповсюдження засобами масової інформації ідей і поглядів, що призводять до зростання насильства, нерівності й нетерпимості, навіювання населенню всесильності і вседозволеності терористів та ін. [130].

У роботі П. О. Кабанова вказано значну кількість політичних причин, основні з них такі: 1) репресії з боку правлячої еліти щодо опозиційних політичних партій; 2) нав'язування правлячою елітою нетрадиційних для суспільства соціально-політичних нововведень; 3) загострення внутрішньополітичних конфліктів усередині держави; 4) конфлікт політичних інтересів двох держав у певному регіоні; 5) помилки в національній політиці, що допускаються урядом; 6) цілеспрямоване розпалювання національної ворожнечі окремими людьми, групами, партіями (наприклад, рух ваххабітів); 7) агресія щодо іншої держави і його окупація в більшості випадків тягне за собою збройний опір мирного населення (партизан), що використовує терористичні методи (вибухи важливих об'єктів, підпали і т. д.); 8) заохочення тероризму на рівні державної політики (Лівія, Іран, Ірак, Афганістан); 9) невдоволення діяльністю уряду іноземних держав, у зв'язку з чим здійснюються терористичні акти проти

його представників і установ [74, 36].

Слід додати, що нині значного поширення набула релігійна нетерпимість (релігійний фанатизм).

Чинником, що сприяє поширенню тероризму, науковці називають також корупцію. А. Г. Корчагін і А. М. Іванов справедливо відзначають, що корупція є своєрідним каталізатором організованої злочинності, впливаючи на поширення тероризму. Цей вплив може бути прямим (пособництво безпосередньо терористам) або непрямим (наприклад, пособництво організованим злочинним формуванням, які займаються наркобізнесом, доходи від якого зосереджуються у руках терористів) [66, 197].

Причинами тероризму також науковці називають глобалізацію злочинності, що стало наслідком загальної світової глобалізації. Процеси світової глобалізації та інтеграції впливають на розвиток соціально-економічних і політико-правових процесів у державах. Попри це, вони впливають і на тероризм.

Отож, як бачимо, комплексного монографічного дослідження причин тероризму не проводилось. Цьому питанню присвячено, як правило, лише незначну частину в розробках більш широкого спектру проблем. А серед окреслених причин тероризму вирізняються, як правило, причини, притаманні злочинності загалом. Специфічні, притаманні насамперед виникненню та поширенню тероризму, причини та умови не вивчені.

Ще одна група досліджень – це наукові спроби з'ясувати власне питання кримінальної відповідальності за тероризм і вдосконалити законодавство у цій частині. До таких, як зазначалось, входять дослідження В. П. Ємельянова [59, 134], а також С. М. Мохончука, в якому подано кримінально-правову характеристику тероризму, щоправда за КК України 1960 р. [138].

Нові для вітчизняного законодавства склади злочинів, що, на нашу думку, охоплюються поняттям «тероризм», також науково проаналізовані. Зокрема, М. В. Семикін, спочатку на дисертаційному, відтак – на

монографічному рівні проаналізував питання відповідальності за створення терористичної групи чи терористичної організації [189].

Питання кримінально-правової протидії тероризму в Україні дослідив В. Н. Кубальський [109].

Питання кримінальної відповідальності за фінансування тероризму стали предметом дослідження Л. В. Новікової [148].

Окрім цього, очевидно, що відповідні склади злочину аналізуються у всіх науково-практичних коментарях КК України, підручниках і посібниках з Особливої частини кримінального права України.

Однак комплексного дослідження питань, чи адекватним є кримінально-правове закріплення відповідальності за діяння, які є за суттю тероризмом; чи не залишились поза кримінально-правовим регулюванням діяння, які потребують криміналізації, а особливо з урахуванням сучасних подій в Україні, не проведено.

Отож, роблячи проміжний висновок, можемо констатувати, що питанням сутності тероризму приділена значна увага науковців. Але через множинність досліджень майже всі питання з приводу сутності тероризму, його видів і причин мають сьогодні дискусійний характер.

Наша наукова робота, окрім спроби запропонувати власне бачення шляхів наукового вирішення окреслених проблем, спрямована на вирішення таких питань, які не стали предметом наукового розгляду:

- чому в Україні, яка понад двадцять років вважалася однією з найбільш спокійних держав Європи, стався такий «терористичний вибух»;
- які причини цього;
- як протидіяти цьому явищу, принаймні, засобами кримінального права.

1.2 Сучасне розуміння поняття тероризму

Події останніх десятиріч у світі та сучасні події в Україні засвідчили, що однією з актуальних проблем сучасної цивілізації є тероризм, окрім того – його ескалація.

Як зазначалося, науковці та практики впродовж тривалого часу намагаються знайти ефективні шляхи протидії цьому небезпечному явищу. Водночас, слід констатувати, що напрацьовані наукові та практичні шляхи (способи, методи) подолання цього злочинного системно-соціального явища та навіть протидії йому є не надто ефективними, а якщо відверто, то явно недостатніми.

Якою б «благородною» метою не прикривалась терористична діяльність, суть її все одно зводиться до жорстоких антигуманних насильницьких дій, що вчиняються злочинцями для масового залякування, пригнічення волі тих, хто здатен протистояти насильству.

Визнання тероризму проблемою світового масштабу засвідчує і прийняття низки нормативних актів на міжнародному рівні. Власне у цих нормативних актах, на нашу думку, слід шукати основу сучасного розуміння тероризму.

Центром розробки міжнародно-правових документів із боротьби з тероризмом є Організація Об'єднаних Націй. У її рамках підготовлено й прийнято низку міжнародних договорів загального характеру, спрямованих на боротьбу з тероризмом, а саме:

- Конвенцію про запобігання і покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, зокрема дипломатичних агентів, від 14 грудня 1973 р.;
- Міжнародну конвенцію про боротьбу із захопленням заручників від 17 грудня 1979 р.;

- Міжнародну конвенцію про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців від 4 грудня 1989 р.;
- Конвенцію про безпеку персоналу Організації Об'єднаних Націй та пов'язаного з нею персоналу від 9 грудня 1994 р.;
- Міжнародну конвенцію про боротьбу з бомбовим тероризмом від 9 грудня 1994 р.

Певним чином стосується боротьби з тероризмом і Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 18 грудня 2000 р.

Для перекриття світових фінансових потоків, спрямованих на підтримку терористів, прийнято Міжнародну конвенцію про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 р.

Крім універсальних міжнародних договорів, спрямованих проти тероризму в цілому, діє низка угод, завдання яких полягає в тому, щоб створити міжнародно-правову базу для боротьби з тероризмом на окремих напрямках або в окремих територіальних просторах, де здійснюється різноманітна діяльність держав.

Зокрема, міжнародно-правовою основою співробітництва держав у боротьбі з тероризмом на повітряному транспорті, оскільки чимало терористичних актів здійснюються на повітряних суднах або з їх використанням, приміром 11 вересня 2001 р. у США, є такі документи:

- Конвенція про злочини та деякі інші дії, що здійснюються на борту повітряного судна, від 14 вересня 1963 р.;
- Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден від 16 грудня 1970 р.;
- Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації, від 23 вересня 1971 р.;
- Протокол про боротьбу з незаконними актами насильства в аеропортах, які обслуговують міжнародну цивільну авіацію, що доповнює

Конвенцію про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації, від 24 лютого 1988 р.

Ці документи були прийняті в межах Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО).

Міжнародно-правовою основою боротьби держав із тероризмом на морі є такі договори:

- Конвенція ООН з морського права від 10 грудня 1982 р. (ст. 100–113);
- Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства (м. Рим, 10 березня 1988 р.);
- Протокол про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки стаціонарних платформ, розташованих на континентальному шельфі (м. Рим, 10 березня 1988 р.).

Значну небезпеку становлять можливості використання терористами ядерного матеріалу при заволодінні ним. З цього приводу наявні:

- Конвенція ООН про фізичний захист ядерного матеріалу від 3 березня 1980 р.;
- Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму від 14 вересня 2005 р.

Ще одним небезпечним засобом, який може опинитися в руках терористів з метою вчинення ними терористичних актів, можуть бути зброя і вибухові речовини. Задля протидії таким проявам у рамках ООН прийнято два документи:

- Конвенцію про маркування пластичних вибухових речовин з метою їх виявлення від 1 березня 1991 р.;
- Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, його складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, від 31 травня 2001 р.

При ООН із 1973 року діє спеціальний комітет із тероризму, який працює в основному у трьох напрямках:

- вироблення та узгодження правових норм; підготовка міжнародних договорів і конвенцій;
- виявлення та вивчення причин тероризму;
- розробка заходів боротьби з тероризмом.

Певний внесок у протидію тероризму робить і Європейське Співтовариство. Зокрема, держави-члени Ради Європи підписали:

- Європейську конвенцію про боротьбу з тероризмом від 27 січня 1977 р.;
- Конвенцію Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 р. тощо.

Отож, можна зробити висновок про те, що сьогодні міжнародне співтовариство проводить активну діяльність у цьому напрямі. Зокрема, прийнято близько півтора десятка універсальних міжнародно-правових документів, які становлять правову основу для діяльності держав, міжнародних організацій та інших суб'єктів міжнародного права у боротьбі з одним із найбільших зол цивілізації – тероризмом.

Варто зазначити, що ці правові універсальні документи у сукупності утворюють те, що прийнято називати універсальним правовим режимом боротьби з тероризмом.

Водночас, відзначимо, що міжнародне співтовариство так і не спромоглося виробити загальноприйнятого поняття тероризму, хоча перші спроби його визначення і прийняття міжнародного договору у боротьбі з тероризмом на міжнародному рівні були прийняті ще в 30-их роках ХХ століття в рамках Ліги Націй, а саме: 1937 року була відкрита для підписання Конвенція про попередження і припинення тероризму, під яким розумілися «злочинні дії, спрямовані проти держави, ціль або характер яких полягають у тому, щоб викликати жах у певних осіб або серед населення». На жаль, цю

Конвенцію хоч і підписали 24 держави, але ратифікувала лише Індія [194, 215].

Після такої невдалої спроби міжнародне співтовариство так і не досягло однаковості щодо міжнародно-правового визначення тероризму, попри те, що спроб було немало. Отож, у міжнародних документах сьогодні міститься лише перелік злочинів, які визнаються терористичними.

Зокрема, у Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 р. указується, що для цілей цієї Конвенції термін «терористичний злочин» означає будь-який зі злочинів, викладених і визначених в одному з договорів, перелік яких наведено в Додатку. Тобто у назві цього документу йдеться про тероризм, а у тексті – про терористичні злочини. Це дозволяє висловити припущення, що ці поняття слід розглядати як синоніми.

Окрім цього, наголосимо, що, незважаючи на те, що Рада Безпеки ООН розглядає акти міжнародного тероризму як загрозу міжнародному миру і безпеці, вони, як правило, не охоплюються категорією «основних міжнародних злочинів», таких, як геноцид, військові злочини, злочини проти людяності. Тому ці злочини не входять до юрисдикції жодного міжнародного суду чи трибуналу. Терористичні злочини (визначені в універсальних документах про боротьбу з тероризмом) потрапляють під дію національного кримінального законодавства з урахуванням відповідних міжнародних аспектів. Таким чином, зобов'язання притягувати до судової відповідальності осіб, причетних до тероризму, стосується виключно національних систем кримінального правосуддя [38, 110].

З урахуванням наведеного окреслюється така ситуація: визначити перелік терористичних злочинів нескладно, тоді чи можна їх у сукупності чи окремо вважати тероризмом?

Спробуємо відповісти на це питання. Для цього з'ясуємо зміст поняття «терор», оскільки, на наш погляд, саме воно є визначальним стосовно поняття тероризму, і в літературі часто одне поняття визначається через використання іншого.

Попри те, що поняття «терор» і «тероризм» увійшли в політичний лексикон понад два століття тому, ці явища існували віддавна. Насиллям супроводжувалися більшість відомих подій, зафіксовані в історії людства, зокрема у таких формах, які сьогодні можна охарактеризувати як терор і тероризм [204, 346].

Зокрема, тероризм визначається як політика і тактика терору [206]; здійснювання, застосування терору, діяльність і тактика терористів [192] тощо.

У тлумачному словнику С. Ожегова і Н. Шведової пропонується таке тлумачення: «терор» – фізичне насилля, аж до знищення, стосовно політичних супротивників, а тероризм – це практика терору [150].

Отож, у значній частині визначень тероризму міститься відсилання до іншого невизначеного поняття «терор».

Слово «терор» латинського походження (*terror*) і буквально означає страх, жах.

Словник сучасної української мови містить таке тлумачення поняття «терор»: 1) найгостріша форма боротьби проти політичних і класових супротивників із застосуванням насильства аж до фізичного знищення; 2) надмірна жорстокість стосовно до кого-небудь; залякування [25, 1635].

В Українській радянській енциклопедії 1984 року слово «терор» окреслюється як «політика залякування, насилля, розправи з політичними супротивниками аж до їх фізичного знищення, основний метод боротьби буржуазної контрреволюції, фашистських режимів проти прогресивних сил» [225, 521].

Загалом підходи до співвідношення понять «терор» і «тероризм» можна поділити на такі групи.

- 1) ототожнення цих понять, вживання їх як синонімів;
- 2) їх розмежування. Відтак розпочинається новий калейдоскоп підходів.

Учені, які убачають відмінність між терором і тероризмом, розрізняють

їх за різними критеріями. Наприклад, терор – це відкриті, демонстративні дії, а тероризм реалізується в конспіративних, нелегальних діях [61, 23]. Інші дослідники вважають, що терор є насиллям і залякуванням, яке об'єктивно використовується сильнішим стосовно слабшого, а тероризм – це насилля і залякування, яке використовується слабшим стосовно сильнішого [237].

В. П. Ємельянов під час відмежування тероризму від терору вказує, що вони відрізняються так: «По-перше, тероризм – це одноразово здійснюваний акт або серія подібних актів, тоді як терор має тотальний, масовий, безперервний характер. По-друге, суб'єкти тероризму, на відміну від суб'єктів терору, не те, що безмежної, а взагалі жодної офіційно встановленої (виборним шляхом, унаслідок військової інтервенції і т. д.) влади над соціальним контингентом тієї місцевості, де розгортаються їхні дії, не мають. По-третє, суб'єктами терору виступають суспільно-політичні структури, а суб'єктами тероризму – фізичні осудні особи, які досягли віку кримінальної відповідальності. По-четверте, якщо терор – соціально-політичний фактор дійсності, то тероризм – явище кримінально-правової властивості, і насильство у тероризмі має не загальне, а локальне застосування» [57, 108].

На нашу думку, найбільш обґрунтованим є таке розмежування понять терору та тероризму: терор – це характеристика певного виду діяльності (надмірна жорстокість стосовно кого-небудь, створення атмосфери страху, тощо). Натомість тероризм – це узагальнене позначення суспільно небезпечних діянь, які визнаються відповідною державою чи міжнародним співтовариством терористичними, злочинними (злочином чи сукупністю злочинів).

Тобто тероризм, на нашу думку, слід розуміти як синонім словосполучення «терористичні злочини (терористичний злочин)». Такий підхід, вважаємо, обґрунтовується, тим, що, як ми зазначали, терористичні злочини не входять до юрисдикції жодного міжнародного суду чи трибуналу. Терористичні злочини (визначені в універсальних документах про боротьбу з тероризмом) охоплюються дією національного кримінального законодавства

з урахуванням відповідних міжнародних аспектів. Тобто, теоретично, у національних законодавствах такі суспільно небезпечні діяння, з огляду на національні традиції та особливості побудови кримінального законодавства:

- а) можуть бути названі по-різному (тероризм, терористичний акт тощо) і можуть вважатися кримінальним правопорушенням, злочином, деліктом;
- б) можуть мати різну конструкцію (бути передбачені у одній статті або у декількох);
- в) можуть мати як буквальне, порівняно з міжнародними актами у цій сфері, так і розширене трактування;
- г) національне законодавство може самостійно встановлювати ознаки таких злочинів, а може відсилати до міжнародних актів тощо.

Можна припустити, що, з огляду на це, у міжнародному праві і використано узагальнене поняття тероризму, яке позначає сукупність чи окремих терористичних злочинів без деталізації їх (його) змісту за національним законодавством відповідної держави.

Зважаючи на те, що досягнення мети дисертації передбачає аналіз причин і шляхів протидії власне тероризму, думається, що наведена наша позиція з цього питання повною мірою може бути використана для вирішення окреслених у роботі задач. Окрім того, на підтвердження прийнятності нашої позиції можна зауважити, що, наприклад, у ст. 1 Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом зазначається, що «з метою видачі правопорушників Договірними Державами, жодний з наступних злочинів не розглядається як політичний злочин або як злочин, пов'язаний з політичним злочином, або як злочин, вчинений з політичних мотивів:

- а) злочин, визначений в Конвенції про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден, підписаній в Гаазі 16 грудня 1970 року;

- б) злочин, визначений в Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації, підписаній в Монреалі 23 вересня 1971 року;

в) тяжкий злочин, пов'язаний з посяганням на життя, фізичну недоторканність або свободу осіб, які перебувають під міжнародним захистом, включаючи дипломатичних агентів;

г) злочин, пов'язаний з викраданням людей, захопленням заручників або тяжким незаконним затриманням;

г) злочин з використанням бомб, гранат, ракет, автоматичної вогнепальної зброї або вибухових листів чи посилок, якщо це призводить до загрози особам;

д) замах на вчинення будь-якого з наведених злочинів або участь як співучасника особи, що вчиняє або намагається вчинити такий злочин».

Тобто у вказаному документі міститься перелік злочинних діянь, стосовно яких цією Конвенцією встановлюються відповідні міжнародні процедури. Однак, з уваги на назву концепції, є всі підстави вважати, що ці злочини можна об'єднати збірним поняттям – тероризм.

Відтак казуїстичний підхід до визначення понять не притаманний вітчизняній правовій науці. Тому спробуємо сформулювати змістовне визначення тероризму, дотримуючись положень національного законодавства, відобразивши в його понятті істотні ознаки, адже визначити зміст поняття – це відобразити сукупність істотних ознак, за якими узагальнюються і виділяються предмети в понятті. Зміст поняття полягає не лише у визначенні сукупності існуючих ознак предметів, відображених у понятті, але і в ознаках, які відтворюють якість предмета і відрізняють його від інших схожих предметів [60, 27–28].

Розробку змістовного визначення поняття тероризму, на нашу думку, слід розпочати з оцінки насамперед офіційного визначення поняття тероризму, яке наведено у Законі України «Про боротьбу з тероризмом»: «Тероризм – це суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей

або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей» [15].

На нашу думку, таке визначення не може бути сприйняте як безапеляційне. Річ у тому, що з цього визначення можна зробити висновок про те, що законодавець істотними ознаками тероризму вважає такі: це вид злочинної діяльності; за суттю така діяльність полягає у вчиненні насильницьких дій **чи** (виділено нами – І. С.) залякування населення та органів влади; така діяльність характеризується відповідною злочинною метою. Але ж цим ознакам можуть відповідати й інші види злочинної діяльності, наприклад бандитизм. Така діяльність також є злочинною, як правило, полягає у застосуванні під час нападів насильства до жертв, характеризується певною злочинною метою – як правило, збагачення, хоча може бути і інша.

Тобто у законодавчому визначенні тероризму наведено недостатньо істотні його ознаки, що дозволяло б відмежувати такий вид злочинної діяльності від суміжних.

Відтак відповідь на питання про зміст поняття тероризму слід шукати в наукових джерелах.

Найбільш повно дослідники виділяють такі ознаки тероризму як злочинного діяння:

- 1) тероризм є однією з форм організованого насильства;
- 2) у тероризмі здійснюється примус більш широкої соціальної групи, ніж безпосередні жертви насильства;
- 3) формування цілей здебільшого не пов'язано з конкретними проявами насильства, тобто між жертвою та метою, на яку спрямовують свої дії терористи, немає прямого зв'язку;
- 4) тактична мета тероризму полягає в тому, щоб привернути увагу до проблеми, стратегічна – досягти певних соціальних змін (свобода, незалежність, звільнення з виправно-трудових установ певного контингенту осіб, революція тощо);

- 5) акти тероризму самі собою становлять традиційні форми загальнокримінальних злочинів;
- 6) тероризм паралізує протидію з боку громадськості;
- 7) знаряддям впливу тероризму є психологічний шок, який супроводжується усвідомленням того, що будь-хто може стати жертвою незалежно від того, до якої верстви суспільства належить;
- 8) будь-які правила чи закони не визнаються – жертвами терористичних актів можуть бути і дорослі чоловіки, і жінки та діти;
- 9) акцентується на ефекті раптовості, неочікуваності та несподіваності;
- 10) публічність виступає як основна ознака тероризму;
- 11) демонстративність актів тероризму – бажання справити враження на загал;
- 12) тероризм припускає «політичне вимагання», тому не пов'язаний зі стихійними повстаннями та виступами населення;
- 13) тероризм вимагає негайного виконання висунутих вимог. В іншому разі терористи реалізуватимуть погрози та посилюватимуть ескалацію насильства;
- 14) може бути використаний організаціями будь-якого спрямування;
- 15) практично завжди бере на себе відповідальність за вчинені акти насильства, оскільки вони є засобом досягнення мети, а не самоціллю;
- 16) це антитеза політичного вбивства. Йому притаманна індиферентність щодо жертв, на відміну від селективності у політичному вбивстві;
- 17) розрив між безпосередньою жертвою насильства та групою, яка становить об'єкт впливу, мету насильства [122, 67].

На нашу думку, вказані ознаки в цілому справді притаманні тероризму. Вони дублюються, занадто деталізовані (наприклад 10 і 11), деякі – неістотні (наприклад, те, що акцентується на ефекті раптовості, неочікуваності та несподіваності).

Ще одна, більш прийнятна, на нашу думку, позиція про те, що до сутнісних рис тероризму варто відносити такі:

а) організоване, ідеологічно обґрунтоване та систематичне насильство (тероризм найчастіше і визначається саме як «форма організованого насильства»), причому «насильство» у вузькому значенні як реальне застосування сили або ж пряма загроза її застосування для завдання фізичної шкоди чи матеріальних збитків;

б) наявність і прямого і непрямого об'єктів нападу, своєрідна дистанція між безпосередніми жертвами терору («безневинно» віктимних) та особами (групами, організаціями, інституціями), які є дійсним об'єктом терористичного впливу;

в) відкрита чи латентна політична мотивація і спрямованість – тероризм аналізується переважно як форма політичного примусу чи шантажування державних або інших інституцій з метою задоволення висунутих терористами вимог;

г) порівняна нечисленність безпосередніх суб'єктів терористичної атаки (що слугує усталеним критерієм відмежування тероризму від інших форм політичної боротьби – воєн, національно-визвольних рухів, партизанської боротьби, політичних фронтів тощо);

г) прагнення до ефекту дестабілізації та невротизації суспільства, медіа-шоку, спрямованість на вибуховий соціальний резонанс за другорядного значення змісту бойової операції [11].

Ця позиція, на нашу думку, більш прийнятна, проте також не може бути використана як беззастережна.

Вважаємо, що з урахуванням наведених позицій у визначенні поняття тероризму слід ураховувати таке.

Перше, що, на нашу думку, є очевидним, – тероризм за характером є насильством особи чи групи осіб стосовно іншої особи чи групи осіб.

Глибоко не аналізуючи поняття і види насильства, враховуючи наведений у ст. 1 Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом перелік злочинів, можемо припустити, що тероризмом є лише застосування такого насильства, яке і за відсутності інших ознак тероризму визнається злочинним.

У чому важливість цієї ознаки? Віднедавна в літературі та законодавстві серед видів насильства виділяється, наприклад, економічне насильство. Таке, якщо воно не призвело до настання фізичної шкоди потерпілому, злочинним не вважається. Відтак застосування економічного насильства, навіть за наявності інших ознак, навряд чи можна вважати тероризмом.

На нашу думку, тероризм завжди полягає у застосуванні фізичного або психічного насильства.

В цьому аспекті може бути використана позиція О. М. Гуміна, який пропонує розмежувати кримінально-правове та кримінологічне поняття насильства. Під насильством у кримінально-правовому значенні ним пропонується розуміти умисний, суспільно небезпечний, кримінально-протиправний вплив на тіло або психіку іншої особи (осіб). Формою кримінального насильства є умисний злочин, який містить ознаки такого насильства або в диспозиції кримінально-правової норми, або (і) у фактичній характеристиці вчиненого діяння або (і) в якому насильство виступає як спосіб досягнення мети. Виокремлено специфічні ознаки кримінально-правового та кримінологічного поняття насильства. Кримінологічне поняття насильства охоплює, окрім насильства в кримінально-правовому розумінні, також внутрішні прояви насильницької поведінки особи. Це поняття слід трактувати ширше, ніж кримінально-правове, оскільки кримінологія має специфічний предмет, вивчає закономірність злочинності у всіх її проявах, детермінації і причинності: кримінологічне поняття насильства охоплює не тільки його кримінальні й передкримінальні прояви (адміністративно карані або такі, що іще не оцінюються, як аморальні і т. д.) щодо інших людей, а також розширює коло можливих об'єктів насильницького впливу [39, 27].

Загалом у науці кримінального права ретельно досліджені різні види насильницьких дій, виокремлені основні ознаки, характерні для будь-якого насильства: а) вплив на потерпілого всупереч його волі і б) спричинення йому фізичних або моральних страждань. Усі насильницькі дії поділяють на

дві групи: фізичне і психічне насильство. Фізичне насильство – це суспільно небезпечний вплив на організм іншої людини, як на тіло людини, так і безпосередньо на її внутрішні органи. Психічне насильство не порушує цілісності ні зовнішніх тканин, ні внутрішніх органів, а впливає лише на психіку людини, зумовлює різні почуття – страх, обурення, гнів.

Також слід ураховувати, що тероризм у будь-якому прояві – це завжди злочин. Про це зазначено і в міжнародних документах, і це має бути відображено у його понятті.

Крім того, основу тероризму, на нашу думку, становить вчинення такого злочину, як терористичний акт. Уперше в українському законодавстві відповідальність за терористичний акт, як за самостійний склад злочину, була передбачена лише у чинному КК України у ст. 258 КК, яка у початковій редакції передбачала: «1. Терористичний акт, тобто застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою...».

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо запобігання тероризму» від 21 вересня 2006 р. регламентація відповідальності за вчинення терористичних злочинів у КК України була істотно змінена: частини четверта та п'ята ст. 258 КК виключені, натомість КК доповнений чотирма новими статтями – ст.ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту», 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту», 258-3

«Створення терористичної групи чи терористичної організації», 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту». Проте і на цьому зміні в регламентації відповідальності за терористичні злочини не завершилися. Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 18 травня 2010 року уточнена ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту» (шляхом виключення з неї відповідальності за фінансування та матеріальне забезпечення тероризму), натомість КК України доповнено ст. 258-5 «Фінансування тероризму».

Відтак станом на сьогодні відповідальність за власне терористичні злочини передбачена у шести статтях КК України:

- ст. 258 «Терористичний акт»;
- ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту»;
- ст. 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту»;
- ст. 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації»;
- ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту»;
- ст. 258-5 «Фінансування тероризму».

Із назв статей, які закріплюють відповідні склади злочинів, можна зробити висновок, що «центральною» серед них є «терористичний акт», а інші – це криміналізовані у виді самостійних складів злочинів різноманітні прояви співучасті у вчиненні терористичного акту, або готування до його вчинення. Зокрема, ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту» – це криміналізоване в самостійний склад злочину пособництво у терористичному акті; ст. 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту» – також; ст. 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації» – криміналізоване в самостійний склад злочину готування до терористичного акту; ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту» – очевидно, що це різновид пособництва; ст. 258-5 «Фінансування тероризму» – також.

Низка дослідників, фактично ототожнюючи терористичні акти і тероризм, акцентують на кримінальній сутності останнього. Зокрема, В. Комісаров і В. Ємельянов стверджують: «Для світової спільноти нині стало очевидним те, що тероризм – це різновид звичайних кримінально караних діянь, що кваліфікуються за відповідною статтею кримінального закону, а не специфічна політична акція, що вимагає особливого підходу. Те, що низка терористичних дій здійснюється за політичними мотивами, не перетворює їх зі злочину на певну політичну боротьбу, що вимагає політичного притулку» [82, 38]. В. Ємельянов особливо категоричний у своїх твердженнях: «будь-який тероризм є кримінальним, оскільки жодного некримінального тероризму не існує» [51, 163].

З цією позицією повністю солідарний В. Устінов, який аргументував свою точку зору практичною потребою юридично-процесуальної системи у забезпеченні чіткого кримінального підґрунтя для обвинувачення терористів. «Розуміння тероризму саме як традиційного злочину, що має лише специфічні кримінологічні особливості, є надзвичайно важливим, перш за все, для цілей ефективної співпраці з питань кримінального правосуддя. Зокрема, виділення тероризму і злочинів терористичного спрямування в групу «політичних злочинів» (в силу ідеологічної складової тероризму як явища суспільно-політичного життя) наперед створює перешкоди в таких питаннях, як видача, а також взаємна правова допомога з кримінальних справ» [227, 462].

На нашу думку, абсолютно обґрунтованим є підхід про тісний зв'язок тероризму з політикою та твердження про те, що він, як правило, має політичну мету і ґрунтується на політичних мотивах.

Справді, навіть у міжнародних документах на це чітко вказується. Зокрема, у ст. 1 Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом зазначається, що «з метою видачі правопорушників Договірними Державами жодний з наступних злочинів не розглядатиметься як політичні злочини або як злочини, пов'язані з політичними злочинами, або як злочини, вчинені з політичних мотивів (виділено нами – І. С.)».

З наведеного можна зробити висновок про те, що автори Конвенції припускають спроби визнання таких діянь політичними злочинами або злочинами, вчиненими з політичних мотивів, тобто, що у окреслених діяннях така складова, як правило, присутня.

Свого часу Р. Рейган у політичних дебатах стосовно нікарагуанських Контрас слушно зауважив, що якщо не провести чіткої межі, то «терорист із легкістю перетвориться на борця за свободу» [108].

Цікаві факти в цьому аспекті наводить Екбаль Агмад. У 1985 році Президент США Роналд Рейган приймав у Білому домі групу бородатих чоловіч'яг. Після цього прийому Рейган розмовляв із пресою. Він указав на них і заявив: «Ці люди є моральним еквівалентом батьків-засновників Америки!» Бородані були афганськими моджахедами. У той час вони з автоматами в руках боролися проти Імперії Зла – і тому вони були моральним еквівалентом батьків-засновників. «У серпні 1998-го року інший американський Президент, Клинтон, наказав американській військово-морській базі в Тихому океані здійснити ракетні удари з метою знищити Усаму бін Ладіна і його людей в афганських таборах. Усама бін Ладін, по якому в Афганістані було випущено 80 американських ракет на ураження, усього лиш кілька років тому був названий Рейганом моральним еквівалентом Джорджа Вашингтона і Томаса Джефферсона». Екбаль Агмад робить висновки: «Терористи міняються. Учорашній терорист – сьогоднішній герой, а герой учора стає терористом сьогодні. Це серйозне питання постійно мінливого світу образів, де нам треба «тримати ніс за вітром», для того, щоб знати, що є тероризмом, а що – ні. Але набагато важливіше знати, що його породжує і як його зупинити» [48].

Власне, така ситуація простежується, на нашу думку, і в сучасній Україні. Окремі політики і держави намагаються представити терористів як «борців» за свободу, самовизначення тощо.

В цьому аспекті, очевидно, постає питання про так званий «релігійний» тероризм. Де у цьому політика?

Проблема взаємодії політики і релігії – одна з найдавніших в історії людства. Науковий підхід до пояснення особливостей їх співіснування розпочався лише у другій половині XIX ст., коли політологія і релігієзнавство сформувалися як самостійні галузі науки зі своїми предметами і методами. Нинішній суспільно-політичний розвиток людства засвідчує зростання впливу релігійного чинника на політичне життя держав і людської цивілізації. Тому з'ясування закономірностей взаємовпливу і віднайдення способів урегулювання можливих конфліктів між політичними і релігійними чинниками – одне з найважливіших для політичної науки.

Структура політики охоплює політичну свідомість, політичну діяльність, політичні організації та політичні відносини. А структура релігії – релігійну свідомість, релігійну діяльність, релігійні організації та релігійні відносини. Отже, складові релігії і політики взаємопов'язані. Найтісніша взаємодія існує між першими трьома складовими обох систем [154].

Найбільший вплив на формування та розвиток політики має теоретичний рівень релігії, який формується насамперед на основі текстів Священних Книг: Веди, Трипітака, Авеста, Біблія, Коран тощо; Святого Переказу (твори отців християнської церкви, Сунна та ін.), інших книг віроповчального характеру. Теоретична релігійність є основою не лише богословських, а майже всіх розгорнутих філософських, етичних і соціально-політичних вчень. Вона безпосередньо впливає на формування чи обґрунтування певного політичного устрою, суспільних відносин, пов'язаних із проблемою публічної влади. Зі свого боку, інститути публічної влади разом із релігійними інституціями утворюють сформовані стереотипи свідомості та поведінки вірян.

Відносини інститутів публічної влади з релігійними організаціями можуть змінюватися від домінування певних світських суспільних інститутів і визначення ними особливостей розвитку релігійного чинника аж до повного підпорядкування світських інституцій релігійним. Це залежить від конкретного часу та місця діяльності релігійних, світських інституцій, типу

релігійних організацій. Церква (церковна деномінація), яка має велику кількість послідовників у певній країні, може диктувати завдяки своїм численним адептам вигідні їй умови, впливати на діяльність політичних інституцій, партій. У складнішому становищі перебувають секти та харизматичні культи, функціонування яких завжди утруднювалося саме на політичному рівні. Адже органи влади змушені реагувати на тиск домінуючих релігійних інституцій. Утиски, репресії проти прихильників окремих церков, сект, культів нерідко спричинялися економічною, політичною нестабільністю суспільства (вигнання гугенотів із Франції, гоніння на іудеїв тощо) [154].

Тісний зв'язок релігії і політики обумовлений і основними функціями (а в результаті їх здійснення – і роллю), які виконує релігія в суспільстві. Політика, основою якої є примус в інтересах окремих верств населення (іноді – всього суспільства) та задоволення владних інтересів певних груп і верств населення, спиралася на компенсаторну функцію релігії, яка знімає напруженість соціального протистояння проповіданням рівності всіх у гріховності, стражданнях, обіцяє за земні страждання щасливе життя в потойбічному світі. Важливим є і психологічний аспект компенсації – релігія, долаючи психологічні стреси, даючи людині впевненість у собі та мотивацію до життя, згладжує соціальні конфлікти, спричинені невдалою економічною, соціальною, культурною, національною, військовою політикою.

Слід указати також на легітимізуючу функцію релігії. Вона найтісніше пов'язана з політикою, обґрунтовує, освячує й певною мірою узаконює (легітимізує) деякі суспільні порядки й інституції (політичні, правові тощо), певні форми відносин, норми поведінки в суспільстві. Завдяки їй релігія може оцінювати суспільні (політичні, культурні, національні та ін.) явища, формувати відповідне ставлення до них. Різні конфесії можуть по-різному оцінювати одне й те ж явище. Так, Реформація освятила появу буржуазних суспільних відносин, у той час як у Російській імперії православна церква захищала феодальні порядки.

Своєю чергою, кожна держава та її політичні інституції по-своєму розуміють і практично діють у сфері відносин релігії та політики. Часто ці дії призводили до боротьби і знищення єдиновірців (війни в Європі між католицькими державами, міжісламські конфлікти тощо). У деяких країнах релігійні інституції повністю перебувають під контролем держави. Наприклад, деякі лютеранські церкви підпорядковані (згідно з Аугсбурзьким релігійним миром 1555 р.) світській владі, яка перебрала на себе функції церковного управління.

У певні періоди розвитку людства зв'язок релігії і політики був настільки тісний, що є підстави стверджувати про існування релігійно-політичного синкретизму, коли релігія сприймається як невід'ємний елемент політичного чинника й навпаки.

За нової історії людства релігія використовується політичними силами як один із важливих чинників поневолення народів. Цією її здатністю користувалися всі імперії нового часу:

- Російська використовувала православ'я як засіб асиміляції українців, білорусів та інших народів;
- Британська використовувала католицизм та англіканство як знаряддя у боротьбі за своє утвердження в колоніях;
- Османська розглядала прийняття ісламу як умову ослаблення економічного й політичного тиску на свої колонії та ін. [154].

Очевидно, що роздуми стосовно співвідношення релігії і політики можна було б продовжувати, але, як видається, і наведеного достатньо для висновку, що релігійна політика невіддільна від політики держави. Мета «релігійного тероризму» – встановлення панування відповідної релігії у певній державі чи регіоні, щоб саме ця релігія визначала політику відповідної держави.

На підтвердження цього можна навести також визначення ісламського тероризму як однієї з форм релігійного тероризму, свідомого застосування мусульманами насилля для отримання різних політичних цілей в ім'я

релігії (виділено нами – І. С.). Тактика насильницьких розправ з опонентами, що знаходить ідеологічне обґрунтування та виправдання в трактуваннях мусульманського віровчення, спрямована на захист ісламського світу від впливу чи агресії немусульманських країн та ідеологій, особливо західного світу [73].

Аналогічна ситуація і з так званим «етнічним тероризмом». Головна його мета – відділення від держави, що їх поневолює, або одержання повноцінної національної автономії для усунення дискримінації і гноблення, тобто суто політичні прагнення. Наявність такого тероризму – свідчення того, що проблеми поневолених націй та національних меншин, а також регіоналізації під час модернізації державного ладу в другій половині ХХ століття залагоджені не були, а в низці випадків, навпаки, загострилися та проявилися з більшою агресивністю, особливо тоді, коли до національного фактора приєднався релігійний (конфлікти: католики – протестанти, мусульмани – християни, юдаїсти).

Ще однією істотною ознакою тероризму, яка, на нашу думку, тісно пов'язана з попередньою, про політичну мету та мотивацію тероризму є те, кінцевим адресатом таких діянь є учасники (суб'єкти) політичного життя у відповідній державі, регіоні чи світі.

Суб'єктами політики традиційно визнаються люди, їхні організації, рухи, інститути, окремі особистості, що беруть участь у політичному житті суспільства і держави і **чия активна практична діяльність спрямована на перетворення політичної й інших сфер життєдіяльності людей** (виділено нами – І. С.) як відповідних об'єктів політики. Суб'єкти політики спроможні сформулювати і реалізувати власні цілі, мають усвідомлені інтереси і потреби, цілеспрямовану активність, тобто суб'єкти політики є головним регулятором взаємодії з об'єктом, керування ним [159].

Діяльність різноманітних суб'єктів у політиці може мати різноманітні цілі і різний ступінь активності. Остання різко зростає в кризові і перехідні періоди громадського життя і може мати як соціально-конструктивний

підтверджувальний, характер, так і деструктивний, антисоціальний, що порушує встановлені в інтересах народу правові норми. Прикладом останнього може слугувати політичний тероризм. Політична активність виявляється в множині форм: переговорному процесі; діяльності політичних лідерів, еліт, партій, державного апарату; масових політичних діях (мітингах, демонстраціях, бунтах). Як крайня форма політичної активності виступають соціальні революції, під час яких відбувається докорінне руйнування сформованих суспільних відносин [159].

Основна функція таких політичних суб'єктів, як держава та її органи, – організація і підтримка політичної влади. Суб'єкти політики також визначають, хто є головною особою, хто другорядною, а хто є масою, юрбою, пасивним об'єктом маніпулювання.

Існує розподіл суб'єктів політики на первинні і вторинні суб'єкти. Первинними суб'єктами є індивіди і значні суспільні групи як організоване ціле, об'єднане спільністю інтересів і прагнень, зокрема: світова співдружність, цивільне товариство, народи, етнічні і соціальні групи, територіальні і релігійні об'єднання. Вторинними ж суб'єктами є різноманітні сили, що відображають політичну структуру цивільного товариства, реалізують волю й інтереси різноманітних груп, які виконують істотну роль у політиці і за спроможності слугують якомусь класу, прошарку, користуючись його підтримкою. До них належать політичні інститути та організації – держава, партії, суспільно-політичні об'єднання, ініціативні комітети тощо [159].

Власне, внесення коректив (змін) у «потрібному напрямі» у діяльність саме таких суб'єктів, у їхні «цілі, усвідомлені інтереси і потреби, цілеспрямовану активність» і є, на нашу думку, метою тероризму. Якщо ж насильницькі дії спрямовані проти окремої особи чи навіть групи осіб, але вчиняються з іншою метою (помста, безпосереднє заволодіння майном, хуліганство тощо), то, вважаємо, не можуть визнаватись тероризмом.

Іншими словами, мета терористичної діяльності, на нашу думку,

полягає у впливі на суб'єктів політики задля зміни ними характеру своєї діяльності у «потрібному» напрямі, спонукання до певної діяльності. І, що важливо, адресатами такого впливу виступають не лише безпосередні жертви терористичних актів, а найчастіше інші особи, які є представниками відповідного суб'єкта політичної діяльності: влади, політичних партій, суспільно-політичних об'єднань тощо.

Так, «політичний тероризм» має на меті спонукати владу до прийняття відповідних рішень, наприклад, зміни державної влади, державного устрою тощо. «Релігійний тероризм» – також має на меті спонукати суб'єкта політичного життя – релігійне об'єднання насамперед і державу – до змін у діяльності. Першого суб'єкта – до припинення існування, державу – до обмеження діяльності відповідного релігійного об'єднання як умови припинення терористичної діяльності. «Етнічний тероризм» має також політичні цілі. Організації цього типу найбільш стійкі. Мішенню для проведення терористичних акцій зазвичай є чиновники, бізнесмени, поліцейські. Цей різновид тероризму є прагненням до зміни форми державного устрою, створення самостійної держави або досягнення часткових змін у становищі відповідних етнічних утворень – тобто також характеризується політичною метою.

І наостанок, відмінною ознакою тероризму, на нашу думку, виступає спосіб, у який терористи намагаються досягнути своєї мети – спричинити страх у суспільстві: мовляв, якщо їхні вимоги не будуть виконані, то їхні злочинні насильницькі дії продовжуватимуться, тобто залякування як відповідних суб'єктів, так і населення загалом.

В цьому аспекті нам імпонує позиція В. Н. Кубальського, який вважає, що терористичні злочини – це злочини, спрямовані на залякування населення і вчинені з метою здійснення впливу на прийняття рішень органами державної влади або міжнародними організаціями [109, 11].

Тобто, як ми обґрунтовували, є всі підстави вважати, що поняття «тероризм» і «терористичні злочини» слід розглядати як синоніми.

Узагальнюючи, можемо запропонувати таке визначення тероризму – це передбачені нормами міжнародного та (чи) національного законодавства суспільно небезпечні діяння, що полягають у створенні умов, сприянні чи безпосередньому свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства або створенні реальної загрози його застосування з метою спонукання, шляхом залякування, політичних суб'єктів відповідної держави чи міжнародних суб'єктів до зміни їхньої діяльності, як умови їх припинення (невчинення).

1.3 Кримінально-правова протидія тероризму в окремих зарубіжних державах

Міжнародна спільнота віддавна прагне скоординувати зусилля держав у боротьбі з тероризмом. Згідно з п. 9 резолюції 3034, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН у грудні 1973 р., утворено Спеціальний Комітет із міжнародного тероризму. У Преамбулі до прийнятої 9 грудня 1994 р. Декларації ООН «Про заходи ліквідації міжнародного тероризму» зазначається: «Припинення актів міжнародного тероризму, включаючи ті, в яких прямо або опосередковано беруть участь держави, слугує одним із найважливіших елементів для підтримки міжнародного миру і безпеки» [42].

Держави-члени ЄС 27 січня 1977 р. прийняли Європейську конвенцію про боротьбу з тероризмом [53]. Генеральна Асамблея ООН 15 грудня 1997 р. прийняла Міжнародну конвенцію про боротьбу з бомбовим тероризмом [133], а 9 грудня 1999 р. – Міжнародну конвенцію про боротьбу з фінансуванням тероризму [134]. 15 травня 2003 р. був відкритий для підписання Протокол, що вносить зміни до Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом [182].

За останні 40 років у сфері боротьби з міжнародним тероризмом прийняті в рамках ООН та її спеціалізованих структур 13 основних міжнародних договорів, у рамках Ради Європи – 7 договорів. Незважаючи на

значну увагу, яка приділяється міжнародною спільнотою проблемі протидії тероризму, питання визначення міжнародного тероризму не вирішене. На думку німецького дослідника Екхарта фон Бубноффа, складність всеохоплювального визначення міжнародного тероризму пояснюється багатовимірністю його проявів, мотивами та особливостями терористичної діяльності. Універсальне визначення міжнародного тероризму необхідне для вироблення несуперечливого конвенційного механізму протидії йому. Принагідно зазначимо, що Індія подала на розгляд ООН проект Всеохоплюючої конвенції боротьби з міжнародним тероризмом, в якій зафіксовано прагнення задіяти потенціал міжнародного права у боротьбі з тероризмом.

У Резолюції 1456, прийнятій Радою Безпеки ООН на її засіданні 20 січня 2003 р., зокрема, закріплено, що «тероризм можна перемогти лише шляхом застосування, відповідно до Статусу Організації Об'єднаних Націй і міжнародного права, стійкого всеохоплюючого підходу, що включає активну участь і співробітництво всіх держав, міжнародних і релігійних організацій, а також шляхом активізації зусиль на національному рівні» [184].

Основи боротьби з тероризмом можуть визначатися не лише нормами міжнародного права, а й національними законами. Так, 20 березня 2003 р. в Україні прийнято Закон «Про боротьбу з тероризмом». Такі закони існують у багатьох інших державах: Російській Федерації, Франції, Іспанії, США.

Темпи вироблення власних дефініцій терміна «тероризм» та їх закріплення в національному законодавстві залежать від того, як давно окремі держави опинилися перед проблемою і чи гостре протистояння між власними владними структурами та суспільством, з одного боку, і терористичними організаціями – з іншого.

Прикладом подібного підходу може слугувати досвід США, які намагаються детально регламентувати своє законодавство в розділах, пов'язаних із протидією терористичній діяльності. Однак, як зазначає відомий аналітик Б. Хоффман, який вивчає проблеми тероризму, навіть у

межах окремої країни процес формування єдиної дефініції терміна «тероризм» містить значні труднощі [228, 33].

Найперше в межах однієї держави може існувати низка відмінних розумінь цього поняття. Згаданий аналітик виокремлює, що Державним департаментом США, Федеральним бюро розслідування (ФБР) і Міністерством оборони США використовуються різні визначення цього поняття.

Зокрема, аналіз кримінального законодавства, прийнятого в державах, котрі утворилися на пострадянському просторі, доводить, що криміналізація терористичних проявів здійснюється по-різному і неоднаково визначаються ознаки складів злочинів, які передбачають відповідальність за терористичні діяння.

Ст. 250 («терористичний акт») КК Литовської Республіки [215] і ч. 1 ст. 88 («тероризм») КК Латвійської Республіки [214] сформульовані так, що ознаки передбачених тут діянь практично збігаються з ознаками складів диверсії, які зафіксовані, наприклад, у ст. 112 КК України [104], ст. 360 КК Республіки Білорусь [217], ст. 281 КК Російської Федерації [221], ст. 173 КК Республіки Туркменістан [222], ст. 161 КК Республіки Узбекистан [220].

Цікавою є й та обставина, що фактично однакові склади злочинів, які передбачають відповідальність за вчинення вибухів, підпалів та інших загальнонебезпечних дій, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень органами державної влади, міжнародними організаціями, юридичними особами, в ст. 214 КК Азербайджанської Республіки [211], ст. 289 КК Республіки Білорусь [217], ст. 217 КК Республіки Вірменія [216], ст. 226 КК Киргизької Республіки [213], ч. 2 ст. 88 КК Латвійської Республіки [214], ст. 179 КК Республіки Таджикистан [219], ст. 271 Республіки Туркменістан [222] мають назву «тероризм», а в ст. 323 КК Грузії [212], ст. 278 КК Республіки Молдова [218], ст. 205 КК Російської Федерації [221], ст. 258 КК

України – «терористичний акт».

Норми про кримінальну відповідальність за прояви тероризму містяться в законодавстві багатьох європейських держав. Вивчення кримінальних кодексів 25 держав (Австрії, Азербайджанської Республіки, Бельгії, Грузії, Данії, Естонії, Іспанії, Латвійської Республіки, Литовської Республіки, Нідерландів, Норвегії, Республіки Албанія, Республіки Білорусь, Республіки Болгарія, Республіки Вірменія, Республіки Молдова, Республіки Польща, Республіки Сан-Марино, Республіки Словенія, Російської Федерації, України, Франції, ФРН, Швейцарії та Швеції) довело, що окремі норми про відповідальність за терористичні діяння містяться в більшості з них, а саме – у 16.

Норми, що передбачають кримінальну відповідальність за різні прояви розглядуваних суспільно небезпечних діянь, у своїх назвах, у назвах структурних підрозділів або в текстах диспозицій статей містять дещо різні найменування для їх означення: тероризм, терористичний акт, терористична дія (КК Норвегії), створення терористичних об'єднань (КК ФРН). Розглядувані норми містяться в структурних підрозділах (розділах чи главах) кодексів, де об'єктом кримінально-правового захисту виступають не поодинокі соціальні цінності, а найчастіше – громадська безпека. Громадській безпеці як стану захищеності суспільства притаманна властивість комплексності об'єкта кримінально-правової охорони від неправомірного поводження з небезпечними предметами та загальнонебезпечними формами поведінки людей, що означає відсутність такої небезпеки для функціонування суспільства, зокрема життя та здоров'я людей, майнові інтереси фізичних і юридичних осіб, нормального функціонування соціальних (державних і громадських) інститутів тощо.

У більшості проаналізованих кодексів стаття про кримінальну відповідальність за тероризм чи терористичний акт складається з кількох частин (зокрема, ст. 278 КК Республіки Молдова містить шість частин). У них, як правило, диференціюється відповідальність за тероризм

(терористичний акт), хоча в окремих із них можуть формулюватися положення про відповідальність за самостійні злочинні діяння. Це відображено, зокрема, у ст. 258 КК України, до внесення відповідних змін до неї [104].

У цьому контексті зазначимо, що в КК Республіки Албанія виділено окрему ст. 233 «Створення озброєних груп» [63], яка міститься в главі VII «Терористичні акти», в КК ФРН є § 129а «Створення терористичних об'єднань» [63, 127], а в КК Грузії – ст. 327 «Створення терористичної організації або керування нею, або участь у ній» [212]. Таке вирішення розглядуваного питання є доцільнішим. Вважаємо за можливе порушити питання про доцільність вилучення із ст. 258 КК України положень її ч. 4, на основі якої створити окрему статтю, в якій би диференційовано передбачалася відповідальність за створення терористичної групи чи організації, керівництво такою групою чи організацією (ч. 1), матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації (ч. 2), участь у терористичній групі чи терористичній організації (ч. 3).

Варта уваги та обставина, що практично в усіх розглянутих кодексах зарубіжних європейських держав формулювання підстав кримінальної відповідальності за тероризм пов'язано із зазначенням суб'єктивних ознак злочину. Виняток становить лише КК Литовської Республіки: у ст. 250 «Тероризм» описуються дії без вказівки на певну мету, мотив чи намір [215].

Найчастіше у відповідних нормах йдеться про певну мету вчинення розглядуваного злочину, інколи – про певний намір (у ст. 355 «Тероризм» КК Республіки Словенія зазначається про намір створення загрози для вказаних у законі об'єктів кримінально-правової охорони, зокрема конституційного устрою [63]; у ст. 234 КК Республіки Албанія – про певні способи поводження з військовою, хімічною, біологічною, ядерною зброєю з наміром вчинити терористичний акт [63]; в абз. 1 § 147а КК Норвегії – про караність названих у цьому законів дій як терористичних, якщо вони вчинені з певним

наміром, а саме: «а) грубо завадити здійсненню функції, що має основоположне значення для суспільства...; б) спричинити сильний страх у населення; в) незаконно спонукати офіційну владу або міжнародні організації до здійснення, терпіння стосовно якоїсь дії або бездіяльності, що мають серйозне значення для Норвегії або організації, або іншої країни або міжнародної організації» [63]); у Пенітенціарному кодексі Естонії – про мету і мотив (в ч. 1 ст. 237 йдеться про вчинення певних дій «з метою провокації війни або міжнародного конфлікту або з політичних чи релігійних мотивів» [160]).

У конструюванні норм про відповідальність за розглядувані злочини системоутворювальну роль виконують їх суб'єктивні ознаки (мета, намір і мотив), зокрема у випадку відсилання, здійсненого в «антитерористичній» статті кодексу до інших статей КК чи інших правових актів, що наявно в кодексах Франції, Іспанії, Норвегії.

Таким чином, можемо узагальнити, що національне законодавство зарубіжних держав доволі різноманітне у підходах до кримінально-правової протидії тероризму.

Власне, такий же висновок зробив і О. Ф. Пасека, стверджуючи, що законодавець окремих зарубіжних держав, установлюючи кримінальну відповідальність за терористичні прояви, вкладає у це поняття різний зміст, що не може сприяти ефективній протидії цим посяганням. Таке твердження, на його думку, зумовлено таким. По-перше, в законодавстві зарубіжних держав немає одностайності щодо визначення тієї групи суспільних відносин, на які посягають злочини терористичного спрямування. Так, до прикладу, в законодавстві окремих зарубіжних держав аналізовані злочини входять до суспільно небезпечних посягань проти безпеки держави (глава 32 розділу XIII КК Республіки Білорусь, глава I розділу I КК Італійської Республіки, глава X КК Латвійської Республіки, розділ II глава I КК Республіки Франції, глава II КК Естонської Республіки, глава 5 КК Республіки Казахстан тощо). Законодавство інших держав, зокрема України,

злочини терористичного спрямування відносить до злочинів проти громадської безпеки (розділ VII глава 21 КК Республіки Таджикистан, глава XXXV КК Литовської Республіки, розділ II Глава 23 КК Республіки Вірменія, розділ X глава 25 КК Азербайджанської Республіки тощо). По-друге, певні відмінності у законодавстві деяких зарубіжних держав можна знайти й в об'єктивній стороні терористичного акту. Зокрема, в законодавстві однієї групи держав це поняття в основному збігається зі змістом ст. 258 КК України (наприклад, ст. 64 КК Естонської Республіки, ст. 250 КК Литовської Республіки, ст. 179 КК Республіки Таджикистан, ст. 88 КК Латвійської Республіки, ст. 233 КК Республіки Казахстан, ст. 217 КК Республіки Вірменія тощо). В законодавствах іншої групи зарубіжних держав зміст поняття «терористичний акт» інтерпретується законодавцем, так би мовити, не традиційно, тобто зі значними відмінностями від змісту цього поняття у більшості КК зарубіжних держав, наприклад, § 147а КК Норвегії. У вказаній нормі під терористичною діяльністю пропонується розуміти грубе порушення здійснення функцій, що мають основоположне значення для суспільства, зокрема законодавчої, виконавчої чи судової влади, енергозбереження, стабільної подачі води та продуктів харчування, грошової чи банківської системи або примушування офіційної влади чи міжнародної організації до вчинення дій, що мають суттєве значення для Норвегії чи утримання від їх вчинення. В окремих випадках зарубіжний законодавець використовує поняття «терористичний акт» й у разі вчинення інших діянь. Так, у законодавстві Республіки Білорусь передбачено відповідальність за вчинення терористичного акту проти представника іноземної держави (ст. 124 КК). У цій статті законодавець Білорусі під терористичним актом пропонує розуміти також насильницькі дії щодо представника іноземної держави чи міжнародної організації, їх викрадення чи позбавлення волі з метою провокації міжнародного ускладнення чи війни [157, 141].

Ситуація стосовно вивчення зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії тероризму ускладнюється і тим, що більшість держав у цій сфері

мають окремі спеціальні закони.

Зокрема, п'ять європейських держав – Іспанія, Англія, Німеччина, Франція, Італія – домовилися розвивати «юридичну репресивну стратегію» на основі законодавства надзвичайного стану, а також внесли структурні зміни у чинне законодавство. Одночасно зі створенням або початком діяльності зі створення антитерористичного законодавства в Європі розпочало формування те, що згодом отримало назву «нова юридична культура» [123].

Англія однією з перших розпочала застосовувати антитерористичне законодавство. Британський парламент 1972 року прийняв Закон про затримання терористів, який був скасований першим великим антитерористичним законом «Про надзвичайні заходи» від 25 липня 1973 року. З доповненнями однойменний закон був прийнятий 1978 року.

Антитерористичний закон Англії, який був прийнятий 1989 року, консолідував закони 1973 і 1978 років і вніс низку суттєвих доповнень. Зазначені закони передбачають кримінальну відповідальність осіб, які:

- входять у будь-яку із заборонених організацій;
- схиляють інших осіб до підтримки цієї організації;
- влаштовують або допомагають влаштовувати збори заборонених організацій;
- беруть участь у таких зборах, що складаються більш ніж із трьох осіб, знаючи, що вони присвячені підтримці такої організації, розвитку її діяльності, виступу членів цієї організації або осіб, що заявляють про приналежність до забороненої організації.

Закон 1989 особливим розділом виділяє відповідальність за фінансову допомогу терористам. Будь-яка особа, яка субсидує фонд терористичної діяльності або схиляє до цього інших осіб, незалежно від того, чи надається фінансова допомога в обмін на щось або безкорисливо, винна в приналежності до тероризму.

До 1986 р. французьке кримінальне право не розглядало тероризм як

самостійний вид злочину. Притягнення до кримінальної відповідальності і покарання за найбільш тяжкі злочини, зокрема і за терористичні, вчинені на французькій території, здійснювалось з урахуванням положень Закону № 81-82 «Про посилення безпеки та свободи особистості» від 2 лютого 1981 р. [63] і Закону № 83-466 «Про скасування та зміну деяких положень Закону № 81-82 і доповнення деяких положень Кримінального кодексу» від 10 червня 1983 р. [63]. Згідно з положеннями цих законів, якщо суд у загальнокримінальних злочинах убачав елементи тероризму, то міг, крім основного покарання, застосувати щодо винного додаткові, як, наприклад, позбавлення політичних, цивільних і сімейних прав. У цьому законотворчому процесі, на думку професора Паризького університету Марі-Елізабет Картьє, можна умовно виділити три періоди, кожен із яких істотно вплинув на процес боротьби держави з терористичними актами. Перший період, який французькі юристи вважають основним у широкомасштабному наступі на тероризм, розпочинається з моменту прийняття 9 вересня 1986 р. Закону № 86-1020 «Про боротьбу з тероризмом і посяганням на державну безпеку». Другий період пов'язується з прийняттям Закону № 87-542 від 16 липня 1987 р. «Про ратифікацію Європейської конвенції про покарання тероризму». Третій період – з прийняттям 1992 р. нового Кримінального кодексу Франції. У липні 1992 р. було прийнято новий Кримінальний кодекс Франції, який вступив у силу 1994 р., де вперше було криміналізовано тероризм як окремий склад злочину у ст. 421–422 розділу II книги 4 «Про злочини та проступки проти нації, держави і суспільного спокою». Він повністю замінив Кримінальний кодекс 1810 р. [224].

Відповідно до ст. 421-1 КК Франції, актом тероризму (за наявності мети суттєво порушити громадський порядок шляхом залякування або терору) є, зокрема, злочинні діяння, передбачені ст. 58–63 Закону від 17 червня 1998 р. № 98-467, що регулює застосування Конвенції про заборону розроблення, виготовлення, складування та застосування хімічних видів зброї та про їх знищення від 13 січня 1993 р., а також злочинні діяння,

визначені у ст. 1 і 4 Закону від 9 червня 1972 р. № 72-467, що забороняє розроблення, виготовлення, зберігання, складування, придбання і передачу біологічних та токсичних видів зброї.

Після відновлення в Іспанії демократії відбулася зміна стратегії держави в боротьбі з тероризмом, що характеризувалася прогресивною деполітизацією кримінального переслідування злочинців, виключенням інкримінації (презумпції винуватості) у тероризмі завдяки змінам до додатку до Кримінального кодексу Королівським Декретом-Законом від 4 січня 1977 р. Антитерористичне законодавство продовжує розвиватися з прийняттям 29 грудня 1978 р. нової Конституції Іспанії, ст. 55-2 якої визнає конституційність певних обмежень прав громадян, коли йдеться про попередження чи розслідування терористичних злочинів. Наступним кроком у законодавчому регулюванні боротьби з тероризмом є Королівський Декрет-Закон № 3/1979 «Про безпеку громадян», що містить норми, спрямовані на боротьбу з тероризмом, які не увійшли до Кримінального кодексу. А Кримінальний кодекс був доповнений Органічним законом від 4 травня 1981 р. у частині, що стосується заклоту і тероризму, специфічними кримінальними деліктами: вступ у збройні банди і терористичні організації, конспірація і пропозиція їх створити, підбурювання і вихваляння подібних формувань. Норми про тероризм виносяться за рамки Кримінального кодексу для того, щоб стати об'єктом спеціального закону, який, перегрупувавши їх у сукупність кримінальних і процесуальних положень, застосовуватиме їх у боротьбі з цим злом. Цій же меті був підпорядкований Органічний закон від 26 грудня 1984 р. «Про боротьбу з озброєними бандами і терористичними елементами», прийнятий на виконання ст. 55-2 Конституції 1978 р. і визнаний більшістю як закон, спрямований на посилення боротьби з тероризмом [63].

Необхідно вказати на ту роль, яку виконав у боротьбі з тероризмом Органічний закон № 10 «Про Кримінальний кодекс» від 23 листопада 1995 р., яким було введено в дію новий Кримінальний кодекс Іспанії. У цьому

Кодексі значне місце відводилося положенням, що стосуються тероризму. Це, зокрема, відділ 2 «Про тероризм» глави 5 «Про володіння, торгівлю та зберігання зброї, боєприпасів або вибухових речовин і тероризм» розділу 22 «Злочини проти громадського порядку» книги 2 «Злочини і покарання». У нормах, що містяться у статтях відділу 2, іспанський законодавець описує умови, за наявності яких вчинені дії визнаються терористичними, а також санкції за них [63].

1976–1978 рр. у ФРН спостерігалось зростання тероризму. Реакцією держави у відповідь було прийняття антитерористичного законодавства. На думку німецьких юристів, прийняття такого законодавства продиктовано не зростанням терористичної загрози, а прагненням держави захистити себе від загрози, що надходить від лівих студентських рухів.

19 грудня 1986 р. у ФРН був прийнятий Закон про боротьбу з тероризмом, який включив до Кримінального кодексу три нові норми: ст. 129а, ст. 130а, ст. 305а.

Згідно зі ст. 129а КК («Створення терористичних об'єднань»), караються позбавленням волі на строк від 1 року до 10 років особи, котрі заснували об'єднання чи брали участь як члени в об'єднанні, діяльність якого спрямована на вчинення таких злочинів, як:

- тяжке вбивство, просте вбивство або геноцид;
- злочини проти особистої свободи (викрадення людей з метою вимагання, викупу, захоплення заручників);
- злочини, передбачені в ст. 305а (руйнування важливих засобів виробництва), загальнонебезпечний злочин, передбачений ст.ст. 306–308, ст. 319 КК ФРН (тяжкий підпал, особливо тяжкий підпал; дії, що спричинили ядерний вибух або звичайний вибух; зловживання іонізуючим випромінюванням; дії, що спричинили затоплення або повінь, що загрожують життю людей; порушення роботи дорожнього, водного або повітряного транспорту, що спричинили небезпеку для життя, здоров'я або майна людей; порушення роботи підприємств залізниці, пошти, телеграфу та

інших установ, що забезпечують життєво важливі потреби населення, отруєння водою загального користування). Ініціатори таких об'єднань караються позбавленням волі на строк не нижче 3 років.

Згідно зі ст. 130а КК (в редакції закону про боротьбу з тероризмом), за заклики до вчинення злочинних діянь загрожує покарання у виді позбавлення волі на строк до трьох років або штрафом.

Згідно зі ст. 305а КК, за руйнування важливих засобів виробництва відповідає той, хто протиправно руйнує повністю або частково чужий технічний засіб виробництва значної цінності.

Із 1974 року до початку 80-х років в Італії приймається низка законодавчих актів антитерористичного змісту. Так, у грудні 1979 року приймається Закон про термінові заходи щодо захисту демократичного порядку та громадської безпеки.

1980 року в КК Італії була введена стаття 270б, яка передбачає відповідальність осіб, які організують спільноти з метою тероризму і руйнування демократичного ладу. За скоєння такого діяння призначається покарання у вигляді тюремного ув'язнення на термін від 7 до 15 років, а за співучасть у подібному співтоваристві призначається покарання у вигляді тюремного ув'язнення на термін від 4 до 8 років.

Отже, можемо констатувати:

1) у кримінально-правовому регулюванні питань відповідальності за тероризм у кримінальних законах зарубіжних державах проглядається відсутність єдиних підходів. Неоднаковими є підходи до місця цього злочину в системі кримінального законодавства, наявне і розширене, і звужене його тлумачення тощо;

2) у більшості зарубіжних держав поряд із кримінальним законодавством існують окремі «антитерористичні» закони. З огляду на специфіку правоохоронної системи таких держав, детальне їх дослідження більш цікаве із позиції не кримінально-правової, а таких наук, як кримінально-процесуальна, оперативно-розшукова, тощо;

3) за результатами аналізу законодавства зарубіжних держав нами не виявлено положень, які заслуговували би на безапеляційне запозичення у національне законодавство. Можемо стверджувати, що національне кримінальне законодавство в частині відповідальності за тероризм відповідає європейським тенденціям. Інше питання – чи повністю відповідає воно вимогам сьогодення? Відповісти на це запитання намагатимемося у наступних частинах дисертаційної роботи.

Висновки до розділу 1

У межах дослідження питань боротьби з тероризмом ключовим поняттям, безумовно, є «тероризм». Водночас класифікація поняття тероризму – одна із найскладніших проблем світової науки і практики боротьби зі злочинністю. Таке становище зумовлено як складністю діяння, так і низкою факторів суб'єктивного характеру, які існують на міжнародному та внутрішньодержавному рівнях.

Тероризм як явище реальної дійсності досліджувався в різних аспектах – філософському, політичному, психологічному, правовому тощо, а кожен дослідник розглядав це явище під певним кутом зору, надаючи поняттю особистої інтерпретації. Те, що цю проблему вивчали не тільки юристи, призвело до того, що в науковій літературі запанувало не правове, а буденне розуміння цього явища. На жаль, таке розуміння інколи поширювалося і на міжнародні документи, не говорячи про літературні джерела, в яких, нехтуючи правовими рамками, тероризмом вважають і бандитизм, і вбивства на замовлення, і політичні вбивства, і чимало іншого, що тільки можна пов'язати з насильством.

Характеризуючи напрями сучасних досліджень із проблем боротьби з тероризмом в Україні, можемо констатувати, що вони мають чітко виражену гомогенну спрямованість, адже аналізують переважно кримінально-правові

та кримінологічні питання протидії тероризму. Основні питання, які вивчалися, такі: поняття тероризму, його різновиди, відмежування від суміжних понять, кримінально-правова характеристика. Меншою мірою з'ясовані питання детермінантів терористичної діяльності, і, очевидно, не отримали оцінки сучасні події терористичного характеру в Україні.

Запропоновано таке розмежування понять терору та тероризму: тероризм – це узагальнене позначення суспільно небезпечних діянь, які відповідною державою чи міжнародним співтовариством визнаються терористичними, злочинними (злочин чи сукупність злочинів), а терор – характеристика певного виду діяльності (надмірна жорстокість стосовно кого-небудь, створення атмосфери страху тощо).

Обґрунтовано, що в кримінально-правовому розумінні поняття тероризму охоплює склади злочинів, передбачені у шести статтях КК України: ст. 258 «Терористичний акт»; ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту»; ст. 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту»; ст. 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації»; ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту»; ст. 258-5 «Фінансування тероризму».

Зроблено висновок, що «центральною» серед них є «терористичний акт», а інші – це криміналізовані у виді самостійних складів злочинів різноманітні прояви співучасті у вчиненні терористичного акту, або готування до його вчинення. Зокрема, ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту» – це криміналізоване в самостійний склад злочину пособництво у терористичному акті; ст. 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту» – також; ст. 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації» – криміналізоване в самостійний склад злочину готування до терористичного акту; ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту» – це різновид пособництва; ст. 258-5 «Фінансування тероризму» – також.

З огляду на це, запропоновано таке визначення: тероризм – це

передбачені нормами міжнародного та (чи) національного законодавства суспільно небезпечні діяння, що полягають у створенні умов, сприянні чи безпосередньому свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства або створенні реальної загрози його застосування з метою спонукання, шляхом залякування, політичних суб'єктів відповідної держави чи міжнародних суб'єктів до зміни їхньої діяльності, як умови їх припинення (невчинення).

За результатами аналізу законодавства зарубіжних держав нами констатовано відсутність єдності у вирішенні таких питань і не виявлено положень, які заслуговували би на безапеляційне запозичення у національне законодавство. Така ситуація, на нашу думку, обумовлена тим, що, незважаючи на те, що Рада Безпеки ООН розглядає акти міжнародного тероризму як загрозу міжнародному миру і безпеці, вони, як правило, не охоплюються категорією «основних міжнародних злочинів», тому не мають чіткого міжнародно-правового визначення. Вони не входять до юрисдикції жодного міжнародного суду чи трибуналу. Терористичні злочини (визначені в універсальних документах про боротьбу з тероризмом) потрапляють під дію національного кримінального законодавства з урахуванням відповідних міжнародних аспектів, а це, зважаючи на особливості та традиції національних правових систем, спричиняє різноманіття підходів у закріпленні відповідальності за такі діяння у національних законодавствах.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТЕРОРИЗМУ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ В УКРАЇНІ

2.1 Загальна характеристика детермінант тероризму

Передумовою повного і системного розгляду питання детермінант тероризму є визначення методологічних підходів до викладу причин та умов будь-якого виду злочинності.

Детермінація – поняття, похідне від слів «детермінант», «детермінувати». Латинське слово «determinare» означає «визначати». Детермінант, відповідно, означає «визначник», детермінувати – «визначати, обумовлювати», детермінація – «процес обумовлення, визначення».

Коли говорять про детермінізм, то мають на увазі визнання загального взаємозв'язку, взаємодії всіх речей, об'єктів, явищ і процесів. Саме такого значення слово «детермінізм» увійшло в українську мову. Поки що не виділяються різні види взаємозв'язків, а їх налічується більше трьох десятків. Слово «детермінанти» вживається як об'єднувальний термін для причин і умов.

Проблема причин та умов злочинності – центральна і чи не найскладніша в кримінологічній науці. Її важливість обумовлюється тим, що в разі розкриття причин злочинності у сучасному суспільстві виникне можливість розробити та здійснити ефективні заходи боротьби з цим негативним явищем.

Деякі вчені (їх більшість) під причинами і умовами злочинів мають на увазі певні негативні обставини суспільного життя [136, 89]. Інші дослідники причинами злочинів вважають індивідуалістичні традиції, звички, інтереси й мотиви, де первинним елементом виступає мотивація вчинення злочинів [112, 56]. Ще інші науковці вважають, що злочин – це обов'язково результат

складної взаємодії зовнішніх і внутрішніх факторів. Деякі вирізняють окремою групою причини й умови злочинності як соціального явища загалом, їх іноді називають «загальними причинами» [113, 80].

Аналіз праць кримінологів, які вивчали цю проблему, дає підстави стверджувати, що є чотири підходи до вирішення цього питання. Вони ж виокремлюються представниками філософської науки як універсальні, що проявляються в різних сферах знання [93, 200].

Представники кондиціоналістського підходу під причиною розуміють необхідні і достатні умови наслідку, сукупність обставин, за яких він виник. У працях багатьох учених-кримінологів перелічується значна кількість обставин чи факторів, які впливають на злочинність. Г. М. Мінковський налічив їх декілька сотень [93, 201].

Традиційний підхід визначає причиною наслідку – злочинності – зовнішній силовий вплив. «Причини конкретного злочину – це ті активні сили, які викликають у суб'єктів інтереси і мотиви для його вчинення» [163, 30].

Відповідно до традиційно-діалектичного підходу, причиною виступає все те, що зумовлює наслідок. «Причинами та умовами злочинності йменується система соціально негативних, з точки зору панівних суспільних відносин, явищ і процесів, що детермінують злочинність як свій наслідок. До причин злочинності слід віднести соціально-психологічні детермінанти, які охоплюють елементи економічної, політичної, правової, побутової психології на різних рівнях суспільної свідомості» [163, 44].

Н. А. Стручков зауважує, що безпосередні причини злочинності слід шукати у сфері свідомості, оскільки «всі рушійні сили, які зумовлюють дії людини, неминуче повинні пройти крізь її голову» [199, 29].

Традиційно-діалектичний підхід відокремлює об'єктивний і суб'єктивний фактори, відображаючи їх вплив у такий спосіб: матеріальні умови життя людей визначають суспільну свідомість, а вона – злочинність [106, 258].

Четвертий підхід, інтеракціоністський, передбачає, що причину

злочинної поведінки і злочинності слід розглядати як взаємодію середовища та людини. І зовнішні, і внутрішні причини діють одночасно. Отже, злочинність як соціальне явище, яке не існує поза людьми та їхньою поведінкою, слід розглядати як результат соціальної взаємодії.

З огляду на зазначене, можна стверджувати, що між причинами й умовами існує тісний взаємозв'язок, який проявляється у тому, що умови самі собою не можуть породжувати злочини і злочинність, однак без них причина не може ані сформуватися, ані реалізуватися. Причини зумовлюють злочинність, умови – сприяють дії причин.

Відомий італійський криміналіст Дж. Романьозі поділяє причини злочинності на чотири групи: «Найбільш загальні та основні причини злочинів зводяться до таких груп: 1) до браку засобів існування; 2) до недостатності виховання; 3) до недостатності передбачливості і 4) до недоліків юстиції. Перша група причин – економічного характеру, друга – морального, а третя і четверта – політичного» [34, 69].

Е. Феррі поділяє детермінанти злочинності на три групи та відносить до першої категорії індивідуальні або антропологічні причини, до другої – фізичні, до третьої – соціальні. Антропологічні причини – це ті, що у особі злочинця і становлять, згідно з ученням Е. Феррі, першу умову злочину; вони, своєю чергою, поділяються на три групи: органічні, психічні та громадські. До другої групи Е. Феррі відносить фізичні причини злочинності – сили зовнішньої, навколишньої природи, яка закликає його до вчинення певних дій. До останньої категорії соціальних причин належить вплив на злочинність того середовища, у якому проживає злочинець (сімейна обстановка, організація праці, розподіл матеріальних благ, громадська думка тощо) [34, 70–73].

В. М. Коган, здійснивши узагальнення позицій з цього приводу, класифікує причини злочинності так:

- матеріального, культурного і соціально-психологічного характеру;
- соціально-економічні, ідеологічні, управлінські;
- об'єктивні і суб'єктивні;

- загальна, особливі і одиничні;
- першого і другого порядку;
- основні і конкретні;
- повна і специфічна [199, 24].

Ще однією класифікацією криміногенних детермінант є їх поділ на об'єктивні та суб'єктивні.

На думку В. М. Кудрявцева, до суб'єктивних факторів слід віднести тільки те, що входить до свідомості правопорушника чи в інший спосіб характеризує його особистість, а об'єктивними слід вважати явища і процеси, які розвиваються поза його волею [111, 125].

Отже, об'єктивними причинами правопорушень виступають конкретні суперечності у суспільному бутті, в економічних і соціальних відносинах людей. Суб'єктивні причини правопорушень – це певні елементи соціальної психології, що відображаються у спотворених потребах, інтересах, цілях, мотивах, моральних цінностях і правосвідомості осіб, які вчиняють злочини.

Саме таку класифікацію, на нашу думку, слід покласти в основу вивчення детермінант тероризму. Їх виділення за такою структурою дозволить виявити ті детермінанти, які мають об'єктивний характер, відповідно можуть бути усунуті з боку суспільства чи держави. Натомість виділення суб'єктивних детермінант дозволить більш ефективно організувати індивідуально-профілактичну діяльність.

Зазначаючи про загальні підходи до вивчення детермінант тероризму, слід вказати на те, що у світовій науці є два основні підходи до визначення причин тероризму. Біологічний підхід пояснює це явище певною «вродженою», «насильницькою» сутністю людини, «природним» прагненням людей загрожувати інтересам інших із використанням будь-яких доступних засобів для досягнення поставленої мети. Соціальний підхід до проявів тероризму ґрунтується на розумінні того, що визначальне значення мають саме процеси, що здійснюються у соціумі. Саме йому надається перевага серед інших підходів для пояснення природи та визначення поняття

«тероризм» [3, 46].

Слід також ураховувати, що із початку свого існування як явища тероризм був заснований на релігії, а саме – її особливих, містичних переверсіях (містичних псевдорелігійних ідеях сектантського спрямування), які слугували об'єднувальним підґрунтям для структурних груп, що не визнавали правові і моральні основи владних структур. Наприклад, лицарський орден Тамплієрів, секта катарів і багато інших, що діяли на грані або поза форматом державно-політичних систем середньовічної Європи, які використовували насильство як засіб досягнення цілей. Тобто на той момент детермінанти тероризму слід було шукати насамперед у релігійних ідеях і класових суперечностях.

«Системний» тероризм з'явився лише у другій половині XIX століття. Ю. Антонян вважає, що необмежений тероризм започатковано з пострілу Каракозова, 4 квітня 1862 року, коли терористичні дії розпочали перетворюватися на універсальний засіб вирішення багатьох проблем, що виникають у суспільному житті. Характерними носіями ідеології тероризму у спеціальній літературі визнано російських революціонерів, радикальних націоналістів з Ірландії, Македонії, Сербії, турецької Вірменії тощо.

Тобто з цього часу детермінанти тероризму і далі були пов'язані з суспільними протиріччями, однак вже не так тісно з релігійними ідеями.

Основу детермінації тероризму, на нашу думку, становлять існуючі суспільні суперечності, водночас тероризм різних часів і видів відрізняє мотивація застосування власне терористичних способів вирішення соціальних конфліктів.

Характеризуючи тероризм другої половини XIX – початку XX століття, Ю. Антонян виокремлює вісім суттєвих мотиваційних причин тероризму, а саме:

1) ілюзорне уявлення про надмірне насильство з боку влади та панівних груп населення, про непомірне зростання економічної та соціальної нерівності, що виправдовує тероризм як адекватну відповідь на насильство

влади;

2) чорно-біле бачення світу, розподіл людей на своїх та чужих і обґрунтування у цьому зв'язку можливості фізичного знищення чужих;

3) налаштованість на спрощення, примітивізацію суспільних відносин, ігнорування складних взаємин у суспільстві, суперечливих і внутрішньоконфліктних явищ і процесів, психологічних факторів, природи людини;

4) доведення критики існуючого права та основних правових інститутів до заперечення права взагалі та проголошення принципу допустимості порушення будь-яких правових норм, навіть тих, що базуються на віковичній загальнолюдській моралі;

5) моральне виправдання тероризму посиленнями на аморальність панівних класів;

б) віра в те, що мета виправдовує засоби, та створення культу насильства;

7) переконання в тому, що побудувати суспільство справедливості можливо в будь-який час і будь-де, незважаючи на конкретні історичні умови та історичний досвід людства;

8) нетерпимість і месіанські претензії багатьох лідерів революційно-терористичного руху, неприязнь до людей, схильність до некрофільії значної частини терористів [10, 218].

На думку російського науковця В. Іноземцева, джерела і масштаби нинішніх і потенційних протистоянь визначаються тим, що на порозі ХХІ століття постеконічний лад формується не як самодостатня соціальна система, а як доволі замкнута спільність у межах постіндустріальних суспільств, що породжує два типи конфліктів. З одного боку, країни світового співтовариства, що розвиваються і опиняються перед кризою господарства, яка посилюється і спричинена насамперед відсутністю реального попиту на їх продукцію розвинутого світу, опозиціонуватимуть високотехнологічним, постіндустріальним державам; виникне нова межа, що розділятиме сучасну

цивілізацію. З іншого боку, розвинуті країни, що здаються чимось монолітним лише при їх оцінці з погляду громадян «четвертого світу», також будуть уражені зростаючим соціальним розшаруванням за різними мотивами діяльності представників тієї або іншої соціальної страти. Це може призвести до соціальних конфліктів усередині розвинутих країн, а також спричинити сповільнення становлення постекономічного суспільства або навіть руйнування його внутрішньої логіки [68, 621]. Тобто знову наголошується, що детермінанти тероризму – у соціальних конфліктах.

Слід додати, що, як би парадоксально не звучало, але глобалізація світової економіки «на руку» поширенню тероризму. «Лише наївні теоретики, – зазначають Г.-П. Мартін і Х. Шуманн, – і недалекоглядні політики вважають, що можна з року в рік, як у нинішній Європі, позбавляти мільйони людей роботи і соціального захисту і не заплатити колись за це політичну ціну. Щось обов'язково відбудеться. У державах, побудованих за демократичним принципом, на відміну від концернів з їх споживацькою стратегією, нема «зайвих людей». І нема жодних підстав для самозаспокоєння, адже за соціальним потрясінням слідуватиме політичне. Ось вже тривалий час мільйони громадян, які належать до середнього класу, що втратив упевненість у завтрашньому дні, шукають порятунку у ксенофобії, сепаратизмі та розірванні стосунків зі світовим ринком. Відторгнуті відповідають відторгненням» [129, 234].

Глобальний статус тероризму аргументовано доводиться інтернаціональним складом терористичних організацій; розташуванням тренувальних баз і об'єктів терористичних нападів у віддалених одна від одної країнах; багатоканальною системою міжнародного фінансування діяльності терористів; децентралізованим мережевим принципом взаємозв'язку і управління, а також багатьма іншими, цілком обґрунтованими, факторами.

Ю. Антонян і О. Будницький абсолютно справедливо акцентують на зв'язку психологічних мотивацій тероризму зі специфічним станом суспільно-економічних і суспільно-політичних взаємин. А це пов'язано з: 1) розчаруванням у здатності основної частини суспільства протистояти

соціальному і політичному гнобленню; 2) пасивністю більшої частини населення; 3) бажанням помститися уряду і створити новий соціальний лад [23, 78].

Отже, не викликає сумніву те, що в основі тероризму – соціальний конфлікт.

Не можна під час аналізу тероризму ігнорувати його мету. Як видається, саме у ній, як правило, міститься відповідь на питання, чому вчинено терористичний акт?

Г. Мінковський і В. Ревін з цього приводу зазначили, що «традиційне визначення тероризму через політичні мотиви у вузькому розумінні (злякування населення, послаблення держави, змушування до певних дій або фізичне усунення політичних противників) заважає бачити справжні масштаби явища і адекватно програмувати і організувати боротьбу з ним» [131, 85]. «Ми вважаємо, – стверджували вони, що тероризм охоплює і діяння з такою мотивацією, як користь, помста, екологічна конкуренція, ірраціональна мотивація психічно хворих людей тощо». На їхню думку, перш ніж розробляти основні характеристики тероризму як соціально-правового явища, необхідно розглядати диференціацію тероризму як соціально-правового явища за обсягом дій його учасників і за наслідками, що настали чи можуть настати. Метою тероризму може бути вчинення дій серійних або разових, – зазначали Г. Мінковський і В. Ревін, – здійснюватися глобально або локально. Він може спрямовуватися на повалення керівництва країни (регіону), зміну політичного ладу, порушення територіальної цілісності, стабільності або злякування суспільства, однак потрібно мати на увазі, що мотивація тероризму не обов'язково має політичний характер у чіткому розумінні цього слова. Навіть у випадках суто політичної спрямованості (ускладнення міжнародних відносин, вплив на внутрішню і зовнішню політику держав) внутрішня мотивація учасників може бути найрізноманітнішою: від фундаменталістського, сектантського, релігійного, націоналістичного фанатизму до прагнення самоствердження, прославлення себе, помсти. Такою мотивацією може бути як інтерес великомасштабної підприємницької діяльності, так і фактори морально-психологічного,

суб'єктивного плану [131, 86].

Зауважуючи про детермінанти тероризму, не можна оминати увагою питання про його взаємозв'язок із національністю (народністю). У буденній свідомості тероризм нерідко визначається за національною або релігійною приналежністю представників терористичних рухів. Прикладом може бути вільний обіг у ЗМІ таких словосполучень, як «палестинський тероризм», «іракський тероризм», «чеченський тероризм», «ісламський тероризм» тощо. У тих соціокультурних спільнотах, де окреслилось зростання ксенофобських настроїв, виникає тенденція вважати деякі народи схильними до терористичного способу життя.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. особливо значного поширення набуло уявлення про те, що терористи у більшості – це вихідці з мусульманського світу, виховані на ісламських традиціях.

Як бачимо, єдиних підходів до визначення детермінант тероризму в літературі так і не запропоновано. Порівняно одностайною є позиція про те, що детермінанти тероризму слід шукати у соціальних конфліктах, мотивації та меті, з якою діють терористи.

2.2 Об'єктивні детермінанти тероризму та їх особливості щодо України

Як зазначалося, об'єктивними причинами правопорушень виступають конкретні суперечності у суспільному бутті, в економічних і соціальних відносинах людей. Об'єктивними слід вважати явища і процеси, які розвиваються поза волею особистості [111, 125].

Зазначаючи про причини тероризму, відомий політолог С. Телешун цілком справедливо, на нашу думку, зазначає: «Тероризм з'являється там, де утворюються геополітичні порожнини, «гарячі точки», де суттєво ослаблено владу, неспроможну професійно реалізовувати інтереси громадян і яку ці

громадяни не зацікавлені підтримувати, де не працюють міжнародні механізми політичного і правового регулювання розвитку суспільства. Від цього не застраховані ні високорозвинені, ні малорозвинені в економічному й соціальному плані країни з будь-якими політичними режимами та державним ладом» [202].

В літературі зазначається, що існує декілька обставин, що сприяють виникненню та поширенню тероризму, як основу цього розглядають відповідне соціально-політичне та економічне середовище в країні.

Оцінюючи вплив економічних факторів, відомий політолог Е. Паїн вважає, що в бідних, нерозвинутих країнах, що перебувають на найнижчих рівнях економічного і соціального розвитку, проявів політичного екстремізму і тероризму у чистому виді практично нема. Водночас у країні, де багатству незначної меншості населення протиставляється злиденність більшості людей і панує зневіра у те, що можна щось змінити законними шляхом, існують усі передумови для його виникнення [156, 118].

Вирішальний вплив на формування особистості в цілому і особистості терориста зокрема, безперечно, здійснюють соціальні умови її існування.

На VIII Міжнародному конгресі ООН з попередження злочинності та поводження зі злочинцями (Гавана, 1990 р.) базовими причинами тероризму були окреслені: бідність, безробіття, неграмотність, брак доступного житла, недосконалість системи освіти і підготовки кадрів, відсутність життєвих перспектив, відчуження та маргіналізація населення, загострення соціальної нерівності, ослаблення сімейних і соціальних зв'язків, недоліки виховання, негативні наслідки міграції, руйнування культурної самобутності, нестача об'єктів культурно-побутового призначення, поширення засобами масової інформації ідей і поглядів, що призводять до зростання насильства, нерівності і нетерпимості.

Тероризм може мати сприятливе середовище там, де народ бідує, де народ зіштовхують у пошуках ворога.

Російські вчені, які досліджували тероризм на гіркому прикладі своєї країни, зробили висновок, що основні причини тероризму такі: соціально-економічні; політичні; релігійні.

До першої групи, як зазначалось, вчені, як правило, відносять:

1) помітне зниження життєвого рівня в поєднанні з безпрецедентно збільшеною соціальною диференціацією, які активізують такі соціально-психологічні чинники, як злість, заздрість, ненависть, ностальгія за минулим і т. д.;

2) економічна і енергетична кризи, зростання цін, інфляція;

3) кризовий стан низки соціальних і професійних груп, особливо військових, та осіб, що мають військовий досвід, зокрема тих, які мають досвід роботи з вибуховими пристроями і речовинами;

4) зростання безробіття, яке обумовлює проблеми міграції, бродяжництва, психологічної і професійної деградації і дезорієнтації особистості в умовах ринкової економіки і т. д.;

5) розповсюдження серед населення зброї, військової підготовки і специфічних військових умонастроїв, пов'язане з участю значної частини військових у реальних бойових подіях (афганська і чеченська війни), так і з вимушеним перепрофілюванням багатьох працівників спецслужб, які часто вживаються в кримінальні структури. Доступність зброї і чимала кількість, відставних військових, що намагаються застосувати свої навички;

6) підлив чи повалення свого уряду (наприклад, діяльність західнонімецької «Фракції червоної армії» (РАФ) та італійських «Червоних бригад»);

7) національне самоствердження (наприклад, діяльність Вірменської секретної армії за звільнення Вірменії (АСАЛА));

8) розповсюдження засобами масової інформації ідей і поглядів, що призводять до зростання насильства, нерівності і нетерпимості, навіювання населенню всесильності і вседозволеності терористів та ін. [130].

Спробуємо «приміряти» указані причини до сучасної ситуації в Україні. Як бачимо, є підстави стверджувати, що з перелічених восьми

соціально-економічних причин нинішньої ситуації в Україні не зовсім стосується лише національне самоствердження.

Хоча терористи на сході України і «прикриваються» бажанням самовизначення, говорити про їх «національне самоствердження» навряд чи можливо. Це маска, за якою ховається жадоба наживи, адже не таємниця, що діяльність терористичних організацій «ЛНР» та «ДНР» щедро фінансується, за припущеннями експертів, колишніми «першими особами» нашої держави та підтримується офіційною владою сусідньої держави – Російської Федерації.

Окрім цього, з виділених причин особливо хотілося б відзначити розповсюдження засобами масової інформації ідей і поглядів, що призводять до зростання насильства, нерівності і нетерпимості, навіювання населенню всесильності і всездозволеності терористів та ін.

Задля справедливості зазначимо, що Україна програла на сході нашої держави інформаційну війну.

Детально, з кримінально-правових позицій це питання проаналізувала Н. А. Савінова. У своїй роботі вона зазначає, що групу загроз у інформаційному суспільстві становлять суспільно небезпечні діяння під назвою *«інформаційна експансія»*. *Це явище, що створює підґрунтя для подальших психологічних способів впливу на свідомість у процесі спілкування. Експансія (лат. expansio – розширення) означає розповсюдження (кордонів, впливів тощо). Експансія, спрямована на опанування інформаційним простором, полягає у захопленні з метою подальшого використання на свою користь саме інформаційного простору певної держави.*

Основним полем інформаційної експансії, на думку Н. А. Савінової, виступає сегмент інформаційного простору, що «покривається» ЗМІ. Науковець акцентує на тому, що, досліджуючи, наприклад, проблеми інформаційної безпеки, медіавпливам на свідомість приділяється недостатньо уваги, а ще 2008 року Президент України називав її основною загрозою національній безпеці держави, акцентував на цьому увагу РНБО, закликав

ЗМІ до дотримання національних інтересів у мовленні [185, 264].

На жаль, саме інформаційна експансія вітчизняного інформаційного простору є промовистим негативним прикладом створення загрози національній інформаційній безпеці. Лише 21 березня 2008 р. Президент України звертав увагу на катастрофічний ступінь інформаційної експансії в Україні. «Найбільша загроза національній безпеці, – вказував Президент України, – інформаційна експансія іноземних держав. Завдяки цьому у інформаційному просторі України проводяться інформаційно-психологічні компанії з тих чи інших питань для того, щоб дезінформувати суспільство, не повністю його інформувати або проводити компанії не в інтересах нашої держави». Зауважимо, що виступ стосовно інформаційної експансії пролунав від Президента України на початку мілітаристичного конфлікту між РФ і Грузією у Абхазії і виник у обговоренні проблем російсько-української та російсько-грузинської інформаційних війн [185, 266].

Очевидно, недопустимим є передання іншій державі панування у інформаційному просторі суверенної держави з метою захисту свідомості населення національного менталітету, який має виступати одним із базових національних чинників відповідного суспільства. Завдяки інформаційним впливам, які можуть здійснюватися на базі інформаційної експансії, суспільство втрачає свої первинні, цінні якості, що відображаються на свідомості індивідів, у суспільній свідомості.

Питання забезпечення безпеки інформаційного простору в умовах розвитку глобального інформаційного суспільства може покладатися винятково на державу. Медійний продукт, що закуповується і транслюється національними телевізійними компаніями, має відповідати системі цінностей, притаманних суспільній свідомості відповідного суспільства, що панують у певній державі. Якщо держава обирає для свого розвитку принципи демократії, відкритості, гуманізму і т. д., інформаційний простір такої держави не може охоплювати телевізійні продукти, які пропагують тоталітаризм, авторитарність і порушення прав людини, які порушують не

лише основні проголошені у державі принципи, а й руйнівно впливають на свідомість індивідів, породжуючи перекручення суспільної свідомості. Але саме такими способами може діяти суб'єкт інформаційної експансії проти держави, на інформаційний простір якої здійснюється посягання.

Відтак під інформаційною експансією як суспільно небезпечним діянням у кримінально-правовому значенні слід розуміти умисне захоплення з метою подальшого використання на свою користь інформаційного простору, або значного сегменту інформаційного простору певної держави, або групи держав.

З огляду на розвиток ЗМІ, Internet і можливості використання інформаційно-комунікативних технологій (далі – ІКТ), зокрема телекомунікацій, ІКТ повною мірою належать до засобів, за допомогою яких впливи на свідомість можуть вчинюватися щодо мільйонів індивідів одночасно. Результати психологічних впливів на свідомість можуть безпосередньо застосовуватися на користь осіб, груп, держав і міждержавних об'єднань, або створювати поле для потенційних додаткових сигналів для активізації наслідків таких впливів. Базою для таких впливів є саме захоплення інформаційного простору. Отож, інформаційна експансія створює поле можливих у подальшому психологічних впливів на свідомість у процесі спілкування. Такі впливи можуть здійснюватися з різною метою: від зумовлення у свідомості населення негативного ставлення до певного індивіда (наприклад, політичного діяча чи політичної партії), або соціальної, зокрема етнічної, групи (наприклад, «особи кавказької національності», політична комуністична партія тощо) до спричинення внутрішніх конфліктів на національному рівні [185, 296].

Акцентує Н. А. Савінова і на понятті інформаційних війн, які можуть створювати загрозу суспільним інтересам: від суверенітету держав, інформаційний простір яких належно не убезпечений, вони відрізняються від можливих мілітаристичних війн, але можуть виступати елементами стратегії останніх. Очевидним є визначення свідомості індивіда чи групи як остаточного об'єкта спрямування інформаційної атаки як елемента

інформаційної війни.

Інформаційні війни становлять першу і відверто деліктну підгрупу інформаційної експансії, яка характеризується відчутною агресією, спрямованістю якої очевидна. Інформаційні війни володіють ознаками і інтервенції, адже мають агресивний характер. Інформаційні війни полягають здебільшого не в агресивному спонтанному захопленні інформаційного простору, або впливі на певні системи інформаційної інфраструктури держави, як це відбувається за кібернетичної інтервенції. Інформаційні війни спрямовані на свідомість населення держав, або певної групи, зокрема – населення міждержавних об'єднань [185, 314].

За результатами дослідження науковець пропонує криміналізувати такі діяння.

Час, на жаль, підтвердив справжню небезпеку таких діянь для нашої держави.

Стосовно політичних причин тероризму, то до основних належать такі:

- 1) репресії з боку правлячої еліти щодо опозиційних політичних партій;
- 2) нав'язування правлячою елітою нетрадиційних для цього суспільства соціально-політичних нововведень;
- 3) загострення внутрішньополітичних конфліктів усередині держави;
- 4) зіткнення політичних інтересів двох держав у будь-якому регіоні;
- 5) помилки в національній політиці, що допускаються урядом;
- 6) цілеспрямоване розпалювання національної ворожнечі окремими людьми, групами, партіями (наприклад, рух ваххабітів);
- 7) агресія стосовно іншої держави і її окупація в більшості випадків тягне збройний опір мирного населення (партизан), що використовує терористичні методи (вибухи важливих об'єктів, підпали і т. д.);
- 8) заохочення тероризму на рівні державної політики (Лівія, Іран, Ірак, Афганістан);
- 9) невдоволення діяльністю уряду іноземних держав, у зв'язку з чим відбуваються терористичні акти проти його представників і установ [74, 34].

Як бачимо, принаймні, чотири з указаних причин характерні для сьогоденної ситуації в Україні, а саме: загострення внутрішньополітичних

конфліктів усередині держави; зіткнення політичних інтересів двох держав у будь-якому регіоні; помилки в національній політиці, що допускалися урядом; цілеспрямоване розпалювання національної ворожнечі окремими людьми, групами, партіями (ПР, Комуністична партія, тощо).

Стосовно релігійних причин тероризму, то у роботі «Психологія тероризму» Д. В. Ольшанський зауважує: «Терор характеризується фанатизмом – гранично звуженим сприйняттям дійсності, неприйняттям того, що відрізняються від «єдино правильних» поглядів, ревною вірою. Фанатизм поділяють на політичний, ідейний і релігійний. Релігійний фанатизм заснований на абсолютній вірі в те, що після вбивства «невірних» – вбивця потрапляє в рай. Це навіюється в свідомість віруючих з дитинства: і в сім'ї, і в школі, і в мечетях. Тому так рішуче йдуть на вбивство і на вірну смерть жінки-шахідки» [151, 180].

Роз'єднаність людства за релігійною ознакою зумовлює наявність можливого напрямку у взаєминах між людьми за віросповіданням. Це часто траплялося в історії людства. Однією з основ для виникнення тероризму на релігійному ґрунті є фундаменталізм, характерний більшою чи меншою мірою всім світовим релігіям.

Дискримінація будь-якої релігійної групи спричинює зростання релігійного екстремізму, тероризму. Зазвичай такі дискримінаційні умови створюють насамперед фундаменталісти. Наприклад, свого часу таліби змушували індусів носити спеціальні відмітні знаки, зруйнували пам'ятки світової культури – статуї Будди, порушували права і свободи вірян інших конфесій.

В літературі виділяють низку причин, кожна з яких сама собою є достатньо вагомою, а в сукупності вони й обумовлюють поєднання релігії і терору в найрізноманітніших модифікаціях.

По-перше, слід зважити на тотальність релігійного світогляду, який вбирає, описує, пояснює, оцінює, норматизує індивідуальне і суспільне всебуття. Право, політика, економіка, влада, на загал уся світова реальність і

надсвітова «сакральна віртуальність» отримують в координатах тієї чи іншої релігії своє пояснення і витлумачення – і притому не одне, а десятки, і не подібних, а розбіжних, навіть альтернативних інтерпретацій, які відображають історичну гетерогенність кожної великої релігійної традиції і внутрішню строкатість кожного священного тексту. Відтак релігійного змісту і виправдання, а за бажання і сакральної цінності, можна надати будь-якій діяльності, будь-якій ідеї, будь-якій меті і тим перетворити її на світоглядний та діяльнісний імператив.

По-друге, глибинна дихотомічність релігійного світогляду, який не тільки розмежовує людське і природне від надлюдського і надприродного, а й протиставляє віру і невір'я, віру й іншовір'я, adeptів і опонентів, «відданих» і «відступників», «свого» і «чужого», Боже і диявольське – дихотомічність, яка неодноразово доводила свою колосальну мотиваційну та мобілізуючу роль у часі історії. Мало яка інша ідеологія може суперничати з релігійною у справі творення образу ворога та надихання на боротьбу з ним.

По-третє, мотивуюча і надихаюча сила релігійної віри. Релігійний фанатизм у його агресивно-радикальних формах творить сприятливе ідейне і психологічне підґрунтя для терористичної діяльності. Шалена енергетика фанатизму, до того ж свідомо підживлювана і спрямовувана у потрібне річище, стає дієвим засобом підготовки терористів (головно, суїцидального типу), поповнення лав пересічних виконавців, виховання нової генерації радикально налаштованої молоді.

По-четверте, вкоріненість релігійного в етнічній свідомості, його за давності і традиційності, що перетворює релігію на дієву, а в традиційних суспільствах – універсальну форму легітимації суспільної практики. В умовах глобалізаційної експансії постіндустріальних суспільств, жорсткого антагонізму геополітичних та економічних цінностей, конкуренції субцивілізацій – традиційне, архаїчне суспільство, прагнучи захистити найглибинні основи свого існування, обороняє, найперше, власну етнорелігійну ідентичність. Тож опір чужорідній експансії набуває і форм

відчайдушної, національно і релігійно вмотивованої агресії, ідейно виправданої як спосіб захисту автохтонних цінностей, а відтак тероризм постає як форма національно-визвольної війни, покликаної захистити етнорелігійну виключність.

По-п'яте, розбудована релігійна інфраструктура, зокрема, наявна релігійно-організаційна мережа, потенційно здатна стати зручним і надійним каналом для заснування місцевих осередків, поширення радикальних ідей, випробування медіа-технологій, кадрового поповнення, опорними пунктами для налагодження агентурно-інформаційної роботи, створення паралельних структур тощо.

По-шосте, наявність відпрацьованих технологій використання релігії як політичного ресурсу, засобу інструментального, соціально-психологічного впливу на масову аудиторію, електорат, громадську думку, вироблених переважно у демократіях західного типу (де разом із розмежуванням сфер державного і церковного буття церква перетворилася із провідного суб'єкта політичної системи на один із дієвих політичних ресурсів) [11].

Україні релігійний тероризм у чистому виді не притаманний. Хоча не можна не згадати міжконфесійні конфлікти в Україні на початку 90-х років минулого століття.

Релігійне відродження, що охопило наприкінці 80-х – на початку 90-х років Україну, мало не тільки позитивні, а й негативні наслідки, до яких необхідно віднести міжконфесійне протистояння. Конфліктність у релігійній сфері й досі є певною мірою одним із дестабілізуючих факторів суспільного розвитку.

У 90-ті рр. в Україні існувало дві основні лінії міжконфесійного протистояння: 1) православно-католицька, тобто між усіма відгалуженнями українського православ'я, з одного боку, та римо- й греко-католиками – з іншого; 2) міжправославна, тобто між Українською православною церквою в єднанні з Московським Патріархатом (УПЦ МП), Українською православною церквою Київського Патріархату (УПЦ КП) та Українською

автокефальною православною церквою (УАПЦ).

Різке збільшення кількості релігійних громад (так, тільки впродовж 1990 р. було зареєстровано 1677 греко-католицьких громад, практично водночас з'явилося 1100 нових парафій автокефальної церкви) призвело до нестачі культових будівель і спричинило перші спалахи конфлікту. Активно розпочався процес розмежування зі структурами російського православ'я в Україні, перерозподіл сфер впливу між церквами. Підтриманий різними політичними силами, які у власних інтересах використовували суперечності на релігійному ґрунті, конфлікт набув такого розмаху й гостроти, що з внутрішньоцерковної справи сягнув рівня загальнодержавної проблеми. Так, у 1995 р. протистояння існувало у майже 600 населених пунктах країни. У 1997 р. в Україні налічувалося 446 поселень, де релігійну ситуацію можна було визначити як гостру, причому у 158 із них існувало відкрите протистояння між церковними громадами. 85% цих поселень було охоплено конфліктом між православними і греко-католиками [18].

Експерти з релігійних питань під час проведення у листопаді 1998 р. у Києві конференції «Релігійна свобода в Україні в контексті міжнародного правового досвіду» проранжували причини міжрелігійних конфліктів так: перше – це суперечки за право володіння культовими будівлями й майном (на них указали 88% опитаних). Друге – це втручання політичних партій і громадських організацій (60%). Третє – некомпетентність місцевих органів влади (56%), відтак – загальна криза, поширення беззаконня та намагання повернути вірян інших церков. Крім того, експерти відзначили низький загальний культурний рівень і безконтрольність дій священнослужителів. Водночас опитані підкреслили і неабияку роль у виникненні міжрелігійних конфліктів політичного протекціонізму певній конфесії з боку вищих органів влади. Наявність такого протекціонізму в Україні констатували 68% респондентів. Відзначивши, що влада часто спиралася на принцип «одержавлення» домінуючої у регіоні церкви, експерти майже одностайно (76%) засудили таку практику [49, 28].

На кінець 90-х рр. можна говорити про певну стабілізацію міжрелігійних взаємин. У 1998 р. кількість точок протистояння зменшилася до 350, але ситуація все ж залишалася дуже складною. Про це свідчать відомості, які час від часу з'являються в офіційних джерелах і засобах масової інформації.

21 липня 1997 р. з ініціативи голів і представників конфесій в присутності Президента Л. Кучми було підписано важливий документ у галузі урегулювання міжцерковних конфліктів – Меморандум християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних взаємовідносинах. У Меморандумі зазначалося, що, усвідомлюючи складність церковно-релігійної ситуації в Україні, представники християнських конфесій проголошують своє тверде рішення не допускати використання силових дій у вирішенні та врегулюванні міжконфесійних проблем, особливо таких, що стосувалися церковного майна; вирішувати всі спірні питання шляхом переговорів на основі взаємоповаги та терпимості; не звертатися до влади з метою здійснення тиску на іншу релігійну громаду чи церкву. В документі підкреслювалося, що абсолютно неприпустимі насильницькі захоплення храмів, напади на священнослужителів і вірян інших конфесій. Меморандум підписали керівники УПЦ, УПЦ КП, УГКЦ, УАПЦ, РКЦ та низки протестантських церков України.

Ієрархи УПЦ КП та УПЦ оцінили Меморандум так. Патріарх Філарет вважав, що це лише декларація, яка буде до того часу, доки буде розколоте православ'я. Думку Філарета фактично підтримав митрополит Володимир, який висловився, що «підписаний документ не несе в собі «канонічної сили», це «проява доброї волі та не більш того». Але, незважаючи на це, підписання Меморандуму про несприйняття силових дій – одна з найважливіших подій 1997 р. [18].

Вважаємо, що це був приклад загалом позитивного усунення причин, які могли призвести до появи проявів релігійного тероризму в Україні.

Зазначаючи про детермінанти тероризму, до них слід відносити також

корупцію.

Вона є живильним середовищем тероризму. У суспільстві, де все продається і купується, де цинічні олігархи хизуються своїм презирством до знедолених мас народу, де хабарі і відкати є нормою, підготувати і здійснити матеріальний бік теракту не становить труднощів. Використовуючи корупцію, терористи легко набувають зброю, переміщаються країною і містами, ховаються, перетинають кордони, забезпечують інформаційну підтримку, підкупають співробітників правоохоронних органів тощо.

Корупція і тероризм пов'язані: корупція не тільки роз'їдає економічні та моральні засади суспільства, а й підживлює тероризм. Це і відмивання брудних грошей, які потім використовуються в діяльності терористів, і підкуп посадових осіб, без чого широкомасштабний теракт практично неможливий.

І наостанок, не можна не сказати і про «провальну» роботу наших спецслужб і правоохоронних органів загалом. Втрачено оперативну інформацію, обізнаність, професіоналізм. Керівний склад правоохоронних органів підбирається за знайомством, а не професійними якостями.

Судова система спрямована на те, щоб обслуговувати і оберігати владу, а не захищати людей, суспільство від насильства, від терористів.

До тих пір, поки спецслужби не припинять фришування «бізнесом», а по-справжньому боротимуться із терористами, очікувати на безпеку нам не варто.

Але є і об'єктивні причини. Відомо, що наші правоохоронні органи погано оснащені. Незадовільна їх соціальна захищеність, низька заробітна плата та позбавлення навіть мізерних пільг – ті фактори, які не могли не вплинути на якість їх роботи, а відповідно ефективність протидії виникненню та поширенню тероризму.

Можемо констатувати, що не можна перемогти тероризм, не ліквідувавши причини та умови, які його породжують і сприяють йому.

Із чужого, а зараз, на жаль, із власного, досвіду зрозуміло, що проблему тероризму винятково силовими методами вирішити неможливо: тероризм – негативне соціальне явище. Отже, в його основі – насамперед соціальні, економічні та політичні причини.

Окресливши підходи до розуміння причин тероризму в цілому, очевидно постає питання, а чи аналізувались причини можливого виникнення та поширення тероризму в Україні.

У пошуках наукових розробок із питань причин тероризму в Україні ми натрапили на доволі цікавий матеріал, а саме: на підрозділ «Чинники можливих проявів тероризму в Україні» у конспекті лекцій з «Безпеки життєдіяльності». Його автор, задовго до сучасних подій, зазначає, що в Україні не виявлено терористичних організацій, орієнтованих на повалення державного ладу. Проблема тероризму в Україні перебуває в іншій площині – це «кримінальний тероризм» усередині країни та діяльність закордонних терористичних організацій на території України (виділено нами – І. С.) [229].

Стверджується, що комплекс причин тероризму в Україні доволі різноманітний і охоплює:

- глибинні суперечності в економічній сфері, що зумовлені об'єктивними труднощами переходу до ринку, а також суб'єктивним несприйняттям певними частинами населення нових економічних відносин або засобів переходу до них;

- зростання соціальної диференціації громадян (критичний показник співвідношення доходу 10% найбагатших до 10% найбідніших громадян України) вдвічі перевищує світові стандарти, населення, яке перебуває за межею бідності, сягає 60%, з яких, за даними деяких соціологічних досліджень, близько 20% схвалюють нові економічні відносини, приблизно 30% залишилися люмпенізованими і 40–53% – на роздоріжжі;

- зростання зареєстрованого і прихованого безробіття (4,1%);

- наявність у країні значної частини громадян, яка вважає необхідними найголовніші зміни політичної системи (понад 60% населення);

- низьку ефективність роботи державного апарату і правоохоронних органів, відсутність ефективних механізмів правового захисту населення;
- низький рейтинг влади у суспільній свідомості, зростання недовіри до неї у більшості громадян. Рівень довіри населення України до керівництва держави не перевищує 10% (критичний показник 20–25%);
- найжорстокішу боротьбу за владу політичних партій або ж суспільних об'єднань чи груп, котрі сповідують політичні цілі;
- зниження ефективності функціонування захисних механізмів у сфері моралі, втрату орієнтирів у виховній роботі, передусім серед молоді;
- нарощування тенденцій розв'язання суперечностей і конфліктів силовими методами, від 10% до 40% населення країни заявляють про готовність до участі в акціях протесту і непокори;
- погіршення етнополітичної ситуації в країні (проблеми облаштування депортованих, насамперед кримських татар, проблеми «експорту в Україну етнічних проблем» (біженці, поширення ідей ваххабізму і панісламізму, проблеми російських меншин в Україні тощо);
- посилення соціальних суперечностей під впливом зростання злочинності. Як наслідок, у суспільстві зберігається високий конфліктний потенціал.

Відтак автор робить висновок, що у період гострої кризи нашого суспільства активний процес майнового розшарування, ідеологічного розмежування, організаційного оформлення політичних рухів, партій, організацій, які сповідують різні політичні течії та здійснюють боротьбу за владу. Тому водночас з майновою триває і політична поляризація населення [229].

Як кажуть, коментарі зайві. Викладене дозволяє припустити, що сучасна ситуація в нашій державі – це закономірний результат недолугого керівництва нею.

Ще 2012 року генерал-лейтенант Вілен Мартіросян зазначав: «Найголовніша причина – це позиція деяких держав, яким не вигідно, щоб

Україна опинилася в Євросоюзі. Відповідно, вони зроблять все для того, щоб вони відвернулися від України, тому що вона – небезпечна країна. Друге: є певні сили, і не тільки на Україні, які виношують різні плани для нагнітання обстановки. Це вигідно їм. Вони можуть і тероризмом займатися, і вбивствами. Це нагадує мені Радянський Союз. Я був тоді народним депутатом УРСР, і тоді теж придумували то там війну, то там – скрізь, аби відвернути увагу. Найголовніше – продовжувати своє існування. Тому врятувати ситуацію можуть тільки справжні патріоти України, якщо вони ще є. Звичайно, якщо вони об'єднаються, можна запросто навести порядок на Україні і у жодному випадку не допускати, щоб таке траплялося. Говорю вам як людина, яка часто брала участь в різних терористичних розслідуваннях за службовим обов'язком. Дуже багато хто ненавидить те, що в Україні життя може бути набагато краще, ніж в інших пострадянських державах. Їм хочеться, щоб вона завжди була залежна, щоб Україна не була сильною, розвиненою, цивілізованою державою. Це багатьох не влаштовує, тому потрібно бути до всього готовими» [203].

Водночас депутат Партії Регіонів Вадим Колесніченко говорить про те, що «сьогодні ми бачимо реальні витoki екстремізму, який породжений ультраправими і ультралівими висловами і діями політиків. Підвищення рівня агресії, нетерпимості і різке пониження толерантності – це все ллє воду на млин екстремізму. А небажання, невміння чути один одного, вести діалог і робити один одному поступки – це питання переростає в крайні форми – в тероризм, практично неконтрольований процес і небезпечний для суспільства. Щоб ми не допускали тему тероризму, ми повинні дуже чітко збудувати в суспільстві відношення нетерпимості до всіх елементів екстремізму – національного, мовного, політичного і суспільного в першу чергу. Теми українського тероризму як такого не існує. Окремо узяті прояви можуть оцінюватися з погляду юриспруденції як теракти, але вони мають локальне і не мають політичного значення і системності. Поки люди не мають зброї і доступу до влади, вони менш небезпечні, але вони починають

діяти з підпілля. Якщо такі люди отримують владу і підтримку – у такому разі країна може стати джерелом тероризму як такого в цілому» [203].

Більш радикально з приводу можливих проявів тероризму в Україні також у цей період висловився нардеп від НУ-НС Геннадій Москаль: «У нас немає тероризму, який заснований на фанатизмі, у нас немає талібів, у нас немає, скажімо так, розбіжностей, які є в мусульманських країнах, між джигітами. У нас смерть не є основною цінністю, яку сповідають деякі ісламські секти. У нас немає офіційно створених терористичних організацій. У нас ніхто не заявив, що у нас є українське відділення «Аль-каїди» або українське відділення інших організацій. Такого у нас немає, але вибухи постійно звучать. В Україні бардак, а там, де бардак, народжується свавілля, корупція у великих масштабах, всі негативні явища, наркоманія. Хіба ми не бачимо того, що це місце для відстою жовчі зі всіх країн і різних мастей? Як тільки у нас когось затримують, відразу починається крик правозахисників. У нас відразу крик, шум, гамір! У нас суспільство стало хворим у прямому розумінні слова, а в хворому суспільстві – хворі голови. Тому в хворих головах з'являються хворі думки» [203].

Отож, українські науковці та політики припускали виникнення в Україні терористичних настроїв і проявів. Що зробила влада, аби їм своєчасно запобігти? Як бачимо, – нічого.

Зазначимо, що як аргумент до терористичних дій на сході України стала Революція Гідності.

Вихід протистояння за мирні межі після ухвалення Верховною Радою репресивних «диктаторських законів» призвело до того, що низка громадських організацій оголосили повну мобілізацію на Майдані Незалежності у Києві. У їхньому зверненні закликали до «масового і негайного опору» злочинцям при владі.

Незважаючи на притаманний збройному протистоянню характер і застосування спеціальних засобів – зокрема каміння та «коктейлі Молотова» – протестуючі загалом застосовували гуманні методи поводження з полоненими, відпускаючи затриманих беркутівців і «ті тушок» після

«виховної бесіди», яка передбачала виконання національного гімну, публічне вибачення перед народом або змащування лобів зеленкою.

Під час протистояння, крім каміння та «коктейлів Молотова», повстанцями були збудовані металеві машини – требушет і велетенська рогатка, також була виготовлена «картопляна гармата» тощо.

Однак перемога Революції Гідності, своєю чергою, засвідчила допустимість силового вирішення конфліктів. Цим скористалися організатори терористичної діяльності на Сході України. Вони розпочали переконувати населення, що в Україні «відбувся державний переворот», «владу захопили фашисти-націоналісти» тощо.

Якщо врахувати, що такі заяви були зроблені на тлі: а) прихованого, а подекуди неприхованого українофобства значної частини населення цих регіонів; б) систематично поширюваних проросійських настроїв і проросійської пропаганди; в) відсутності об'єктивної поінформованості громадян про реальну ситуацію тощо, то зрозуміло, чому терористичні антиукраїнські заяви отримали благодатний ґрунт.

Ще одна важлива обставина – ставлення до працівників правоохоронних органів після Революції Гідності. Під час і після Революції Гідності правоохоронні органи опинилися в розгубленому стані. З одного боку, необхідним було виконання закону та наказу, з іншого – легітимність окремих законів і наказів була сумнівна.

Після перемоги Революції Гідності народ вилив свій гнів насамперед на працівників правоохоронних органів. Коридори ганьби, Ніч гніву у містах Західного регіону тощо також надали додаткові аргументи організаторам терористичної діяльності на Сході України.

Певною мірою, на нашу думку, наслідком цього став перехід на бік терористичних організацій, або, принаймні, самоусунення від виконання обов'язків значної частини правоохоронців Автономної Республіки Крим, Донеччини та Луганщини.

Зауважимо, що є два види причин терористичної діяльності: об'єктивні – про які йшлося, та суб'єктивні – про які йтиметься у іншій частині

дисертаційної роботи. Вважаємо, саме суб'єктивні детермінанти є визначальними. Адже не усі правоохоронці Донеччини та Луганщини зрадили Присягу, значна частина людей не підтримала та не підтримує діяльність терористів. А це підтверджує, що суб'єктивні характеристики особистості в основному і визначають вибір особою, за однакових умов, або злочинного, або незлочинного шляху.

2.3 Суб'єктивні детермінанти тероризму

Сьогодні тероризм як соціальне явище ще не стало предметом ґрунтовного наукового аналізу з позицій психології. Адже якщо говорити у широкому розумінні, то осмислювати тероризм слід не тільки як суспільно-політичне явище, а й як психологічне, бо психологія вивчає відносини між людьми, а тероризм – це певний вид взаємодії між людьми. У вузькому розумінні тероризм є одним із радикальних способів розв'язання соціального конфлікту. В такому ракурсі розуміння цього явища дає змогу окреслити ефективні шляхи боротьби з ним та методи протидії, створити ефективну систему засобів його подолання. Як свідчать останні події в світі, такої системи ще не створено.

«З психологічної точки зору, – зазначав, наприклад, І. Задорожнюк, – важливо не лише виявити схильність до такої поведінки, а й підкреслити її соціальну деструктивність, оскільки тероризм – це майже завжди шлях до саморуйнування носіїв терористичної поведінки, яке обов'язково має статися, якщо зберігається громада цих носіїв або їхня спільність». «Терорист або група його однодумців, – стверджував автор, – завжди сліпі у постановці та здійсненні своєї мети, навіть у випадку ретельного розроблення самого акту терору. І один з важливих параметрів такої сліпоты – розбіжність мотивів, коли мала гомогенна (етнічно, соціально, релігійно)

група ніби нав'язує свою волю громаді, яка гетерогенна, тобто відрізняється плюралізмом у постановці та здійсненні своїх цілей» [61, 23].

На нашу думку, у контексті цього дослідження треба розглядати тероризм як прояв деструктивної правосвідомості, виявляючи особливості способу мислення та мотиваційні механізми носіїв такого типу світосприйняття.

Аналіз публікацій закордонних і вітчизняних учених, серед яких Л. Багрій-Шахматов [14], О. Бардін [17], Д. Вексман [248], П. Вілкінсон [249], А. Деменко [43], В. Ліпкан [120], Л. Моджорян [137], Б. Нетаньяху [145], В. Остроухов [155], О. Сахань [187], М. Руденко [120], М. Требін [208], Г. Яворська [234], С. Яценко [14] та інші, дозволяє зробити висновок, що правосвідомість терористів здебільшого деформована, оскільки ними визнаються тільки їх права та вимоги. Крім того, вони позбавляють основних природних прав тих людей, проти яких здійснюється терористичний акт: права на життя, на власний світогляд, на безпеку. Терористи своїми діями руйнівню впливають на суспільну й індивідуальну правосвідомість, оскільки підривають віру людини у справедливий правопорядок, у надійність правоохоронної системи.

Серед радянських кримінологів, яким у їх науковому пошуці «допомагала» ідеологія того часу, панувала думка, що людина є винятково соціальною істотою, її особистість – це результат розвитку у суспільстві, а «психофізіологічні риси людської істоти є тільки матеріальною основою для формування особистості» [110, 18]. Позиції зарубіжних учених заперечувались апріорі, вважаючи, що буржуазні біокримінологи, визнаючи взаємозв'язок особистості із зовнішнім середовищем, переоцінюють біологічні властивості людини, відривають особистість від її соціального змісту.

Проте слід погодитись, що біологічна природа людини виступає необхідною умовою індивідуальності особистості, яка робить її самобутньою і неповторною. Не викликає сумнівів теза, що деякі суттєві психологічні

характеристики людей мають генетичний характер, хоча, звичайно, ці особливості не залишались незмінними в процесі еволюції людини. Біологічні риси здійснюють чималий вплив на формування соціальної установки особистості. Від генетично зумовлених властивостей, психофізичних можливостей індивіда залежить і те, що він сприймає в довколишньому середовищі, конкретних умовах життя, вихованні, освіті та інших обставин, з якими йому довелось зіштовхнутися на життєвому шляху.

Отож, постає питання про роль біологічного у становленні особи як терориста чи пособника терористів. Чи має тероризм генетичні коріння, приховані в біологічній природі людини? За такого підходу до походження тероризму слід визнати правильним твердження про те, що кожна людина – носій терористичного геному, прихованого під зовнішньою оболонкою культури.

Вважаємо більш переконливою позицію, що людські істоти не володіють вродженим бажанням вбивати і знищувати. Проте осмислення тероризму як вродженого агресивного інстинкту достатньо поширене в сучасній суспільній свідомості, особливо серед осіб, які виправдовують насильство і тероризм.

Друге питання, яке постає з приводу суб'єктивних детермінант терористичної діяльності, – про адекватність психіки таких людей?

Цей підхід базується на припущенні про те, що терористи – психічно хворі люди, а їх агресивно-загрозлива неадекватна поведінка – відображення наявних психічних захворювань.

Комплексні соціально-психологічні дослідження не підтверджують того, що психічні аномалії виступають першопричинами терористичної діяльності.

Американський соціолог М. Цейджмен на основі вивчення більше 500 біографій терористів зробив висновок про цілком нормальний психічний стан більшості досліджених ним особистостей [205, 7].

Звичайно, серед терористів трапляються і параноїки, і відверті маніяки,

і індивіди з репресивними формами психозу, є і зафіксовані статистикою клінічні випадки патологічного прояву терористичних перверзій. Але не вони визначають генетичні витoki цього явища. І хоча у психіці терориста може бути патологічний компонент, який «знаходиться на своєрідній умовній шкалі, десь між здоровою акцентуацією характеру, на одному полюсі, і психопатією епілептоїдного типу – на іншому полюсі» [151, 187], загалом терористи психічно здорові. Більшість дослідників мотивації тероризму зазначають, що «явна психопатологія серед терористів доволі рідкісна і для цього твердження є всі підстави» [183, 42].

Людина розвивається у постійних, численних і складних взаєминах із зовнішнім середовищем, з одного боку, з іншого – особистість розвивається на основі взаємодії психофізіологічних властивостей, а також спадкових задатків із навколишнім буттям. Щоб розкрити специфіку антисуспільної поведінки та її причин, необхідно розглянути всі наведені причинні зв'язки та проаналізувати формування особистості; її взаємодію із конкретною життєвою ситуацією, яка призвела до здійснення злочину; співвідношення соціального і біологічного як детермінантів злочинної поведінки. Тому і проблема дії соціальних факторів не може розглядатися відокремлено від питання їх сприйняття особистістю, оскільки лише через особистість вони визначають поведінку, зокрема злочинну.

Соціальні та психологічні риси особистості: її світогляд, політичні, моральні та інші позиції, звички і навички, особливості характеру – формуються впродовж життя людини як результат її взаємодії із навколишнім середовищем.

Фундаментальне запитання дослідження суб'єктивних причин тероризму: як пояснити тероризм – раціональними чи психологічними факторами.

За твердженням К. Даазе, на початку вісімдесятих років за дорученням міністра внутрішніх справ у Німеччині були проаналізовані численні життєписи терористів, у яких такі особистісні характеристики, як

агресивність, жадібність до подій та активність, пов'язувалися зі схильністю до тероризму. Вчені намагалися довести, що «індивідуум, який стає політичним терористом, звичайно, характеризується певними нарцистичними деформаціями особистості». Насамперед жінки стали об'єктом дослідження того, якою мірою їхня стать обумовлює схильність до тероризму. Вченими було доведено, що причини жіночого тероризму – у травматичних переживаннях дитинства, особливо якщо вони мали тиранічного батька та слабку матір [108].

Проте, як стверджує К. Даазе, більшість дослідників тероризму не вірять у вирішальний вплив особистісних факторів і відкидає «ауру патології», якою оточений тероризм. Бо навіть якщо погодитися, що існує певна особиста предриспови́зція, не можна пояснити, чому деякі із цих людей – і взагалі більшість – не стають терористами. З цього огляду площина соціальної групи видається важливішою за площину особистості. Навіть якщо тероризм інколи виглядає ірраціональним, його можна інтерпретувати як раціональну стратегічну поведінку: «Згідно з цим аналітичним підходом тероризм виявляється колективною раціональністю. Радикальна політична організація є центральною діючою особою терористичної драми. Група має колективні преференції або цінності і з низки альтернатив вибирає тероризм» [108].

«Терористи – запрограмовані люди з пелюшок», – зазначає лікар-психіатр А. Добрович. Ці люди, котрі виховуються в абсолютно міфомізірованном світі, розділеному на наших (клан, народ, віра) і чужих. Наші – на боці добра, світла і чистоти. Чужі – на боці зла, пільми і нечисті. Шахїд у власних очах, в очах свого оточення – не вбивця. Він очисний вогонь. Для шахїда майбутня його смерть – не смерть, а секундне подолання болю перед здобуттям вічного життя в раю. Він розлучається з близькими, але в раю шахїд колись зустрінеться з ними, його подвиг і їм зарахується. В раю мусульманському юнакові 14–18 років у період статевого дозрівання обіцяють суспільство 72-х прекрасних гурій. А на грїшній землі йому,

задушеному релігійними і родовими, сексуальними заборонами, потрібно роками тяжко працювати, щоб заробити на викуп нареченої. Крім пояса шахіда, терорист-смертник часто одягає ще один пояс, який повинен вберегти його статевий орган для сексуального життя в раю.

«Терорист – не божевільна людина», зазначають лікарі-психіатри, адже організатори терактів не можуть довірити таке завдання божевільному, бо він може зробити щось за своїм планом: не туди піти, не те мовити, не на те натиснути.

Тим, хто посилає шахідів на смерть, потрібні абсолютно нормальні люди. А де ж взяти абсолютно нормальних людей, які можуть учинити такий жахливий злочин? Ось тому сила віри «райський міф, за вбивство невірних» виховується з дитинства з мусульманському світі. Мусульманський терор розпочинається в мечетях, дитячих садах, школах, університетах. Поки в мусульманському світі не буде духовного лідера або групи людей, які засудять терор, проголосять, що людське життя має цінність, що вбивство – це гріх, а в будь-якій боротьбі страждають невинні, – литиметься кров «невірних» і «благородна кров» шахідів.

Багато дослідників мотивації тероризму відзначають, що явна психопатологія серед терористів рідкісна, і для цього твердження є підстави. Попри це, можна виділити низку особистісних схильностей, які часто стають спонукальними мотивами участі індивідів у тероризмі: надзосередженість на захисті свого «Я» шляхом проекції з постійною агресивно-оборонною готовністю; недостатня особистісна ідентичність, низькі самооцінки, елементи розщеплення особистості; сильна потреба в приєднанні до групи, тобто до групової ідентифікації або приналежності; переживання соціальної несправедливості зі схильністю проектувати на суспільство причини своїх невдач; соціальна ізольованість і відчуженість, відчуття знаходження на узбіччі суспільства і втрати життєвої перспективи. Водночас не можна сказати, що наведена сукупність характеристик є узагальненим психологічним профілем особистості терориста [183, 42].

На думку В. Пирожкова, «в які б одежі не виряджалися терористи, які б цілі не переслідували (політичні – захоплення влади, зміна суспільного ладу; моральні – досягнення «справедливості»; економічні – усунення ненавістних конкурентів; релігійні – обстоювання чистоти своєї віри; психологічні – отримати популярність, прославитися, залишити слід в історії і т. д.) – за цим стоїть прагнення випробувати владу над людьми. Не випадково кажуть: влада – завжди в смак. Владу над людьми – це своєрідний наркотик, і хто хоча б раз його «покуштував», той знову і знову прагне до нього. Це показує і вивчення психології найманства, осіб, що кочують з одного конфліктного регіону в інший. На певному етапі їх припиняють цікавити гроші, невідворотною тягою володіє можливість вбивати. Тому в процесі заняття тероризмом мета втрачається – якою б справедливою вона не виглядала, – а виникає нестримне бажання випробувати владу над людьми» [183, 40].

На думку Д. В. Ольшанського, для всіх терористів, причому особливо для тих, хто займається цією «роботою» з корисливих мотивів, важливим є питання мотивації, тобто про те, як він пояснює свої дії не комусь, а собі. Аналіз реальних суб'єктивних мотивів, якими, за їхніми словами, керувалися люди, хоча б один раз брали участь у терористичному акті, дозволив вченому виділити такі основні групи зазначених мотивів.

По-перше, це меркантильні мотиви. На жаль, для терористів саме вони опиняються на першому місці (хоча і не завжди є єдиними в мотиваційному комплексі терористів), будучи найбільш поширеними в сучасному світі – від Чечні до Афганістану. Терор, як і будь-яка сфера людської діяльності, передбачає на певному рівні оплачувану працю. Відповідно, для деяких людей заняття терором – спосіб заробити. І їх нині чимало.

По-друге, ідеологічні мотиви. Це більш стійкі мотиви, засновані на збігу власних цінностей людини, її ідейних позицій з ідеологічними цінностями групи, організації, політичної партії чи іншої ідейно-політичної сили. Такий мотив виникає як результат вступу людини в деяку спільноту. В

таких випадках терор стає не просто засобом реалізації ідеї, а ще й свого роду «завданням», «дорученням», «місією» з боку цієї спільноти. Безліч існуючих ідеологічних мотивів підрозділяється на мотиви ідейно-політичні, політичні, релігійні, соціальні, соціокультурні тощо.

По-третє, мотиви перетворення, активної зміни світу. Це сильні мотиви, пов'язані з розумінням недосконалості і несправедливості існуючого світу і наполегливим прагненням поліпшити, перетворити його. Як правило, такі мотиви притаманні людям, які професійно займаються терором. Їх захоплює процес перетворення світу силовими способами. Насправді, навіть за наявності відповідних мотивацій, для них не має особливого значення та чи інша ідея, для здійснення якої вони діють. Для них терор – і інструмент, і мета перетворення світу.

По-четверте, мотив влади над людьми. Це один із найбільш древніх, глибинних мотивів. Від наших тварин-предків насильство застосовувалося для утвердження особистої влади однієї особини над іншою. Це зберігається в глибині психіки терориста. Чим би він не прикривався, які б інші мотиви або мотивування не наводив, цей мотив завжди наявний. Хоча, зрозуміло, не кожний терорист зізнається в цьому. Однак через насильство терорист самостверджується, знаходячи владу над людьми. Вселяючи страх, він її посилює.

По-п'яте, мотив інтересу і привабливості терору як сфери діяльності. Для деяких осіб, особливо матеріально забезпечених (які не мають меркантильних мотивів) і освічених (не заангажованих ідеологічно), терор цікавий як нова, незвична сфера діяльності. Їх цікавить пов'язаний з терором ризик, розробка планів, деталі підготовки до терористичного акту, нюанси його здійснення. Відповідно, такі люди і обирають терор як сферу докладання своїх сил.

По-шосте, «товариські» мотиви емоційної прихильності в різноманітних варіантах – від мотиву помсти за шкоду, завдану товаришам по боротьбі, одновірцям, одноплемінникам, родичам, соратникам по

політичній діяльності і т. д., до мотивів традиційної участі в терорі тому, що ним займався хтось із друзів, родичів, одноплемінників або одновірців. Тоді участь у терорі беруть «за компанію». Ця група мотивів заснована на суто емоційних факторах і зазвичай не має жодних раціональних мотивувань. Керуючись такими мотивами, люди, що займаються терором, не замислюються, навіщо і чому це роблять. Ними рухають емоції, їм усе зрозуміло.

По-сьоме, мотив самореалізації. Це – парадоксальний мотив. З одного боку, самореалізація – для сильних духом людей, найбільш повна реалізація особистості, повна самовіддача, розчинення людини в терористичному акті, аж до самопожертви. Однак, з іншого боку, така самореалізація – визнання обмеженості можливостей і констатація неспроможності людини, що не знаходить інших способів впливу на світ, крім насильства і деструкції. Така самореалізація, що завершується самознищенням, означає насамперед визнання психологічної деструкції особистості [151].

Вивчаючи особистості терористів, С. Рошин запропонував три психологічні моделі особистості терориста.

Перша модель – психопата-фанатика. Вона розшифровується так: це «людина, яка керується своїми переконаннями (релігійними, ідеологічними, політичними) і щиро вважає, що її дії, незалежно від їх конкретних результатів, корисні для суспільства. Це людина, у якої сфера свідомості вкрай звужена тими чи іншими доктринами, і ним же підпорядкована його емоційна сфера. Тому він виявляється здатним здійснити що завгодно. Політичною мовою – це фанатик, психологічною – психопат. Психопат може зробити великі і добрі справи, якщо його устремління і установки збігаються з потребами суспільства, але він же здатний створити величезне зло, якщо мотиви його дій мають об'єктивно антигромадський характер. Будь-який психопат-фанатик може стати терористом.

Друга модель – фрустрованої людини – базується на біхевіористській теорії фрустрації-агресивності: «Почуття фрустрації, породжене

неможливістю для людини з якихось причин досягти життєво важливих цілей, неминуче породжує у неї тенденцію до агресивних дій. Свідомість у цьому випадку може виконати роль інструменту в раціоналізації цих дій, тобто в підборі тих або інших приводів для їх виправдання».

Третя модель – людини з проблемної сім'ї. «Жорстоке поводження батьків з дитиною, її соціальна ізоляція, дефіцит добрих відносин можуть призвести до формування озлобленої особистості з антисоціальними нахилами. За певних умов люди такого психологічного складу легко можуть стати інструментами терористичної організації [183, 44].

С. Ениколопов виділяє два порівняно явні психологічні типи, які часто трапляються серед терористів. «Перші відрізняються високим інтелектом, упевненістю в собі, високою самооцінкою, прагненням до самоствердження, інші – не впевнені в собі, невдахи зі слабким «Я» і низькою самооцінкою. Але для обох характерні висока агресивність, постійна готовність захистити своє «Я», прагнення самоствердитися, надмірна поглиненість собою, незначна увага до почуттів і бажань інших людей, фанатизм. Для більшості терористів характерна тенденція до екстерналізації, до пошуку джерел особистих проблем зовні. Вони проектують низькооцінювані складові свого «Я» на істеблішмент, який сприймається ними як джерело загрози» [183, 45].

Найбільш небезпечними серед терористів є терористи-смертники. За результатами їх дослідження, Р. Гарріфулін зробив висновок, що існує така типологія потенційних терористів-смертників.

1. Терористи-екзистенціали. Необхідно визнати, що в основі психотехнології виробництва самогубців – не тільки мистецтво маніпулювання психопатологічною свідомістю потенційного терориста-смертника, а й феномен екзистенції, притаманний усім людям, – прихованої здатності людей жертвувати своїм життям заради Великої Цілі або Цінності (дітей, вітчизни, Бога, Святого і т. д.), відтак – відчувати свою унікальну сутність і цінність. Це різновид духовної форми прояву інстинкту бажання власної смерті. Заради відчуття цієї екзистенції багато осіб штучно зазнають

різних ризиків: грають у російську рулетку, йдуть на війну, займаються екстримом і т. д. Саме екзистенціали пілотували літаки 11 вересня 2001 р. Не було зомбування, психопатології, це були нормальні, з психічної точки зору, люди, адже творчо й розумно здійснили цей терористичний акт.

Екзистенціали найбільш непередбачувані з точки зору виявлення особистості. Часом складно навіть припустити, що хтось із них може бути здатним на теракт.

2. Терористи-психопати. Якщо терористи-екзистенціали діють на підставі вищої форми інстинкту власної смерті, то цей тип ґрунтується на нижчому рівні інстинкту власної смерті. Він проявляється у вигляді садомазохізму, психопатологічної агресії, маніакального синдрому і манії величч (прославитися на весь світ, стати Святим, Обраним і т. д.).

Такий тип вимагає найменшої обробки і маніпуляції. Їм достатньо вказати на мішень впливу і обґрунтувати цінності, які смертник «отримає» після того, як умре.

3. Терористи-суїцидники. Вони страждають сильними депресіями, через це у них відсутні цінності та сенс життя. Такі люди хочуть позбутися страждань, «вимкнувши» власне життя. Організатори тероризму просять їх про те, щоб це вимкнення сталося з «користю» не лише для них (суїцидників), а й для інших. Такі терористи наче продають або жертвують своїм суїцидним бажанням на благо тероризму. Організатор тероризму створює такі умови, щоб погіршити суїцидні бажання жертви і скористатися ними.

4. Терористи-інфантильні. Це часто безграмотні, інфантильні (нездатні до навчання і пізнання) і неможливі фанати (зокрема релігійні), які примітивно вірять в існування «того світу», де буде вдосталь задоволень і радощів. Їхня віра ґрунтується на злиднях і голоді, яким вони страждали в цьому житті. Організатори тероризму завжди знають, що «годувати» таких смертників не можна, щоб вони завжди мали бажання «наїстися» в раю. Серед цієї групи багато хворих початковою формою олігофренії.

Психотехнологія маніпулювання в цьому разі ґрунтується на когнітивних структурах (незнанні і безграмотності жертви).

5. Терористи-зомбі. Це одна з найпоширеніших технологій маніпулювання, заснована на впливі на психофізіологічні структури. В цьому випадку штучно (часто приховано, через систематичне і довгострокове підсилення наркотику в чай і супи) створюється психологічна і фізична залежність від психоактивних речовин (наркотиків, «травички» і т. д.). На цій основі розвивається сильна депресія, що дозволяє «закачувати» у свідомість інформацію про ворога, який є причиною всіх страждань даної жертви. Очевидно, що зомбі найчастіше жінки, бо деградаційні процеси, спричинені наркотиками, у них протікають швидше, ніж у чоловіків.

6. Терористки-вдови. У цьому контексті особливо слід виділити, як ми зазначали, «феномен вічно страждальної вдови». Соціально-психологічні дослідження доводять, що багато вдів після смерті одного із подружжя тривало, аж до власної смерті, страждають депресією. Саме цей феномен використовують організатори тероризму.

Завдання терористів – перехопити таку хвору вдову з рук родичів і лікарів і надати «свою допомогу». Її підсаджують на наркотики, щоб полегшити страждання. Завдяки цьому, відповідно до розвитку наркотичної залежності, сум за чоловіком лише посилюється. На цій основі впроваджуються установки «помститися за смерть чоловіка».

7. Терористи-солідарники. В цьому випадку почуття солідарності стає небезпечною психологічною пасткою для потенційного терориста-смертника. Він не повинен обманути тих, хто вже пішов у рай, а покинути цей світ і «зустрітися з ними», адже вони чекають.

8. Терористи-експлуатовані. Ми розглядали потенційних терористів-смертників, які були жертвами маніпуляції, і для них була характерна ілюзія самостійності прийнятого рішення, тому смертник погоджувався на теракт за «власними згодою і бажанням». Тобто через прихований вплив із боку маніпуляторів-організаторів тероризму. В цьому випадку все робиться

відкрито. Жертва не бажає гинути, але через певні причини (насильство, фінансову залежність, гроші, спокуту за ганьбу і т. д.) мусить. Крім того, організовується все так, щоб жертва була приречена погодитися на теракт. Так, наприклад, у льотчиків-камікадзе відбирали парашут, шасі і т. д.

9. Терористи-гібриди. Наведена типологія – умовна. Насправді є змішані типи потенційних терористів-смертників [32].

Підсумовуючи, можемо констатувати, що суб'єктивні характеристики терористів настільки різноманітні, що без інформації про протиправну діяльність розпізнати таку особу лише за суб'єктивними характеристиками практично неможливо.

2.4 Особливості детермінації виникнення та діяльності організованих терористичних об'єднань

В аспекті нашого дослідження не можна оминати увагою питання детермінантів виникнення та діяльності організованих терористичних об'єднань. І насамперед це пов'язано з існуванням на території України таких організацій, як «ДНР» і «ЛНР».

На нашу думку, проаналізовані нами об'єктивні та суб'єктивні детермінанти повною мірою можуть характеризувати процес детермінації виникнення та діяльності організованих терористичних об'єднань. Це очевидно, адже такі групи чи організації складаються з окремих індивідів. І власне об'єктивні детермінанти, вважаємо, можуть стати насамперед приводом до об'єднання окремих індивідів у такі групи чи організації.

Стосовно ж суб'єктивних детермінантів, то очевидно, що за їх відсутності особа навряд чи стане членом терористичного об'єднання.

Постає логічне питання, а чи існують особливі детермінанти виникнення та діяльності організованих терористичних об'єднань?

Думається, що так.

Найперше це злиття тероризму з організованою злочинністю (з організованими групами та злочинними організаціями, які не мають власне терористичного спрямування, а зорієнтовані на заняття іншими видами злочинної діяльності (далі – організованою злочинністю)).

Як відомо, організована злочинність пов'язана з тіньовою економікою, злочинним бізнесом. Як зазначають науковці, не все однозначно у розумінні цього виду злочинності. Як указує В. Лунєєв, тлумачення організованої злочинності ще менш чітке, ніж економічної злочинності [125, 254].

Основу для виділення організованої злочинності із системи злочинності загалом становлять характер і ступінь організованої взаємодії групи злочинців між собою під час здійснення пролонгованої кримінальної діяльності [76, 16]. Це – особлива група, певна форма співучасті. Отже, поняттям «організована злочинність» охоплюються відповідні види спільної злочинної діяльності, характерні для кримінальної економіки, злочинного бізнесу, корупції тощо.

Сучасний тероризм слід розглядати як організований вид злочинності. Нині ера терористів-одинаків минає. Терористична діяльність стає добре організованою (спланованою, належно матеріально забезпеченою тощо). Підготувати та вчинити терористичний акт без придбання зброї, вибухівки чи інших знарядь неможливо. А тіньовий ринок таких предметів контролюється організованою злочинністю. Відтак організовані засади проглядаються не тільки у власне тероризмі, а й у низці пов'язаних із ним злочинів. «Навколо» тероризму зосереджуються (групуються) різні злочини..

Взаємозв'язок організованої злочинності та тероризму не можна ігнорувати. В умовах загострення фінансово-економічної кризи, як правило, завжди розширюються масштаби організованої злочинності. Зі збільшенням фінансового і матеріального потенціалу керівників організованої злочинності у її найбільш активної частини об'єктивно з'являється прагнення до того, щоб впливати на владу і правоохоронні органи. Виробляється не тільки

тактика, а й визначається стратегія здійснення такого впливу для забезпечення особистої безпеки та можливостей для подальшої злочинної діяльності. Основна відмінність терористичної діяльності та інших форм організованої злочинності – у їх меті. Якщо терористичні угруповання торгують наркотиками або зброєю, то з метою свого фінансового забезпечення, для виконання політичної мети. Натомість інші організовані злочинні угруповання учиняють це задля особистого збагачення.

Незважаючи на ці суттєві розбіжності, чітко проявляється тенденція до їх злиття.

Фактором, що призводить до злиття міжнародного тероризму з організованою злочинністю, є зміни в політичному становищі у світі. Світове співтовариство вживає активних заходів щодо позбавлення фінансової підтримки терористичних організацій, а це штовхає їх на шлях активізації злочинної діяльності, щоб у такий спосіб здобувати матеріальні ресурси.

Експерти ООН відзначають ще один фактор злиття організованої злочинності з терористичними організаціями – їх технологічний інтерес. Викрадення ядерних матеріалів і можливість їх використання з метою шантажу стирають межі між такими злочинами, як вимагання і політичний тероризм.

Злочинні організації вчиняють викрадення ядерних, радіоактивних та подібних матеріалів і продають їх терористам або використовують їх для залякування представників владних структур, конкурентів, суспільства.

Вказуючи на взаємозв'язок із тероризмом таких злочинів, як викрадення людини, захоплення заручника, вбивство, вимагання, розбій і бандитизм, фахівці пов'язують їх з організованою злочинністю і підкреслюють, що кримінальні угруповання прагнуть взаємодіяти не тільки одне з одним, а й з терористичними організаціями стосовно незаконного обігу зброї, наркотиків, фінансової сфери тощо. Узагальнюючи наявний досвід, ці ж фахівці вказують на реальне існування терористичної злочинності як окремого виду організованої злочинності.

Феномен організованої злочинності стосується, зазвичай, не лише тероризму та корупції, а й процесу становлення злочинного формування, його існування впродовж тривалого часу і відповідної кримінальної діяльності в тій або іншій сфері.

Визначальною рисою організованої злочинності стає її політизація, адже це процес обігу, перетікання злочинного капіталу з тіньової (кримінальної) сфери у легальну. Цьому сприяють налагоджені корупційні зв'язки, задіяні вагомі політичні чинники за участю терористичних угруповань. В організованій злочинності, пов'язаній з корупцією та тероризмом, завжди проглядається політичний відтінок. Злочинність – явище достатньо політизоване. «Злочинність, що політизується, – кримінальний феномен, який надзвичайно тісно пов'язаний зі сферою державного управління. Політична злочинність багатопланова. У вузькому значенні цим поняттям охоплюються злочини, що вчиняються за політичними мотивами, у широкому – всі злочини, що вчиняються у політичній сфері, у галузі державного та соціального управління» [94, 356].

Є злочини, які пов'язані з вирішенням політичних проблем, що і дає підстави говорити про політизацію організованої злочинності. Попри це, тероризм тісно пов'язаний з політикою.

У цьому контексті цікаву позицію обстоюють польські вчені. Вони розглядають взаємозв'язок організованої злочинності та тероризму, адже злочини, вчинені організованими злочинними групами і терористичними організаціями, фактично не відрізняються «технологією» вчинення, характеризуються складною кримінологічною активністю, що проявляється у застосуванні різних форм насильства [8].

Зважаючи на певне «зближення» організованої злочинності і тероризму, не виключене перетворення однієї форми злочинної організації в іншу. Часто терористичні групи (організації) і організовані злочинні групи переймають близькі за значенням, змістом злочинні дії, як захоплення заручників, викрадення людей, тощо. Окреслилася тенденція до злочинного

«порозуміння», певної злочинної інтеграційної співпраці організованих злочинних угруповань і терористичних груп (організацій). Доволі часто вони «підписують» своєрідний «договір» про спільні дії. Скоєні в межах організованої злочинності діяння терористичного характеру, спрямовані на захист їх панівного становища. Допускаючи в рамках тероризму злочини, що вчиняються організованою групою, терористичні організації зміцнюють своє становище, силу свого впливу.

Отже, організована злочинність і тероризм є взаємодіючими соціальними явищами. Крім того, вони подібні за структурою організованих і терористичних груп, відповідно злочинних і терористичних організацій. Так, деякі вчені зазначають, що «терористичним організаціям притаманні майже усі ознаки, що характерні для організованих злочинних угруповань, – наявність лідера, чіткий розподіл функцій, конспірація, дотримання неформальних норм поведінки, наявність грошового фонду підтримки» [121, 136].

З такою думкою частково погоджується М. В. Семикін, який вважає, що «терористична група характеризується тими ж ознаками, що й організована група, але при цьому охоплює і додаткові ознаки, зумовлені особливістю терористичної діяльності» [189, 114].

Зокрема, згідно зі ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», терористична діяльність поряд із іншими видами діянь охоплює також пропаганду і поширення ідеології тероризму [165].

Згідно з положеннями ст. 28 КК України [104], однією з найважливіших відмінних ознак організованої групи та злочинної організації від інших форм співучасті, яка водночас є кількісним показником їх стійкості, виступає попередня зорганізованість трьох і більше осіб (злочинна організація п'яти і більше осіб) з метою вчинення злочинів, що передбачає необхідність багатоактної підготовки. Саме така складна підготовка передує злочинній діяльності терористичних груп та організацій, що зумовлено певною мірою багатооб'єктністю злочинів, які вчиняються ними. З цією думкою

погоджуються такі дослідники, як В. Ф. Антипенко [7], В. П. Ємельянов [58], В. А. Ліпкан [120], які розробляють проблеми кримінально-правового визначення тероризму. Вони постійно підкреслюють, що злочини терористичної спрямованості – багатооб'єктні, які відзначаються складністю об'єктивно-суб'єктивних ознак. Це свідчить про те, що такі злочинні формування, як терористична група та організація, є різновидом організованої злочинності.

У такому контексті необхідно також зазначити, що в основі виділення організованої злочинності із системи злочинності загалом лежать характер і ступінь організованої взаємодії групи злочинців між собою у здійсненні своєї пролонгованої кримінальної діяльності [84, 15]. Це особлива група, визначена форма співучасті (організатор, виконавець, підбурювач, пособник). Отож, поняттям «організована злочинність» охоплюються відповідні види спільної злочинної діяльності, характерні як для кримінальної економіки, злочинного бізнесу, корупції, бандитизму, деяких інших злочинів, так і для тероризму. Безумовно, у кожному з випадків є певна специфіка.

Водночас необхідно наголосити, що діяння, пов'язані зі створенням терористичної групи чи терористичної організації, керівництвом такою організацією, участю у терористичній організації, матеріальним, організаційним чи іншим сприянням у створенні або діяльності терористичної групи чи терористичної організації, за змістом збігаються з аналогічними діями щодо злочинних організацій та організованих груп, передбаченими ст.ст. 28 і 255 КК України [104]. Викладене вкотре підтверджує висновок про те, що створення та діяльність терористичної групи чи організації слід розглядати як різновид організованої злочинності.

Для організованої терористичної злочинності характерна наявність об'єднання осіб для вчинення злочинів саме терористичного характеру, стійкість групи (організації), налагоджена система зв'язків учасників терористичних формувань, розподіл між ними ролей тощо. Їхня головна відмінність від організованих злочинних груп і організацій – це те, чому

підпорядкована і на що спрямована здійснювана ними злочинна діяльність. Так, за вчинення злочинної діяльності організованими групами та організаціями, це – придбання, накопичення, збільшення кримінальних доходів, установа контролю над владними структурами з використанням значного, нажитого злочинним шляхом, капіталу, налагодження і розвиток корумпованих зв'язків. Терористичні ж формування мають такі головні цілі, як вказані в ст. 258 КК України [104], – пов'язані з впливом на прийняття рішень органами державної влади, юридичними особами, провокації збройного конфлікту, погіршення міжнародних відносин тощо.

Під час аналізу питань, пов'язаних із діяльністю терористичних груп та організацій, необхідно розглянути ознаки, за якими вони відрізняються одна від одної. Погоджуємося з точкою зору М. І. Мельника та М. І. Хавронюка, які зазначають, що відмінність між терористичною групою і терористичною організацією полягає в тому, що терористична група створюється для вчинення конкретного терористичного акту чи кількох таких актів, а терористична організація має діяти невизначений час, займатися терористичною діяльністю постійно, до досягнення певної мети [144]. Тобто терористична група є певною мірою тимчасовим формуванням, що створюється для виконання визначених завдань. Зазначимо, що у КК України не сформульовано визначення терористичних груп та організацій, властивих їм ознак, також із його змісту не зрозуміло, у чому полягають відмінності між ними. Це є значним упущенням та ускладнює кваліфікацію злочинів, вчинених вказаними терористичними формуваннями.

П. І. Орлов і Д. П. Альошин зазначають: «Достатньо згадати події, що відбулися в США у вересні 2001 р., коли один злочин, підготовлений та приведений у виконання терористичною організацією, призвів до загибелі тисяч людей, посіяв страх серед мирних громадян усього світу і, більше того, безпосередньо вплинув на наступні політичні події в міжнародному співробітництві» [153, 105]. Отож, стає зрозумілим, що терористична група чи організація, які мають своїм завданням вчинення таких злочинів, повинні

характеризуватися такими якісними показниками, як об'єднаність єдиним планом, узгодженість дій і розподіл функцій між її учасниками.

Слід також мати на увазі, що терористична група або організація можуть мати характер власне терористичний або змішаний (терористичний і загальнокримінальний). Інакше кажучи, у другому випадку терористична група (організація) може бути спрямована на вчинення не тільки терористичних, але й інших злочинів, спрямованих проти особистості, власності тощо. Якщо ж спочатку група (організація) створюється для вчинення злочинів терористичної спрямованості (з метою здійснення терористичної діяльності) або вибирає собі цю мету як основну на більш пізніх етапах свого існування, вона має винятково терористичний характер.

Ми поділяємо думки науковців, які вважають, що розподіл груп (організацій) на організовані та терористичні іноді умовний. Не можна виключати, що злочинна група або злочинна організація загальнокримінального характеру не переросте в терористичну, і навпаки; а також те, що терористична група, крім актів тероризму, вчинятиме інші злочини. Часто терористи наймають для вчинення актів тероризму осіб, які вже входять до будь-якої злочинної групи або організації. Такі домовленості можуть бути досягнуті як з керівниками, так і з рядовими виконавцями з осіб, які вчиняють злочини загальнокримінальної спрямованості в групах [162, 96].

Слід зазначити, що ще одна загальна ознака, притаманна як організованим злочинним групам (організаціям), так і терористичним формуванням, – їхня подібність за якісним складом. Так, члени організованих і терористичних формувань, як правило, професіонали, тобто люди, основним доходом яких є засоби, одержувані від здійснення своєї злочинної діяльності впродовж тривалого часу. Вони досконало володіють навичками та технікою вчинення злочинів, навіть складними спеціальними прийомами, авторитетні у злочинному світі.

Для того, щоб відгородити себе від заходів кримінального переслідування, керівництво організації відстороняється від злочинних дій з

виконання запланованих операцій. Керівники уникають будь-яких прямих контактів із рядовими членами своєї злочинної групи, які вчиняють злочинні дії. Для спостереження за точним виконанням злочинних планів, через важливі «буферні зони» прокладаються спеціальні лінії зв'язку. Між верхньою групою планування і нижньою групою виконавців формується «ізолюючий прошарок» з осіб легальних професій, які лише передають накази від планувальної групи до виконавців і повідомлення від останніх до керівництва. Це робиться для того, щоб правоохоронні органи не могли добратися до «верхівки» [195, 83].

Викладене певною мірою підтверджує нашу точку зору про те, що терористичні групи та організації є різновидом форм організованої злочинності, що зумовлено подібністю структури та організації, механізму функціонування терористичних та організованих злочинних формувань. Як основну відмінність терористичних груп та організацій від інших форм організованої злочинності слід виділити цілі та мотиви їх створення і вчинення ними злочинної діяльності.

А отже, оскільки терористична діяльність набула ознак організованої злочинної діяльності, доцільно вивчити питання детермінант організованої злочинності, адже і у цьому єдиних підходів немає. Зокрема, в літературі зазначається, що детермінантами організованої злочинності є найрізноманітніші аспекти суспільного життя, а саме:

- політична нестабільність у суспільстві;
- протиправна поведінка стала елементом способу життя багатьох верств населення;
- переоцінка соціальних цінностей, кримінально-правові заборони стають дедалі менш дієвими, а деякі форми злочинної поведінки сприймаються як нормальна ділова активність;
- відставання соціального розвитку від економічного та посилення майнового розшарування суспільства;
- духовна сфера характеризується проявами крайнього егоїзму, вседозволеності, виникненням недовіри до офіційних інститутів держави,

їхніх можливостей задовольнити потреби населення;

- відсутність досконалої правової бази боротьби з організованою злочинністю;

- здатність організованої злочинності швидко змінювати свій профіль діяльності;

- недостатня активність органів державної влади, зумовлена дефектами політичного ходу, корумпованістю, слабкістю політичних лідерів, їхньою нездатністю ефективно діяти у складних умовах;

- незабезпеченість (матеріальна, організаційна, культурна) раціонального функціонування демократичних інститутів суспільного ладу;

- міждержавні суперечності, що перешкоджають концентрації зусиль суспільства в боротьбі зі злочинністю;

- недостатньо цілеспрямований пошук осіб – можливих учасників організованого злочинного угруповання, зокрема у місцях виконання покарань;

- слабка оперативна робота з контролю за діяльністю лідерів злочинних угруповань, недосконалі тактичні прийоми документування їхньої діяльності;

- професійна підготовка співробітників правоохоронних органів не повною мірою відповідає вимогам часу, серед них збільшується кількість молодих фахівців, які не мають відповідного досвіду;

- відсутня надійна система захисту працівників правоохоронних органів, а також свідків;

- недостатнє технічне забезпечення правоохоронних органів, а також випадки зради з боку деяких правоохоронців [107, 237].

Як бачимо, знову, як і стосовно тероризму, окреслені детермінанти мають загальний характер, відтак навряд чи їх перелік можна вважати вичерпним тощо. Водночас указані детермінанти організованої злочинності перегукуються з означеними нами у попередніх підрозділах дисертації

детермінантами тероризму. Вказане свідчить про подібність механізму детермінації організованої злочинності та діяльності організованих терористичних об'єднань. Відтак зв'язок тероризму та організованої злочинності є беззаперечним, а їхнє «наслідування» та «зрощування» і є, на нашу думку, основним особливим детермінантом виникнення та діяльності терористичних об'єднань.

Окремої оцінки у діяльності терористичних об'єднань потребує і таке явище, як корупція. Вона виступає, на нашу думку, іншим важливим детермінантом їх виникнення та існування.

Організована злочинність, корупція і тероризм – це своєрідний «бермудський трикутник», що поглинає і криміналізує всі діяння, що потрапляють в його сферу, створює надзвичайну загрозу безпеці будь-якої держави та світового співтовариства загалом.

Тероризм у багатьох країнах світу виник не тільки в результаті політичних, релігійних, національних і економічних суперечностей та конфліктів, а власне внаслідок високого рівня корупції.

Корупція, пов'язана з тіньовою економікою і злочинним бізнесом, призвела до диктату насильства, організації наркобізнесу. Ядром цього кримінального блоку став тероризм. І зворотній наслідок – це ядро зміцнюється через організовану злочинність і корупцію.

І ще одне. У підручнику, підготовленому викладачами кафедри кримінального права, кримінального процесу і кримінології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, до терористичних груп та організацій відносять ті, метою яких є вчинення одного або декількох злочинів, передбачених частинами 1, 2 чи 3 ст. 258 КК України [210]. Така позиція наявна і в Науково-практичних коментарях Кримінального кодексу України [223], однак із цим навряд чи можна погодитись. У літературі вже зверталась увага на те, що така позиція необґрунтовано обмежує сферу діяльності терористичних груп та організацій лише діяннями, передбаченими ст. 258 КК України, і оминає увагою інші найнебезпечніші злочини

терористичної спрямованості [31]. Насправді, не зрозуміло, чому до терористичних груп і організацій віднесені лише ті, діяльність яких спрямована на вчинення терористичних актів, і залишені без уваги ті групи і організації, діяльність яких спрямована, наприклад, на захоплення заручників (ст. 147, 349 КК), тоді як, згідно з преамбулою до Міжнародної конвенції про боротьбу із захопленням заручників від 17 грудня 1979 р., цей вид злочину входить до різновидів міжнародного тероризму.

Ідентичними тероризму за об'єктивно-суб'єктивними ознаками часто є і такі діяння, як посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК), погроза вчинити або використати радіоактивні матеріали (ст. 266 КК), викрадення або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278 КК), посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443 КК), злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444 КК), та багато інших злочинів, сутність яких полягає у спрямованості дій на залякування населення з метою спонукання держави, міжнародної організації, фізичної чи юридичної особи до прийняття певного рішення або відмови від нього, що само собою є суттю тероризму.

Тому немає жодних підстав виключати з терористичних ті групи й організації, які створюються з метою здійснення іншої терористичної діяльності, окрім скоєння терористичних актів. Отож, під терористичними групами й організаціями можна розуміти ті, що створюються для вчинення будь-яких злочинів терористичної спрямованості (терористичного характеру), тобто таких, які спрямовані на залякування населення з метою впливу на прийняття певного рішення або відмови від нього.

Висновки до розділу 2

Незважаючи на значну кількість досліджень, питання детермінантів тероризму не отримало комплексного вирішення.

Для цього нами обрано, як найбільш практичний, на нашу думку, поділ детермінант на об'єктивні та суб'єктивні.

Проаналізувавши викладені в літературі підходи до розуміння об'єктивних детермінант тероризму та запропонований науковцями їх перелік, доведено, що основними причинами сучасного тероризму в Україні є:

- низка соціально-економічних детермінант, а саме: помітне зниження життєвого рівня в поєднанні з безпрецедентно збільшеною соціальною диференціацією, які активізують такі соціально-психологічні чинники, як злість, заздрість, ненависть, ностальгія за минулим і т. д.; економічна і енергетична криза, зростання цін, інфляція; кризовий стан низки соціальних і професійних груп, особливо військових, та осіб, що мають військовий досвід; зростання безробіття, яке обумовлює проблеми міграції, бродяжництва, психологічної і професійної деградації і дезорієнтації особистості в умовах ринкової економіки і т. д.; розповсюдження серед населення зброї, військової підготовки і специфічних військових умонастроїв; повалення попереднього уряду; розповсюдження засобами масової інформації ідей і поглядів, що призводять до зростання насильства, нерівності і нетерпимості, навіювання населенню усесильності і всездозволеності терористів та ін. Інформаційна експансія та інформаційна війна з боку Російської Федерації, яку Україна на Сході явно прогнала;

- окремі політичні детермінанти: загострення внутрішньополітичних конфліктів усередині держави; зіткнення політичних інтересів двох держав у будь-якому регіоні; помилки в національній політиці, що допускалися урядом; цілеспрямоване розпалювання національної ворожнечі окремими людьми, групами, партіями (ПР, Комуністична партія, тощо);

- корупція;

- провальна робота правоохоронних органів і спецслужб у сфері

протидії тероризму;

– специфічними детермінантами для сучасної України стало неадекватне (спотворене) розуміння значною частиною населення Південно-Східних регіонів України та викривлена пропаганда з боку організаторів терористичної діяльності: а) перебігу Революції Гідності (вихід протистояння за мирні межі); б) наслідків Революції Гідності (тлумачення їх як «державного перевороту», «захоплення влади фашистами-націоналістами» тощо); в) специфічного ставлення до працівників правоохоронних органів після Революції Гідності (коридори ганьби, ніч гніву у містах Західного регіону тощо). Ці детермінанти були посилені: а) прихованим, а подекуди відкритим українофобством значної частини населення цих регіонів; б) систематичним поширюванням проросійських настроїв та антиукраїнської пропаганди; в) відсутністю об'єктивної поінформованості громадян про реальну ситуацію в державі тощо.

Обґрунтовано, що українські науковці та політики припускали виникнення в Україні терористичних настроїв і проявів. Водночас владою не було зроблено нічого, щоб їм запобігти. Це доцільно розглядати як основний детермінант сучасної ситуації в Україні.

Констатовано, що суб'єктивні характеристики терористів, а відтак і суб'єктивні детермінанти терористичної діяльності, настільки різноманітні, що без інформації про протиправну діяльність розпізнати таких осіб практично неможливо, як і усунути вказані детермінанти.

Аргументовано, що виникнення та діяльність терористичних об'єднань насамперед детермінується тими ж факторами, що і окремий терористичний злочин. Водночас діяльність терористичних об'єднань наділена всіма ознаками організованої злочинної діяльності, спостерігається тенденція до їх злиття із загальнокримінальними організованими злочинними угрупованнями. Відтак для виникнення та діяльності терористичного об'єднання, як правило, характерні ті ж детермінанти, що і для організованої злочинності загалом.

РОЗДІЛ 3

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

3.1 Сучасний стан кримінально-правової протидії тероризму в Україні

Передумовою дослідження окресленого питання є, очевидно, визначення базових підходів до розуміння поняття кримінально-правової протидії.

Базовим (родовим) у визначенні поняття кримінально-правової протидії слід вважати термін «протидія злочинності», яку можна визначити як систему різноманітних видів діяльності та комплексних заходів (які здійснюються суспільством та державою), спрямованих на запобігання, усунення, нейтралізацію і обмеження (ослаблення) факторів, які детермінують злочинність [71, 94].

Загалом, як зазначається у літературі, понятійний апарат діяльності з протидії злочинності розроблений недостатньо, деякі різноманітні терміни використовуються як рівнозначні, відсутнє чітке розмежування термінів, що входять до різних сфер протидії злочинності. Неточність тієї або іншої конкретної рекомендації може спричинити помилки, тоді як неправильність загального, засадничого теоретичного положення може негативно вплинути на галузь практичної діяльності [117, 6].

Як зазначає О. М. Ігнатов, змістовний бік поняття «протидія злочинності» містить два аспекти: кримінально-правовий і кримінологічний. Кримінологічний аспект становить діяльність правоохоронних і інших органів із виявлення детермінант злочинності, їх усунення, ослаблення, нейтралізації, а також запобігання виникненню нових. Кримінально-

правовий аспект утворює діяльність органів кримінальної юстиції з виявлення й розслідування злочинів, виявлення винних осіб і притягнення їх до встановленої законом відповідальності, судовий розгляд кримінальних справ і призначення покарань. Діяльність із протидії злочинності, на його думку, можна розділити на низку складових: 1) кримінологічна експертиза проектів програм соціально-економічних перетворень (інших законопроектів), їх інформаційно-консультативне забезпечення; 2) запобігання злочинам; 3) виявлення й розкриття злочинів; 4) розслідування кримінальних справ; 5) судовий розгляд кримінальних справ; 6) покарання та виправлення винних; 7) нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі (за процесом їх соціальної адаптації) [72, 468].

Вчений констатує, що політика в сфері протидії злочинності здійснюється різноманітними засобами, зокрема кримінально-правовими, які виконують безпосередню роль (прямо реалізуються) у здійсненні діяльності, яка охоплює етапи від припинення, виявлення й розкриття злочинів до виконання кримінального покарання і нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, становить кримінально-правовий аспект протидії злочинності. Ця діяльність здійснюється спеціальними суб'єктами – органами кримінальної юстиції (органами дізнання; органами досудового слідства; органами прокуратури при здійсненні нагляду за дізнанням, слідством і оперативно-розшуковою діяльністю й підтримки обвинувачення в суді; судами під час розгляду кримінальних справ) [72, 469].

Не заперечуючи прийнятність такого підходу, зазначимо, що процес кримінально-правової протидії злочинності є предметом дослідження низки наук – власне кримінально-правової, кримінально-процесуальної, науки оперативно-розшукової діяльності тощо. Очевидно, що нас цікавлять насамперед питання матеріального кримінального права, а це: а) нормативна основа кримінально-правової протидії тероризму – положення КК України, які регламентують питання відповідальності за такі діяння; б) тенденції застосування таких положень у правозастосовній діяльності. Власне, на їх

дослідження і буде зорієнтована ця частина дисертаційної роботи.

З погляду кримінально-правової характеристики, тероризм повинен мати певний характер і чіткі межі. Це обумовлено формалізованістю українського права і необхідністю встановлення чітких підстав притягання до кримінальної відповідальності.

Розглядаючи питання про нормативну основу кримінально-правової протидії тероризму, слід мати на увазі, що, з погляду його регламентації, в кримінальному законі будь-який тероризм має кримінально-правовий характер.

Попри те, у криміналізації того чи іншого суспільно небезпечного діяння законодавець зважає на необхідність забезпечення охорони від злочинних посягань певної групи суспільних відносин, а не абстрактних інтересів. Ознаки конкретного злочину формулюються в нормах кримінального закону з урахуванням характеру і кола відносин, що охороняються. Тому, залежно від особливостей конкретного діяння (його спрямованості, способу здійснення, характеру можливої шкоди і так далі), об'єктивно неминучі відмінності в законодавчому наборі ознак тих або інших навіть однорідних злочинів. Тому в КК можна виділити низку злочинів, які поряд із власне злочинами, які охоплюються поняттям тероризму, є за певних умов подібними до терористичних злочинів (їх найчастіше називають злочинами терористичної спрямованості).

Предметом аналізу у цій частині наукової роботи стануть винятково склади злочинів, передбачені ст. 258–258-5 КК. Така позиція обґрунтовується тим, що злочини, передбачені вказаними статтями, власне і охоплюються поняттям «тероризм». Інші ж злочини, за певних умов можуть бути «спрямовані на залякування населення і вчинені з метою здійснення впливу на прийняття рішень органами державної влади або міжнародними організаціями», не мати терористичного характеру, вчинятися, наприклад, із мотивів помсти тощо. Відтак про них йтиметься нижче.

Перш ніж розпочати безпосередній аналіз складів злочинів, що

охоплюються поняттям тероризму, слід відзначити таке: вперше в українському законодавстві відповідальність за терористичний акт як за самостійний склад злочину була передбачена лише у чинному КК України. Ст. 258 КК України у початковій редакції передбачала:

«1. Терористичний акт, тобто застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони призвели до заподіяння значної майнової шкоди чи інших тяжких наслідків, –

караються позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, що призвели до загибелі людини, –

караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

4. Створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а так само матеріальне. Організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації –

караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

5. Звільняється від кримінальної відповідальності за діяння, передбачене в частині четвертій цієї статті, особа, крім організатора і керівника, яка добровільно повідомила про нього правоохоронний орган і сприяла припиненню існування або діяльності терористичної групи чи організації або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку із створенням або діяльністю такої групи чи організації, якщо в її діях немає складу іншого злочину».

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо запобігання тероризму» від 21 вересня 2006 р. регламентація відповідальності за вчинення терористичних злочинів у КК України була істотно змінена: частини четверта та п'ята ст. 258 КК виключені, натомість КК доповнений чотирма новими: ст.ст. 258¹ «Втягнення у вчинення терористичного акту», 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту», 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації», 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту». Проте і на цьому зміни в регламентації відповідальності за терористичні злочини не завершилися. Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 18 травня 2010 року уточнена ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту» (шляхом виключення з неї відповідальності за фінансування та матеріальне забезпечення тероризму). Натомість КК України доповнено ст. 258-5 «Фінансування тероризму».

Відтак сьогодні відповідальність за тероризм передбачена у шести статтях КК України:

- ст. 258 «Терористичний акт»;
- ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту»;
- ст. 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту»;
- ст. 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації»;

- ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту»;
- ст. 258-5 «Фінансування тероризму».

Здійснимо кримінально-правову характеристику окреслених положень КК України. Але, щоб дослідження не перетворилось у коментар КК і зважаючи на наше наукове завдання (оцінити ефективність кримінально-правової протидії тероризму), зацентруємо увагу насамперед на об'єктивній, а інколи і ознаках суб'єктивної, сторонах складів відповідних злочинів. Це дасть нам змогу з'ясувати:

а) чи всі діяння, які потребують криміналізації, отримали такий статус (вирішити питання про достатність криміналізації діянь, що охоплюються поняттям тероризму);

б) чи не надмірна криміналізація таких діянь (чи немає діянь, які без потреби отримали статус заборонених КК України).

Стаття 258 «Терористичний акт» передбачає відповідальність за «терористичний акт, тобто застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою».

Закріплення в кримінальному законі різних форм прояву тероризму обумовлено прагненням законодавця забезпечити належну охорону основних конституційних об'єктів – осіб, суспільства, держави. Оскільки безпека суспільства є самостійною соціальною цінністю, віднесення терористичного акту до злочинів проти громадської безпеки є обґрунтованим. Під поняттям

останньої, як правило, розуміють стан захищеності інтересів людини, суспільства й держави від суспільно небезпечних діянь і негативного впливу надзвичайних обставин, спричинених криміногенною ситуацією, стихійним лихом, катастрофами, аваріями, пожежами, епідеміями та іншими надзвичайними подіями [170].

Об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого ст. 258 КК, визначають в літературі так.

Науковці В. В. Сташис і В. Я. Тацій вказують, що об'єктивна сторона злочину виражається у двох формах: 1) застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини, або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків; 2) погроза вчинення зазначених дій [101, 296].

Цю позицію поділяє і О. О. Дудоров, вважаючи, що об'єктивна сторона розглядуваного складу злочину полягає у вчиненні активних дій і може проявитися у таких формах: 1) застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини, або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків; 2) погроза вчинення зазначених дій [98, 24].

Також об'єктивну сторону складу злочину передбаченого ст. 258 КК, тлумачить і науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: «Об'єктивна сторона цього злочину виявляється у двох формах: 1) застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків; 2) погроза вчинення зазначених дій» [102].

Об'єктивна сторона цього злочину виражається у вчиненні (погрозі вчинення) загальнонебезпечних дій. Терористичний акт створює небезпеку для великого кола осіб, може заподіювати значну чи тяжку шкоду, зокрема випадковим особам, які не пов'язані з інтересами терористів (винних), аргументує Л. Ф. Шестопалова [65].

Авторський колектив мультимедійного навчального посібника «Кримінальне право. Особлива частина» А. В. Савченко, Е. М. Кісілюк, О. В. Процюк, І. А. Вартилицька та ін. стверджують, що об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 258, виражається в таких формах: 1) застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини, або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків; 2) погроза вчинення зазначених дій (ч. 1 ст. 258). З об'єктивної сторони, злочин, вчинюваний в першій формі, характеризується наявністю таких ознак: а) застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій; б) створення небезпеки для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків (ч. 1 ст. 258); заподіяння значної майнової шкоди чи інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 258); спричинення загибелі людей (ч. 3 ст. 258); в) причиновий зв'язок між зазначеними діями та наслідками [141].

Розглядаючи об'єктивну сторону тероризму, професор В. С. Комісарів указує, що цей злочин «характеризується спрямованістю на заподіяння фізичної шкоди невизначено широкого кола осіб, і загальнонебезпечним способом пов'язаний із заподіянням шкоди особистості, відтак – із знищенням чи пошкодженням матеріальних об'єктів. Заподіяння шкоди матеріальним об'єктам за суттю є формою психологічного тиску на людей, способом їх залякування. Це стосується не окремої, конкретної особистості, а суспільства загалом» [83, 56].

На нашу думку, аналізуючи об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого ст. 258 КК, слід відзначити такі моменти:

– у ч. 1 ст. 258 КК передбачено два, хоч і пов'язані, проте окремі склади злочинів: перший – матеріальний склад злочину (застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту,

міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста)), другий – формальний склад злочину (погроза вчинення зазначених дій з тією ж метою);

– суспільно небезпечне діяння в першому складі злочину є альтернативним, у другому – безальтернативним;

– альтернативним у першому складі злочину є і суспільно небезпечний наслідок;

– з огляду на зміст ч. 1 ст. 258 КК, терористичний акт може бути вчинений тільки у формі дії.

Суспільно небезпечне діяння, як ознака об'єктивної сторони першого складу злочину, виникає у випадку вчинення дій, які за характером є небезпечними для життя чи здоров'я людини або можуть заподіяти значну майнову шкоду чи настання інших тяжких наслідків. Попри те, що вичерпний перелік таких дій не встановлюється, як альтернативні та найбільш поширені і небезпечні окреслено:

- застосування зброї;
- вчинення вибуху;
- вчинення підпалу;
- вчинення інших дій.

Суспільно небезпечний наслідок як ознака об'єктивної сторони у цьому ж складі злочину може виражатись у:

- небезпеці для життя людини;
- небезпеці для здоров'я людини;
- небезпеці значної майнової шкоди;
- небезпеці настання інших тяжких наслідків.

Щодо другого складу злочину, то суспільно небезпечне діяння полягає у погрозі вчинення дій, які за характером є небезпечними для життя чи здоров'я людини або можуть заподіяти значну майнову шкоду чи настання інших тяжких наслідків.

За такого викладу кримінально-правової норми про відповідальність за терористичний акт законодавець, з одного боку, підкреслює основну характерну властивість суспільно небезпечних дій – їх загальнонебезпечний характер, а з іншого – указує на обов'язкову властивість вибуху, підпалу або інших подібних дій – їх реальну здатність спричинити вказані в законі наслідки.

Кваліфікуючи діяння як застосування зброї, треба враховувати, що нею визнаються предмети, призначені для ураження живої цілі, вона може бути і вогнепальною (зокрема гладкоствольною), і холодною.

Під застосуванням зброї під час вчинення терористичного акту в літературі пропонується розуміти її використання за цільовим призначенням – здійснення вибухів, прицільних пострілів чи хаотична стрільба в місцях знаходження людей, спричинення ударів холодною зброєю [142, 637].

Проте в одній із постанов Пленуму Верховного Суду України вказується, що застосування зброї передбачає не тільки заподіяння чи спробу заподіяння за її допомогою тілесних ушкоджень або смерті, а й погрозу нею [179].

Враховуючи, що за погрозу (зокрема застосування зброї) відповідальність передбачена як за окреме діяння, під застосуванням зброї пропонується розуміти використання зброї за призначенням для заподіяння іншій особі чи особам тілесних ушкоджень або смерті, пошкодження або знищення чужого майна.

Стосовно вчинення вибуху, то у літературі зафіксовано різноманітні тлумачення цього поняття, а саме: вибух – процес надзвичайно швидкого горіння, що супроводжується миттєвим наростанням температури і тиску і

має велику руйнівну силу [36, 245], надзвичайно швидка хімічна реакція, що супроводжується виділенням енергії та утворенням стиснених газів, здатних виконувати механічну роботу [36, 245], це процес вивільнення великої кількості енергії в обмеженому об'ємі за короткий проміжок часу [98, 60]; хімічна реакція (розрив вибухової речовини, спеціального снаряда, оболонки чого-небудь тощо), з дуже сильним звуком, за якої за дуже короткий час розширюються утворені гази, спричиняючи велику руйнівну дію [146, 69].

Водночас характер і рівень дії факторів ураження конкретного вибуху залежить від його виду і потужності, відстані від його епіцентру, метеорологічних умов, характеру місцевості та інших обставин [201, 656].

Вибухи класифікують за походженням виділеної енергії на: хімічні; фізичні; ядерні. Хімічним вибухом називають швидке хімічне перетворення речовини (системи речовин), що саморозповсюджується і протікає з виділенням великої кількості тепла і утворенням газоподібних продуктів. Під час фізичних вибухів відбуваються тільки фізичні перетворення без зміни хімічного складу речовин (вибухи парових котлів, балонів із зрідженим газом, електричні вибухи). Окремо можна виділити кінетичні вибухи, що є наслідком зіткнення тіл, що рухаються із великою швидкістю та (або) мають велику масу. Ядерний вибух – некерований процес вивільнення великої кількості теплової і променевої енергії в результаті ланцюгової ядерної реакції поділу за незначний проміжок часу.

Для кваліфікації вчинення вибуху як терористичного акту його вид значення не має.

Інша форма вчинення терористичного акту – вчинення підпалу.

Підпал – це знищення або пошкодження майна вогнем, якщо існувала загроза життю та здоров'ю людей або загроза заподіяння значних матеріальних збитків [99, 150].

Підпал – дія, яка призводить до пожежі (незалежно від того, встигли погасити пожежу чи ні, навіть коли об'єкт у такому разі залишився непошкодженим). Пожежа, своєю чергою, це – неконтрольоване горіння поза

спеціальним вогнищем, яке призводить до матеріальної шкоди. Слід також враховувати, що підпалом вважаються лише дії, які містять загрозу життю чи здоров'ю людей або загрозу заподіяння значної матеріальної шкоди як потерпілому, так і іншим особам.

Можна виділити такі види підпалів: а) від легкозаймистих речовин; б) з використанням спеціальних пристроїв; в) за створення умов, що сприяють самозайманню; г) під час порушення правил пожежної безпеки [96, 401].

В. В. Колесніков констатує, що для вчинення злочинів, які спрямовані на дезорганізацію роботи державних установ і громадських інституцій, зокрема таких, як диверсія (ст. 113 КК) і терористичний акт (ст. 258 КК), типовим є використання заздалегідь приготованих спеціальних запалювальних пристроїв, спрямованих на подальше загоряння і забезпечення конспірації під час вчинення злочинних дій.

Характерним прикладом із практики правоохоронних органів України є кримінальна справа про низку терористичних актів у маршрутних таксі у м. Вінниця 2003 р., де злочинцем (злочинцями) використовувалися спеціальні вибухові пристрої, які спричинили виникнення інтенсивної пожежі в автомобілі під час його руху. Проведеними вибухово-технічними і пожежно-технічними експертизами було встановлено, що пристрої були програмованої дії і виготовлялися особою, яка володіє спеціальними знаннями [81, 107].

Г. М. Степанова вказує, що: «підпал – вкрай небезпечний злочин. Його підвищена небезпека обумовлюється тим, що сам спосіб вчинення загрожує не тільки майну, на яке був спрямований намір злочинця, але, в низці випадків життю і здоров'ю багатьох людей. Такі злочини входять до небезпечних посягань на основи конституційного ладу і безпеку держави, економічну, екологічну та суспільну безпеку і суспільний порядок, на життя, здоров'я громадян, їх майнові та інші права, що захищаються Конституцією України і міжнародним правом» [198, 16].

Інші дії – це різні за характером дії, здатні спричинити такі ж наслідки, як і під час застосування зброї, вибуху або підпалу: використання

радіоактивних, отруйних і сильнодіючих речовин, вчинення масових отруєнь, розповсюдження епідемій і епізоотій, створення аварій і катастроф, вивід з ладу об'єктів життєзабезпечення, порушення технологічних або виробничих процесів, блокування транспортних комунікацій і т. д.

Аналіз світової практики доводить, що більшість актів тероризму здійснюються шляхом вибухів.

Погроза здійснення вказаних дій є новою формою тероризму. Включення цієї форми діяння до КК обумовлено необхідністю, по-перше, криміналізації випадків здійснення «застережливих» вибухів, підпалів і інших подібних дій, в результаті яких не створюється небезпека загибелі людей, спричинення значного майнового збитку тощо, але які, на думку винних осіб, призначені продемонструвати реальність їх намірів; по-друге, посилення відповідальності за тероризм шляхом перенесення моменту закінчення злочину з фактично закінчених дій на раніший момент – висловлювання відповідної погрози.

Під погрозою вчинення вказаних у диспозиції статті дій слід розуміти психічний вплив на людей у формі висловлення наміру вчинити вибух, підпал чи інші подібні дії, що вчиняються з певною метою. Однак погроза охоплює не лише висловлений намір вчинити терористичний акт, а й учинення дій, що свідчать про серйозність і реальність такого наміру, наприклад, придбання вибухових, біологічно небезпечних, радіоактивних речовин або зброї, скоєння «попереджувальних» вибухів або підпалів, виконання підготовчих дій із відключення об'єктів життєзабезпечення або порушення технологічних процесів, блокування транспортних комунікацій тощо. Саме реальність наміру, що відображена у конкретних діях, відрізняє погрозу від висловлення у формі «голового» умислу й надає їй кримінально-правового характеру. Ця ж ознака відрізняє погрозу вчинення терористичного акту від завідомо неправдивого повідомлення про загрозу терористичного акту (ст. 259 КК) [141].

Науково-практичний коментар до КК України містить таке визначення

поняття погрози за ч. 1 ст. 258: «Погроза вчинення загально небезпечних дій передбачає доведення до відома органів державної влади чи місцевого самоврядування, службових осіб, об'єднань громадян, юридичних або фізичних осіб наміру готовності винного вчинити зазначені дії. Погроза може бути виявлена як безпосередньо, так і опосередковано, як відкрито, публічно, так і анонімно, усно чи письмово тощо» [102].

Слід зазначити, що у кримінальному законодавстві деяких країн кримінальна відповідальність за терористичний акт і погрозу його вчинення міститься у різних статтях. Так, у КК Республіки Білорусь відповідальність за тероризм передбачена у ст. 289, а за погрозу вчинення акту тероризму – у ст. 290. На думку законодавця цієї країни, погроза вчинення акту тероризму є менш суспільно небезпечною, ніж терористичний акт, тому санкції ст. 290 містять менш суворі покарання порівняно із санкцією ст. 289. Така позиція отримала підтримку і в науковій літературі [37; 1, 64; 196, 85].

Під погрозою вчинення вказаних у ч. 1 ст. 258 КК дій слід розуміти психічний вплив на людей у формі висловлення наміру вчинити застосування зброї, вибух, підпал або інші подібні дії з визначеною у цій же статті метою. Проте загроза, відповідно до прийнятого в кримінальному праві підходу, охоплює не тільки висловлений намір вчинити акт тероризму, але і здійснення дій, що свідчать про серйозність і реальність такого наміру, наприклад, придбання вибухових, біологічно небезпечних, радіоактивних речовин або зброї, здійснення «застережливих» вибухів і підпалів, виконання підготовчих дій до відключення об'єктів життєзабезпечення або до порушення технологічних процесів, блокування транспортних комунікацій і т. д. Саме реальність наміру, що об'єктивується в конкретних діях, відрізняє погрозу від виявлення наміру і надає їй кримінально-правового характеру.

Як на можливі наслідки ч. 1 ст. 258 КК, як зазначалось, вказує на безпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків. Вказані наслідки є об'єктивними змінами у навколишньому світі, вони виникають, коли є реальна загроза,

високий ступінь ймовірності заподіяння дійсної шкоди життю чи здоров'ю особи, власності, нормальному функціонуванню транспорту, зв'язку, забезпеченню споживачів водою, енергією, продуктами харчування тощо. Реальність загрози визначається з урахуванням місця та часу терористичного акту, наявності людей чи матеріальних цінностей, використовуваних знарядь і засобів, їх вражаючих властивостей і потужності тощо.

Якщо деталізувати вказані наслідки, то слід відзначити, що вони можуть виражатися у небезпеці спричинення особі смерті, тілесного ушкодження, серйозного порушення діяльності підприємств, установ, організацій, органів влади і управління, транспорту, зараження місцевості, розповсюдження епідемій і т. д. Попри те, оскільки у тероризмі спосіб вчинення злочину носить загальнонебезпечний характер, на нашу думку, реальне спричинення або небезпека спричинення легкої шкоди здоров'ю, незначної майнової шкоди і інших подібних наслідків не утворюють суспільно небезпечного наслідку, передбаченого ст. 258 КК, оскільки не охоплюються поняттям «інші тяжкі наслідки».

Очевидно, якщо склад аналізованого злочину матеріальний, то обов'язковою ознакою його об'єктивної сторони є також причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням (застосуванням зброї, вчиненням вибуху, підпалу або інших дій) та суспільно небезпечним наслідком (небезпекою для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків).

Отже, терористичний акт слід вважати закінченим злочином із моменту настання, внаслідок застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу або інших подібних дій, вказаного суспільно небезпечного наслідку – виникнення реальної небезпеки, що перебуває у причинному зв'язку з вчиненими діяннями, або з моменту висловленої у будь-якій формі реальної погрози вчинення вказаних дій.

КК чітко деталізує мету терористичного акту, яка, однак, також може бути альтернативною, а саме:

- порушення громадської безпеки;
- залякування населення;
- провокація воєнного конфлікту;
- провокація міжнародного ускладнення;
- вплив на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами;
- привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста).

Суспільна небезпека зазначених дій полягає в тому, що вони не тільки створюють загрозу спричинення шкоди життю чи здоров'ю людей, великих матеріальних збитків, але й спричиняють у людей почуття страху за власну безпеку, підривають авторитет органів влади. Також підвищену суспільну небезпеку цього явища пов'язують із тим, що воно провокує владу на насильство у відповідь, дестабілізує демократичні засади суспільства, а отже, сприяє поширенню тоталітаризму та практики порушення прав і свобод людини та громадянина, деформує психологічний клімат соціуму [22, 105].

Натомість А. М. Лисенко зазначає, що техніко-юридичне виконання диспозиції ст. 258 КК України має значні недоліки, зокрема неабиякий сумнів становить обґрунтованість віднесення порушення громадської безпеки та залякування населення до категорії цілей тероризму, оскільки порушення такої безпеки та залякування населення виконує роль інструменту для досягнення цілей тероризму та є наслідками вчинення терористичного акту, а не його цілями [118].

Порушення громадської безпеки, як бажаний для винних результат їхніх дій, виражається в руйнуванні в конкретному населеному пункті, районі, регіоні і суспільстві мікроклімату, що сформувався загалом, з яким громадяни пов'язують своє спокійне існування, в зміні балансу психологічної рівноваги і стійкості на користь насильницьких методів вирішення соціальних конфліктів, дестабілізації ситуації тощо.

Залякування населення – це прагнення терориста викликати у населення терофобію, зробити його боязким, лякливим, посіяти страх, жах, паніку тощо.

Залякування населення пов'язано зі створенням нової соціально-психологічної атмосфери суспільного неспокою, коли основною психологічною домінантою стає страх, невпевненість громадян у безпеці свого життя і здоров'я, захищеності прав і свобод, невіра в ефективну діяльність правоохоронних органів тощо.

Провокація воєнного конфлікту¹ – це вчинення дій, спрямованих на спонукання до початку бойових дій між збройними силами різних держав.

Провокація міжнародного ускладнення – дії, спрямовані на виникнення конфлікту (протиріч) між державами, народами, національними і соціальними групами без застосування засобів збройної боротьби.

Вплив на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами виражається в спонуці, підштовхуванні відповідних суб'єктів до здійснення дій, потрібних і вигідних для терористів, у створенні такої ситуації, коли органи влади вимушені ухвалювати незаконні рішення задля забезпечення безпеки громадян і суспільства. Конкретні рішення можуть бути різними: надання незалежності або автономії певній території, звільнення ув'язнених, майнове збагачення і т. д.

Щодо привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), то це діяльність, спрямована на поширення, розголос, нагадування інформації серед невизначеного кола осіб про погляди винного (терориста).

На відміну від мети, мотиви, якими керуються винні особи, не є конститутивними ознаками терористичного акту і на кваліфікацію вчиненого не впливають. Проте їх установлення має важливе значення, оскільки, по-

¹ Хоча більш правильно було б передбачити – «війни», або «збройного конфлікту».

перше, їх кримінально-правове значення пов'язано з впливом на призначення покарання. Відповідно до КК, вони можуть бути визнані або пом'якшуючими, або обтяжуючими обставинами, і за наявності умов, указаних у КК, можуть істотно вплинути на вид або розмір покарання. По-друге, встановлення дійсних мотивів дозволяє визначити психологічне коріння тероризму, що дуже важливе як для розуміння суті злочину, так і для вироблення заходів превентивного характеру.

Ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту» передбачає відповідальність за «втягнення особи у вчинення терористичного акту або примушування до вчинення терористичного акту з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства».

Очевидно, що аналізована норма закріплює відповідальність за дві форми вчинення цього злочину: втягнення у вчинення терористичного акту та примушування до вчинення терористичного акту.

Проте навіть первинного аналізу цієї норми достатньо, щоб окреслити її неоднозначність: постає питання – спосіб (використання обману, шантажу, уразливого стану особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства) стосується обидвох форм вчинення цього злочину (і втягнення, і примушування) чи лише однієї (примушування)? На нашу думку, спосіб є обов'язковою ознакою злочину у другій формі.

З об'єктивної сторони, як відзначалося, злочин може бути вчинено у двох формах:

- 1) втягнення у вчинення терористичного акту (формальний склад злочину, одна обов'язкова ознака – суспільно небезпечне діяння);
- 2) примушування до вчинення терористичного акту (формальний склад злочину, дві обов'язкові ознаки: суспільно небезпечне діяння та спосіб).

Щодо першої форми, то об'єктивна сторона складу втягнення у вчинення терористичного акту наявна під час вчинення суспільно небезпечного діяння – втягнення у вчинення терористичного акту. Очевидно,

що під терористичним актом слід розуміти вчинення діянь, які містять ознаки складу злочину, передбаченого ст. 258 КК.

На думку О. О. Дудорова, «втягнення особи у вчинення терористичного акту – це активні дії, внаслідок яких іншу особу спонукають до участі в терористичному акті, у такої особи виникає бажання вчинити дії, передбачені у ст. 258 КК. На відміну від примушування, особа згодом вчиняє бажані для винного дії за власною волею. Втягнення полягає у впливі на свідомість конкретної особи завдяки переконуванню в доцільності, вигідності певної поведінки» [99, 29].

С. С. Яценко, досліджуючи проблему втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, під час формулювання поняття «втягнення» виокремлює такі його форми, як залучення до участі у злочині і схиляння до вчинення злочину [100, 428].

Висловлене у частині виділення такої форми втягнення, як схиляння, безпосередньо стосується й аналізу об'єктивної сторони втягнення у вчинення терористичного акту. Отже, схиляння – це одна із форм втягнення у вчинення терористичного акту, що відображається «в умисних діях, спрямованих на збудження бажання брати участь у вчиненні вказаного у законі злочину» [21, 27]. І хоча, як доречно зазначає О. Бриліантов, поняття «схиляння» у законі не розкривається, але практика вважає схилянням будь-які дії, що стимулюють формування в особі прагнення брати участь у вчиненні злочину [21, 28].

Водночас уявляється, що поряд зі схилянням ще однією формою втягнення виступає примушування. Як влучно зазначає В. П. Ємельянов, такі поняття, як «примушування» та «втягнення», співвідносяться як частина й ціле, тому за наявності у тексті статті терміна «втягнення» термін «примушування» є зайвим, а, відповідно, зайвою є вказівка в тексті статті на способи примушування [56, 99].

Втягнення у вчинення терористичного акту може бути здійснено за допомогою прохання, зверненого до особи, яку намагаються втягнути, про

сприяння у будь-який спосіб учиненню злочину. Своєю чергою, це прохання може бути поєднано з обіцянкою, переконанням або підкупом, але може виступати і як єдиний і самостійний прийом утягнення, ґрунтуючись на певних моментах особистої прихильності особи, на яку намагаються чинити вплив, до винної особи, що ґрунтуються, наприклад, на родинних стосунках або коханні, дружбі чи інших особистих зв'язках. Тобто, як бачимо, прийоми часто мають комбінований характер.

За встановлення змісту поняття «втягнення» слід ураховувати також тлумачення, запропоноване Пленумом Верховного Суду України, для злочину, передбаченого ст. 304 КК, а саме: «за змістом закону під втягненням неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність треба розуміти певні дії дорослої особи, вчинені з будь-яких мотивів і пов'язані з безпосереднім впливом на неповнолітнього з метою викликати у нього рішучість взяти участь в одному чи декількох злочинах або займатись іншою антигромадською діяльністю. Втягнення завжди передбачає наявність причинного зв'язку між діями дорослої особи і виникненням у неповнолітнього бажання вчинити протиправні дії.

Зазначений наслідок може досягатися за допомогою всіх видів фізичного насильства (заподіяння тілесних ушкоджень, мордування, катування тощо) і психічного впливу (погроза застосувати насильство, завдати матеріальних збитків, зганьбити в очах однолітків та товаришів, позбавити повсякденного спілкування, переконання, залякування, обман, шантаж, підкуп, розпалювання почуття помсти, заздрості або інших низьких почуттів; давання порад про місце й способи вчинення злочину або приховання його слідів; обіцянка приховати сліди злочину, забезпечити грошима, подарунками, розвагами тощо).

Злочин, відповідальність за який передбачена ст. 304 КК, вважається закінченим із моменту здійснення дорослою особою дій, спрямованих на втягнення неповнолітнього у злочинну або іншу антигромадську діяльність,

незалежно від того, чи вчинив неповнолітній злочин або інші антигромадські дії» [169].

З урахуванням викладено втягнення у вчинення терористичного акту можна визначити як вчинені з будь-яких мотивів дії, пов'язані з безпосереднім впливом на особу з метою викликати у неї рішучість взяти участь у вчиненні хоча б одного терористичного акту.

Щодо об'єктивної сторони злочину у другій формі, то, як відзначалось, вона характеризується двома обов'язковими ознаками: суспільно небезпечним діянням і способом.

Суспільно небезпечне діяння, за вчинення якого передбачена відповідальність, – примушування до вчинення терористичного акту. Під примушуванням у цій статті слід розуміти зумовлену кимсь або чимось необхідність діяти певним способом (вчинити терористичний акт), незалежно від бажання.

Закон передбачає вичерпний перелік альтернативних способів примушування: обман, шантаж, використання уразливого стану особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства.

Обман визначається як уведення особи в оману щодо певних фактів шляхом повідомлення неправдивих відомостей (активний обман) або неповідомлення відомостей про факти, які мали бути їй повідомлені (пасивний обман) [103, 742]. Отже, у будь-якому разі втягнення у вчинення терористичного акту – це навмисне перекручування обставин або приховування істини з метою введення особи, на яку намагаються здійснити вплив, в оману і втягнення її на цій підставі до терористичної діяльності. Уявляється, що це можуть бути неправдиві повідомлення про те, що особа з будь-яких причин не підлягає кримінальній відповідальності або про те, що її участь у вчиненні терористичного акту схвалена авторитетною для неї особою. Різновидом обману є зловживання довірою. Останнє передбачає відносини довіри між винним та особою, яка втягується у вчинення терористичного акту. Довіра – це впевненість у чесності, порядності людини,

віра у її щирість і сумлінність, совісність, добросовісність. Своєю чергою, зловживання довірою є обманом довіри, за якого винний використовує довірливі відносини [97, 90].

Обман – це повідомлення завідомо неправдивих відомостей чи умовчування про факти, які мали б істотне значення для поведінки особи, яку примушують до вчинення терористичного акту. За вчинення цього злочину обман може полягати у введенні в оману щодо характеру діянь (застосування зброї, вчинення вибухів, підпалів тощо), мети діянь тощо.

Ще одним прийомом здійснення впливу на особу, яку намагаються втягнути до вчинення терористичного акту, виступає шантаж. У перекладі з французької (*chantage* – вимагання, здирництво) шантаж означає погрозу розголошення компрометуючих або начебто компрометуючих, часто сфабрикованих, відомостей з метою досягти від особи, яку шантажують, учинення певних дій [20, 776; 233, 861]. У Науково-практичному коментарі до Кримінального кодексу роз'яснюється, що шантажем під час утягнення у вчинення терористичного акту визнається погроза розголошення відомостей, які шантажований чи його близькі родичі намагаються зберегти в таємниці [103, 742]. Отже, шантаж є різновидом погрози негативними наслідками у разі невиконання вимог шантажиста. Сподівання останнього полягають у тому, що наслідки для особи, яку шантажують, є більш тяжкими і несприятливими, ніж виконання вимог шантажиста, і що ця особа погодиться з їх виконанням як із меншим злом. Ще раз підкреслимо, що не має значення достовірність чи недостовірність фактів, поширенням яких погрожує винний [103, 827]. Важливим є лише те, що у цих випадках воля особи, яку втягують у вчинення терористичного акту, тією чи іншою мірою обмежена, і вона приймає рішення за того чи іншого ступеня вимушеності. Шантаж як один із видів погроз може застосовуватися не лише під час вимагання, а й за втягнення особи в учинення терористичного акту. Тут необхідно зазначити, що якщо наявна з боку винного погроза розголошення будь-яких відомостей, які особа намагається зберегти від оприлюднення, то, вочевидь, ідеться про

такий спосіб схилення до вчинення протиправного діяння, як спонукання, оскільки у цих випадках воля особи, яка втягується, тією чи іншою мірою обмежена і вона приймає рішення за того чи іншого ступеня вимушеності. Однак в особі, на яку намагаються вплинути, все одно залишається свобода в обранні своєї лінії поведінки.

О. О. Дудоров констатує, що шантаж може виражатись у таких діях винного: 1) погрози викриттям у поведінці, яка компрометує особу, чи розголошенні відомостей, які компрометують особу; 2) погрози заподіяння іншої шкоди (знищення майна, заподіяння шкоди рідним чи близьким тощо); 3) залякуванні з метою створення вигідної для себе ситуації, аби потерпіла особа опинилася у залежному становищі [99, 30].

Визначаючи зміст поняття використання уразливого стану, слід дотримуватися положень ч. 2 примітки до ст. 149 КК, в якій зазначається: «у статтях 149 та 303 цього Кодексу під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин».

В. А. Козак досліджує зміст поняття уразливого стану особи за кримінальним правом України та формулює такі основні висновки:

1) під уразливим станом особи на доктринальному рівні слід розуміти такий стан, перебуваючи в якому особа позбавлена (абсолютний уразливий стан) або обмежена (відносний уразливий стан) у здатності усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними (зокрема приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям) унаслідок фізичних чи психічних властивостей, збігу тяжких особистих, сімейних або інших обставин;

2) аналіз поняття «уразливий стан особи» дозволяє виділити його два критерії: психологічний та причинний;

3) поєднання хоча б однієї із ознак психологічного та причинного критеріїв є формулою уразливого стану особи [80, 76].

А. М. Орлеан робить такі висновки. По-перше, уразливий стан може бути двох видів: фізіологічний та соціальний. Фізіологічний уразливий стан може мати активну чи пасивну форми. Пасивна форма фізіологічного уразливого стану є безпорадним станом. По-друге, безпорадний стан як пасивна форма фізіологічного уразливого стану відрізняється від активної форми останнього та від соціального уразливого стану насамперед тим, що людина, котра перебуває в такому стані через малолітній вік, розлад душевної діяльності, непритомний стан, наявність фізичних вад або тяжкого захворювання і т. д., позбавлена можливості свідомо активно діяти. На відміну від інших проявів уразливого стану, вона не дає згоди впливати на себе. Тому вплив на особу, що перебуває в такому стані, може розглядатись як насильницький. По-третє, підвищений ступінь суспільної небезпечності впливу з використанням обстановки перебування особи в безпорадному стані, на відміну від випадків використання інших різновидів уразливого стану, потребує необхідності закріплення цієї форми впливу як кваліфікуючої ознаки складу злочину [152, 131].

Застосування насильства означає заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв, незаконне позбавлення волі, зґвалтування, задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчинення інших насильницьких дій (використання електроструму, удушення тощо).

Погроза застосування насильства полягає у залякуванні потерпілої особи заподіянням фізичної шкоди. Погроза повинна стосуватися потерпілого, а не інших осіб, хоча б і близьких тому, хто має вчинити терористичний акт. Форма повідомлення – усно, письмово, конклюдентними діями – значення для кримінальної відповідальності не має. Важливо лише, щоб потерпілий сприйняв погрозу як реальну.

Якщо під час застосування вказаних способів виникають ознаки злочинів, які є більш небезпечними, ніж злочин, передбачений ст. 258-1 КК,

то вчинене слід кваліфікувати за сукупністю цього злочину з відповідними іншими злочинами, передбаченими, зокрема, розділами II, III, IV Особливої частини КК.

Закінченим примушування чи втягнення слід вважати з моменту виконання дій, вказаних у диспозиції. Злочин визнається закінченим незалежно від успішності (результативності) дій, тобто незалежно від того, чи вчинено терористичний акт.

Узагальнюючи викладене, можна констатувати, що стаття 258-1 КК передбачає відповідальність за дві форми залучення інших осіб до вчинення терористичного акту – втягнення (коли особа добровільно або вимушено добровільно погоджується на вчинення терористичного акту) та примушування у визначений спосіб (залучення проти волі особи).

Ст. 258-2 КК «Публічні заклики до вчинення терористичного акту» передбачає відповідальність за «публічні заклики до вчинення терористичного акту, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами».

Об'єктом складу аналізованого злочину, як і двох попередніх, є суспільні відносини з приводу забезпечення громадської безпеки, захисту інтересів людини, суспільства й держави від суспільно небезпечних діянь.

Як і у попередньому складі злочину, у ст. 258-2 КК передбачено дві альтернативні форми вчинення аналізованого злочину: 1) публічні заклики до вчинення терористичного акту; 2) розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами.

Щодо складу аналізованого злочину у формі публічних закликів до вчинення терористичного акту, то його специфічними ознаками є суспільно небезпечне діяння – публічні заклики. Публічні заклики передбачають хоча б одне відкрите звернення до невизначеного, але значного кола осіб, в якому висловлюються ідеї, погляди чи вимоги, спрямовані на те, щоб шляхом поширення їх серед населення чи його окремих категорій (представників влади, військовослужбовців тощо) схилити певну кількість осіб до певних

дій – у цьому випадку терористичного акту. Якщо такі заклики стосуються конкретної особи, вони кваліфікуються як підбурювання до вчинення терористичного акту.

Публічність є оціночною ознакою, і питання про її наявність має вирішуватися в кожному конкретному випадку з урахуванням часу, місця, обстановки здійснення закликів тощо.

Заклики слід відрізнити від поширювання неправдивих чуток, що можуть спричинити паніку серед населення або порушення громадського порядку, відповідальність за яке передбачена КУпАП.

Злочин у цій формі є закінченим із моменту висловлення винним відповідного заклику, спрямованого на його сприйняття більш-менш широкою аудиторією. Одиничний факт висловлення відповідних ідей кільком особам не може розглядатися як публічні заклики.

Конститутивними ознаками злочину у другій формі є: а) альтернативне суспільно небезпечне діяння (розповсюдження, виготовлення чи зберігання); б) засіб – матеріали із закликами до вчинення терористичного акту; в) спеціальна мета – розповсюдження матеріалів (під час вчинення виготовлення і зберігання).

Матеріали – письмові чи зафіксовані на іншому носіїв інформації звернення, листівки, плакати, газети, журнали тощо. Оскільки законодавець використовує цей термін у множині, розповсюдження одного примірника відповідного матеріалу не містить складу злочину.

Під розповсюдженням матеріалів, що містять такі заклики, слід розуміти безпосередню передачу чи доведення будь-яким способом їх змісту до відома інших осіб. Виготовлення матеріалів – це безпосереднє авторське створення або технічне їх виготовлення (друкування, виготовлення ксерокопій, фотомонтажної або аудіо- чи відеопродукції). Під зберіганням слід розуміти перебування таких матеріалів безпосередньо у винного (у його помешканні, автомобілі, за місцем роботи тощо) та вживання винним заходів щодо їх збереження.

Щодо кваліфікованого виду аналізованого злочину, то він виникає під час вчинення дій, передбачених частиною першою цієї статті з використанням засобів масової інформації.

Засоби масової інформації, мас-медіа (mass media) – це преса (газети, журнали, книги), радіо, телебачення, інтернет-видання, кінематоргаф, звукозаписи і відеозаписи, відеотекст, телетекст, рекламні щити і панелі, домашні відеоцентри, що поєднують телевізійні, телефонні, комп'ютерні та інші лінії зв'язку. Цим засобам притаманні якості, що їх об'єднують, – звернення до масової аудиторії, доступність багатьом людям, корпоративний зміст виробництва і розповсюдження інформації. В Україні діяльність ЗМІ регулюється законами «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про інформацію», «Про рекламу», «Про телебачення і радіомовлення» та низкою інших. До засобів масової інформації слід відносити і громадські медіа, які часто пов'язані з «громадськими комунікаціями» та можуть набувати різних форм, стосуватись різних груп людей та бути пов'язані зі значною кількістю різних напрямів. Попри це, громадські медіа становлять спосіб для створення дискусії та залучення звичайних громадян, що об'єднані певними цілями. Головна риса громадських медій – вони не залежать від комерційних тенденцій та популярних тем для обговорення. Це дозволяє створювати різні моделі громадських медій, які можуть або пропонувати відкриту редакційну політику, або більш сфокусовані на залученні громадян.

Ст. 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації» передбачає відповідальність за «створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а так само організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації».

Найперше, що слід відзначити, аналізуючи склад злочину, передбачений ст. 258-3 КК, що ця стаття є прикладом відходу українського законодавця від панівної у радянському кримінальному праві позиції, що

ознакою злочинної організації, яка відрізняє її від інших форм співучасті особливого роду, є те, що факт створення останньої містить ознаки злочину. Створення ж організованої групи само собою не є злочинним, і таке створення слід кваліфікувати як готування до відповідного злочину, для вчинення якого створена група.

Окрім того, виникає колізія між положеннями Закону України «Про боротьбу з тероризмом» та положеннями КК України. Відповідно до Закону України «Про боротьбу з тероризмом», терористична група – це група з двох і більше осіб, які об'єдналися з метою здійснення терористичних актів. Відповідно до положень ч. 3 ст. 28 КК, злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи. З огляду на це, під терористичною групою слід розуміти навіть не організовану, а групу осіб за попередньою змовою.

Відповідно до Закону України «Про боротьбу з тероризмом», терористична організація – стійке об'єднання трьох і більше осіб, яке створено з метою здійснення терористичної діяльності, у межах якого здійснено розподіл функцій, встановлено певні правила поведінки, обов'язкові для цих осіб під час підготовки і вчинення терористичних актів. Організація визнається терористичною, якщо хоч один із її структурних підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного із керівників (керівних органів) усієї організації. Відповідно до ч. 4 ст. 28 КК, злочинною організацією є стійке ієрархічне об'єднання декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або

забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп.

Думається, що цю ситуацію слід вирішувати за правилом тлумачення законів, під час їх колізії на користь особи, стосовно якої вони застосовуються.

Об'єктивна сторона складу аналізованого злочину характеризується вчиненням, принаймні, одного з таких альтернативних діянь:

- створення терористичної групи чи терористичної організації;
- керівництво такою групою чи організацією;
- участь у такій групі чи організації;
- організаційне сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації;
- інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації.

Під створенням терористичної групи чи терористичної організації слід розуміти дії, спрямовані на виникнення злочинної групи чи організації, якої раніше не існувало.

Керівництво такою групою чи організацією передбачає виконання організаційно-розпорядчих функцій стосовно групи, організації загалом чи її структурних підрозділів (має право віддавати вказівки, обов'язкові до виконання учасниками групи чи організації).

Участь у такій групі чи організації передбачає перебування в складі такої злочинної групи чи організації.

Організаційне та інше сприяння – це допомога групі, організації загалом, її підрозділам чи окремим учасникам, спрямована на забезпечення виникнення, існування і розвитку групи чи організації, можливості реалізації їх злочинних намірів. Це сприяння не повинно стосуватися конкретного терористичного акту, бо така допомога означає співучасть у злочині. Не утворює сприяння також фінансування терористичної групи чи організації, адже за такі діяння відповідальність передбачена в окремій статті КК.

Особливістю складу аналізованого злочину є те, що КК установлює умови звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення такого злочину за дотримання певних умов:

- особа не є організатором і керівником терористичної групи чи терористичної організації;
- особа добровільно повідомила правоохоронний орган про відповідну терористичну діяльність;
- сприяла її припиненню або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку зі створенням або діяльністю такої групи чи організації;
- в її діях немає складу іншого злочину.

Ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту» передбачає відповідальність за вербування, озброєння, навчання особи з метою вчинення терористичного акту, а також використання особи з цією метою.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є суспільно небезпечне діяння, яке закон визначає як альтернативне. Відповідальність настає за вчинення принаймні одного з таких діянь:

- вербування;
- озброєння;
- навчання;
- використання особи для вчинення терористичного акту.

Вербування особи означає залучення її до вчинення терористичного акту за винагороду (на відміну від втягнення (ст. 258-1 КК), яке здійснюється шляхом використання інших засобів впливу на свідомість особи). Воно охоплює пошук осіб, які схильні до участі в терористичному акті, з метою отримання за це платні, перемовини з ними про умови виконання певних завдань терористичного характеру, оплати, винагороди тощо [143, 532].

Термін «вербування» охоплює всі операції, які здійснюються з метою одержання або постачання іншим особам людей, які не пропонують свої послуги добровільно.

Під озброєнням у цій статті слід розуміти забезпечення зброєю, передавання її у володіння чи користування особи, групи, організації тощо.

Навчання – це організована, двостороння діяльність, спрямована на максимальне засвоєння та усвідомлення навчального матеріалу і подальшого застосування отриманих знань, умінь і навичок на практиці. Водночас не має значення предмет навчання – не обов'язково, щоб це була військова підготовка, може бути і психологічна підготовка, і мовна тощо.

Використання позначає процес або дію, коли людина для досягнення своєї мети вдається до допоміжних засобів або інструментів. Використання є синонімом до слова «застосування», проте перше зазвичай вживається тоді, коли треба підсилити значення користі, корисних наслідків для ініціатора застосування. В процесі використання (застосування) є три складові: а) ініціатор, який має волю і ставить мету (це може бути не тільки окрема людина, але група, колектив, організація, структура людей); б) засоби, інструменти, що задіяні в процесі (ці інструменти можуть бути як матеріальні, так і нематеріальні), а також спосіб їх використання; в) власне мета. Проте, як ми аналізували, у ст. 258¹ КК передбачено відповідальність за «втягнення особи у вчинення терористичного акту або примушування до вчинення терористичного акту з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства», тобто також за використання.

Ст. 258-5 «Фінансування тероризму» передбачає відповідальність за «фінансування тероризму, тобто дії, вчинені з метою фінансового або матеріального забезпечення окремого терориста чи терористичної групи (організації), організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи (організації)».

Аналізуючи цей склад злочину, слід відзначити колізію між поняттям «фінансування тероризму» у КК (яке наведено) та Законі України «Про

запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [168], у якому закріплюється, що фінансування тероризму це – надання чи збір будь-яких активів з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково для будь-яких цілей окремим терористом, терористичною групою або терористичною організацією; для організації, підготовки і вчинення окремим терористом, терористичною групою або терористичною організацією визначеного Кримінальним кодексом України терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи чи терористичної організації, сприяння вчиненню терористичного акту, провадження будь-якої іншої терористичної діяльності, а також спроби вчинення таких дій». Тобто КК указує на «вчинення дій», а у Законі «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» деталізується «надання чи збір активів будь-якого роду».

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 258-5 КК, характеризується вчиненням таких альтернативних діянь:

- збір фінансових чи матеріальних активів;
- надання фінансових чи матеріальних активів.

Особою, на користь якої вчиняються такі дії, може виступати:

- терорист;
- терористична група (організація);
- особа, яка здійснює організацію;
- особа, яка здійснює підготовку терористичного акту;
- особа, яка здійснює вчинення терористичного акту;
- особа, яка здійснює втягнення у вчинення терористичного акту;
- особа, яка здійснює публічні заклики до вчинення терористичного акту;

- особа, яка здійснює сприяння вчиненню терористичного акту;
- особа, яка створює терористичну групу (організацію).

Аналізована стаття також містить заохочувальну норму. Ч. 4 ст. 258-5 КК передбачає такі підстави звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення цього злочину:

- особа не є організатором або керівником терористичної групи (організації);
- добровільно, до притягнення до кримінальної відповідальності, повідомила про відповідну терористичну діяльність або іншим чином сприяла її припиненню або запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла;
- в її діях немає складу іншого злочину.

Узагальнюючи викладене, можемо зробити висновок про те, що деталізоване закріплення в чинному КК України різних форм прояву тероризму обумовлено прагненням законодавця забезпечити належну охорону основних конституційних об'єктів – осіб, суспільства, держави – від насправді небезпечного явища і є позитивним моментом. Попри це, така деталізація видається надмірною, що може спричинити проблеми у застосуванні аналізованих норм.

Відтак сьогодні за наявності інших ознак тероризмом слід визнавати вчинення таких діянь:

- 1) застосування зброї;
- 2) вчинення вибуху;
- 3) вчинення підпалу;
- 4) вчинення інших дій;
- 5) погроза вчинення наведених дій;
- 6) втягнення у вчинення терористичного акту;
- 7) примушування до вчинення терористичного акту;
- 8) публічні заклики до вчинення терористичного акту;
- 9) розповсюдження матеріалів із публічними закликами до вчинення

терористичного акту;

10) виготовлення матеріалів із публічними закликами до вчинення терористичного акту;

11) зберігання з метою розповсюдження матеріалів із публічними закликами до вчинення терористичного акту;

12) створення терористичної групи чи терористичної організації;

13) керівництво такою групою чи організацією;

14) участь у такій групі чи організації;

15) організаційне сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації;

16) інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації;

17) вербування особи для вчинення терористичного акту;

18) озброєння особи для вчинення терористичного акту;

19) навчання особи для вчинення терористичного акту;

20) використання особи для вчинення терористичного акту;

21) збір фінансових чи матеріальних активів для окремого терориста чи терористичної групи (організації), організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи (організації);

22) надання фінансових чи матеріальних активів для окремого терориста чи терористичної групи (організації), організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи (організації).

Отже, враховуючи викладене, на нашу думку, стан кримінально-правової регламентації відповідальності за тероризм у КК України цілком відповідає вимогам про достатність криміналізації таких діянь. Окрім того, криміналізація 22 діянь може, з одного боку, вважатись надмірною, але

насправді, за такого підходу, з огляду на суспільну небезпеку тероризму, усувається можливість невизнання якихось діянь кримінально караними.

І навпаки, доцільності у розширенні переліку таких діянь, на нашу думку, немає. Певною мірою він заширокий. Як ми зазначали, «центральним» серед таких злочинів є терористичний акт, а інші – це криміналізовані у виді самостійних складів злочинів різноманітні прояви співучасті у вчиненні терористичного акту, або готування до його вчинення. Зокрема, ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту» – це криміналізоване в самостійний склад злочину пособництво у терористичному акті; ст. 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту» – також; ст. 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації» – криміналізоване в самостійний склад злочину готування до терористичного акту; ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту» – це різновид пособництва; ст. 258-5 «Фінансування тероризму» – також. Навіть якщо і з'являться «нові форми» тероризму, то, на нашу думку, чинних статей буде цілком достатньо, щоб притягнути осіб до відповідальності.

Законодавець, окрім власне кримінально-правових норм-заборон, як окремий інструмент протидії тероризму передбачає можливість звільнення за певних умов від кримінальної відповідальності за тероризм, а саме: за вчинення діянь, що містять ознаки ст. 258 «Терористичний акт», ст. 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації», ст. 258-5 «Фінансування тероризму». Однак постає логічне питання: а чому не передбачено таких заохочувальних норм стосовно діянь, передбачених ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту», ст. 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту», ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту»?

Проаналізувавши склади злочинів, які, на нашу думку, охоплюються поняттям «тероризм», не можемо оминати увагою використання в літературі подібних понять, зокрема «злочини терористичної спрямованості». Необхідно зауважити, що сьогодні цей термін набув значного поширення у фаховій літературі та наукових працях. Такі вчені, як Г. М. Міньковський та

В. П. Ревін [131, 85], указують на діяння терористичної спрямованості та вважають, що вони тільки спрямовані на тероризм, але не є безпосередньо ним. Тобто вони відводять такій категорії злочинів допоміжну роль стосовно актів тероризму.

Під час зіставлення їхнього погляду на визначення смислового значення поняття «злочини терористичної спрямованості» з термінологією, яка вживається у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» [165], стає очевидним, що воно ототожнюється з певними напрямками терористичної діяльності, а саме тими, які пов'язані з вербуванням, озброєнням, підготовкою терористів, підбурюванням до вчинення терористичних актів, фінансуванням та іншим сприянням тероризму тощо.

Такі вчені, як В. А. Ліпкан, Д. Й. Никифорчук, М. М. Руденко [120], запропонували замість терміна «злочини терористичної спрямованості» вживати сполучення «злочини терористичного характеру». Проаналізуємо філологічне значення слів «характер» і «спрямованість», щоб з'ясувати, яке з них більше відповідає смислового значенню вказаних термінів.

С. І. Ожегов і Н. Ю. Шведова тлумачать слово «характер» як характерну властивість, особливість, якість чого-небудь [150], а «спрямованість» – як цілеспрямовану зосередженість на чому-небудь думок, інтересів [150].

На нашу думку, використання слова «спрямованість» більш виправдано та відповідає змісту терміна, яким характеризується досліджувана група злочинів. Це зумовлено тим, що злочини терористичної спрямованості саме цілеспрямовано зосереджені «на чому-небудь», у цьому випадку – на досягненні терористичних цілей, які й є їхньою характерною ознакою порівняно з іншими загальнокримінальними злочинами.

В. П. Ємельянов не вбачає різниці між термінами «злочини терористичного характеру» та «злочини терористичної спрямованості», підкреслюючи їх тотожність. Науковець вважає, що тероризм (акт тероризму) слід розглядати як складову в системі злочинів терористичного

характеру (терористичної спрямованості). До категорії цих злочинів належить тероризм, терористичний акт і інші злочини, якщо ці діяння відбуваються привселюдно, спрямовані на залякування населення з метою впливу на прийняття якогось рішення або відмови від нього. Здійснення будь-якого діяння, що охоплюється указаними ознаками злочинів терористичного характеру (терористичної спрямованості), слід позначити категорією «терористична акція», яка за змістом охоплює і акт тероризму, і терористичний акт, і будь-який інший злочин терористичного характеру [52, 43].

Частково погоджуємося з позицією В. П. Ємельянова та вважаємо, що такий термін, як «терористична акція», взагалі вживати недоцільно, адже його використання призводить лише до ускладнення розуміння основних термінів, що застосовуються під час характеристики та дослідження тероризму. Окрім того, використання терміна «терористична акція» не є правильним із філологічної точки зору, бо те, що В. П. Ємельянов позначає окресленим терміном, є злочином терористичної спрямованості (діяння, передбачене конкретно статтею КК України), тобто одиничне від загального – злочинів терористичної спрямованості.

Р. В. Мукоїда пропонує замість термінів «злочини терористичної спрямованості» та «злочини терористичного характеру» вживати словосполучення «злочини, пов'язані з терористичною діяльністю», під якими розуміє злочини, що містять деякі ознаки тероризму [140, 162].

Не погоджуємося з поглядом ученого з двох причин: по-перше, він фактично підміняє запропонованим термін «терористична діяльність», який, згідно із Законом України «Про боротьбу з тероризмом» [165], містить опис суспільно небезпечних діянь, які охоплюють деякі ознаки тероризму, по-друге, запропонований термін суперечить визначенню «терористична діяльність», оскільки вона охоплює й безпосередньо підготовку та реалізацію терористичних актів, які, з наукової точки зору, некоректно називати «злочини, які містять деякі ознаки тероризму», у зв'язку з тим, що терористичний акт і є однією з основних форм зовнішнього прояву тероризму.

Незважаючи на те, що у Законі України «Про боротьбу з тероризмом», наприклад у ст. 25 [165], використовується термін «злочини терористичної спрямованості», наукового формулювання окресленого терміна у ньому не надається. Така позиція законодавця незрозуміла, тому що не дає відповіді на головні запитання: які злочини, передбаченні кримінальним законодавством, слід віднести до злочинів терористичної спрямованості та на підставі яких загальних ознак вони класифікуються в одну групу злочинів? Щоб отримати відповіді на ці питання та здійснити наукове визначення змісту злочинів терористичної спрямованості, методологічно правильно спочатку з'ясувати питання про загальні ознаки, за якими злочини можуть бути віднесені до злочинів такої групи, на підставі цих ознак окреслити коло злочинів, які входять до неї, відтак – надати їх авторське визначення.

На нашу думку, однією з головних ознак, за якою зазначену категорію злочинів можна відрізнити від інших злочинів, є цілі їх вчинення. До таких цілей слід віднести ті, що вказані у ч. 1 ст. 258 КК України «Терористичний акт», а саме: «...якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою» [104].

До другої ознаки, яка певним чином обумовлюється першою ознакою, можна віднести те, що злочини терористичної спрямованості обов'язково повинні бути тяжкими та мати високий ступінь суспільної небезпеки у зв'язку з тим, що іншими способами терористи навряд чи зможуть досягти цілей, вказаних у ч. 1 ст. 258 КК України [104]. Вчинення терористами злочину повинно насамперед спричинити резонанс у суспільстві, залякати та деморалізувати населення жорстокістю дій.

З'ясувавши основні ознаки, за якими злочини можуть бути віднесені до злочинів терористичної спрямованості, можна безпосередньо визначити їх перелік, урахувавши поширеність вчинення конкретних злочинів терористами у світі.

Як зазначалось, подібними до тероризму за об'єктивно-суб'єктивними ознаками часто є і такі діяння, як посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК), захоплення заручників (ст. 147 КК), погроза вчинити або використати радіоактивні матеріали (ст. 266 КК), викрадення або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278 КК), посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443 КК), злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444 КК), та багато інших злочинів, сутність яких полягає у спрямованості дій на залякування населення з метою спонукання держави, міжнародної організації, фізичної чи юридичної особи до прийняття певного рішення або відмови від нього, що само собою є суттю тероризму.

На нашу думку, у випадку їх вчинення за наявності інших ознак, передбачених у ст. 258 КК, ці дії слід розцінювати як такі, що утворюють таку ознаку об'єктивної сторони терористичного акту, як «вчинення інших дій» (що передбачено ст. 258 КК), а відтак у діянні винного слід констатувати наявність сукупності злочинів: терористичного акту і відповідного складу злочину (ст. 112, 147 КК України тощо).

Оцінивши нормативну основу протидії тероризму в Україні, для повноти розгляду питання про стан кримінально-правової протидії йому, не можемо не надати характеристику правозастосовній практиці у цьому напрямі.

І перше питання, яке постає, – це кримінально-правова оцінка таких утворень, як «ЛНР» і «ДНР».

Ситуація абсурдна. У межах навіть одного суду кримінально-правова оцінка таких структур відрізняється.

Річ у тому, що, наприклад, Слов'янським міськрайонним судом

Донецької області вироком від 5 березня 2015 року особа визнана винною у тому, що 08.05 2014 року, маючи намір брати активну участь у діяльності незаконного збройного формування (виділено нами – І. С.) «Донецька народна республіка», приїхав до м. Слов'янська Донецької області, де вступив у непередбачене законом збройне формування, створене за невстановлених слідством обставин та діюче на території Слов'янського району Донецької області. Винний був достовірно обізнаним, що формування входить до збройних, а саме: має організаційну структуру військового типу (поділяється на так звані «роти» з визначенням особового складу кожної з них, який носить формений одяг військового типу), воєнізований характер завдань і методів (охорона території м. Слов'янська Донецької області), характеризується наявністю єдиноначальності та субординації з використанням знаків розрізнення (нарукавних шевронів), й вогнепальної зброї (зокрема військової техніки) та обирає специфічні завдання, зокрема: встановлення та охорона меж території Слов'янського району Донецької області задля неможливості перебування Збройних Сил України на зазначеній території та контролювання державними органами правопорядку регіону, обмеження вільного пересування місцевих мешканців і впровадження так званого комендантського часу, повна перевірка неуповноваженими особами документів у всіх осіб, які пересуваються транспортними засобами, та їх незаконний обшук, зберігання, носіння та використання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин без передбаченого законом дозволу та чергування на вулицях міста та району з вогнепальною зброєю, не дотримуючись правил поведінки з нею [29].

За вчинення таких дій суд визнав його винним у скоєнні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 260 КК України «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань».

І другий варіант. Приморський районний суд міста Маріуполя Донецької області визнав «ДНР» злочинною організацією (ст. 255 КК України) і кваліфікував дії винного за ч. 2 ст. 256, ч. 1 ст. 263 КК України,

який, «підтримуючи дружні зв'язки з невстановленими органом досудового розслідування учасниками злочинної організації «Донецька народна республіка» (далі – «ДНР») (виділено нами – І. С.), діючи умисно, з метою заздальгідь не обіцяного сприяння зазначеним учасникам злочинної організації «Донецька народна республіка» у реалізації їх злочинних намірів щодо здійснення артилерійських обстрілів підрозділів Збройних Сил України та інших військових формувань України, задіяних у проведенні антитерористичної операції (виділено нами – І. С.), повторно, надавав їм допомогу для забезпечення можливості реалізації їх злочинних намірів щодо здійснення артилерійських обстрілів місць розташування підрозділів Збройних Сил України та інших військових формувань України, задіяних у проведенні антитерористичної операції, шляхом надання отриманої ним від іншої особи, щодо якої матеріали виділені в окреме провадження та інших осіб, не встановлених органами досудового розслідування, інформації про дислокацію цих підрозділів на території м. Маріуполя Донецької області» [27].

Натомість, незадовго до того, 13 січня 2015 року, Колегія суддів цього ж Слов'янського міськрайонного суду Донецької області визнала особу винною у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 258-3 (створення терористичної організації), ч. 2 ст. 260, ч. 1 ст. 263 КК України.

Суд обґрунтував своє рішення так^{*}: «У березні – квітні 2014 року у м. Донецьку створено стійке ієрархічне об'єднання – терористичну організацію (виділено нами – І. С.), так звану «Донецьку народну Республіку» (далі – «ДНР»), учасники якої на території України займаються вчиненням актів тероризму, залякуванням населення, вбивством громадян, захопленням адміністративних будівель органів державної влади і місцевого самоврядування та інших тяжких і особливо тяжких злочинів, що призводить до дестабілізації суспільно-політичної ситуації у державі. Основною метою діяльності вказаної терористичної організації є насильницька зміна та

* Обґрунтування підстав визнання «ДНР» терористичною організацією подається у редакції суду.

повалення конституційного ладу, захоплення державної влади в Україні, а також зміна меж території і державного кордону України, шляхом створення незаконного державного утворення «ДНР». Вказана терористична організація є стійкою, має чітку ієрархію та структуру, яка складається з політичного та силового блоків, а також розподіл функцій між її учасниками на яких покладені відповідні обов'язки згідно з планом спільних злочинних дій. На керівників блоків покладається керівництво, організація дій та контроль за діяльністю підлеглих їм співучасників злочину за допомогою керівників груп, що були у вказаних блоках. При цьому на керівників та учасників силового блоку покладалось забезпечення стійкості терористичної організації шляхом вчинення збройного опору, незаконної протидії та перешкоджання виконанню службових обов'язків співробітниками правоохоронних органів і військовослужбовцями Збройних Сил України. У свою чергу представники політичного блоку організовували збір та отримання матеріальної і фінансової допомоги від інших учасників терористичної організації та осіб, лояльно налаштованих до їхньої діяльності, чим також забезпечували існування вказаної терористичної організації. «ДНР» має стабільний склад лідерів указаної терористичної організації, які підтримують між собою тісні стосунки, централізоване підпорядкування учасників політичного та силового блоку лідерам організації, а також план злочинної діяльності та чіткий розподіл функцій учасників щодо його досягнення. Так, на учасників політичного блоку, відповідно до плану спільних злочинних дій, покладаються такі обов'язки:

- створення так званих органів державної влади «ДНР» та організація їх діяльності;
- видача нормативно-правових актів від імені нелегітимних органів державної влади «ДНР»;
- організація та проведення незаконного референдуму на території Донецької області про визнання суверенітету незаконного державного утворення «ДНР»;

- проведення агітаційної роботи серед населення щодо діяльності терористичної організації «ДНР» з метою схилення їх до участі у вказаній терористичній організації та отримання підтримки власної діяльності серед мешканців східних регіонів України;

- організація збору, отримання матеріальної і фінансової допомоги від інших учасників терористичної організації та осіб, лояльно налаштованих до їх діяльності, а також її розподілу;

- налагодження взаємодії з незаконним державним утворенням «Луганська народна республіка» та її лідерами з метою координації дій, спрямованих на повалення конституційного ладу та захоплення державної влади в Україні, а також дій, спрямованих на зміну меж території та державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України;

- налагодження взаємодії з прихильниками злочинної діяльності, що перебувають за кордоном, з метою координації дій, отримання матеріальної і гуманітарної допомоги та озброєння, а також залучення іноземних громадян для протидії правоохоронним органам України та Збройним Силам України;

- налагодження взаємодії з місцевими та закордонними засобами масової інформації з метою їх використання для агітацій, висвітлення діяльності «ДНР», дискредитації діяльності органів державної влади України та осіб, задіяних у ході проведення антитерористичної операції та формування думки серед населення про законність власних дій, а також вчинення за їх допомогою закликів до повалення конституційного ладу і захоплення державної влади в Україні та дій, направлених на зміну меж території та державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України;

- надання матеріальної та організаційної допомоги учасникам бойового блоку «ДНР» для забезпечення їх протиправної діяльності;

– забезпечення учасників «ДНР» транспортом, символікою та агітаційними матеріалами.

На учасників силового блоку, відповідно до плану спільних злочинних дій, покладалась такі обов'язки:

– організація та ведення збройного опору, незаконної протидії та перешкоджання виконанню службових обов'язків співробітниками правоохоронних органів України і військовослужбовцями Збройних Сил України, задіяними у проведенні антитерористичної операції;

– з метою опору представникам державної влади та унеможливлення припинення злочинної діяльності правоохоронними органами та Збройними Силами України, організація у групи осіб, які є прихильниками злочинної діяльності учасників «ДНР», озброєння зазначених осіб і керівництво їхніми діями;

– створення не передбачених законом збройних формувань та участь у їхній діяльності;

– вербування нових учасників до складу силового блоку «ДНР» та керівництво їхніми діями;

– захоплення населених пунктів, будівель, військових частин та інших об'єктів на території Донецької області;

– скоєння терористичних актів та диверсій на території України;

– захоплення зброї чи заволодіння у інший спосіб боєприпасами, вибуховими речовинами, військовою технікою, транспортними засобами, а також будівництво укріплень з метою протидії діяльності осіб, задіяних у ході проведення антитерористичної операції, та забезпечення власної злочинної діяльності;

– викрадення осіб з метою отримання матеріальної вигоди та залякування мешканців, які підтримують діючу владу в Україні;

– силова підтримка учасників політичного блоку у проведенні незаконного референдуму на території Донецької області про визнання суверенітету незаконного державного утворення «ДНР», а також укріплення та охорона зайнятих ними будівель і споруд;

– вчинення дій, спрямованих на унеможливлення проведення 25.05.2014 р. позачергових виборів Президента України на території Донецької області;

– організація поставок зброї, боєприпасів, вибухових речовин, військової техніки та їх розподіл серед учасників терористичної організації».

Одним із учасників силового блоку «ДНР» був виний [28].

Таку ж кваліфікацію за аналогічні діяння вважав правильним і місцевий Приморський районний суд м. Одеси [26].

Як бачимо, суд достатньо детально аргументував своє рішення про визнання «ДНР» терористичною організацією. Водночас у цьому рішенні слід зауважити на такий момент. Суд указав, що «на учасників силового блоку, відповідно до плану спільних злочинних дій, покладались такі обов'язки: ... створення не передбачених законом збройних формувань та участь у їх діяльності». Окрім цього, у вказаному рішенні суд зазначив, що, «виконуючи відведену роль у спільному плані злочинної діяльності збройного формування, яке входило до складу терористичної організації «ДНР», останній в період із квітня 2014 року до 14.06.2014 року виконував накази керівництва та безпосередньо брав участь у захопленні 15.04.2014 року адміністративної будівлі Слов'янської міської ради, охороні і укріпленні захоплених терористами «ДНР» будівель і споруджених блок-постів у містах Слов'янську та Краматорську, з метою забезпечення безперешкодної діяльності «ДНР» та унеможливлення припинення їх злочинної діяльності співробітниками правоохоронних органів й військовослужбовцями Збройних Сил України. В цей же період він у складі так званих воєнізованих груп «швидкого реагування ДНР» здійснював виїзди з метою перевірки інформації щодо переміщення українських військових формувань, задіяних під час антитерористичної операції» [28].

Тобто суд визнав, що у складі терористичної організації (відповідальність за створення та діяльність передбачена у ст. 258-3 КК України) діє незаконне збройне формування (відповідальність передбачена у ст. 260 КК України) та кваліфікував діяння винного за сукупністю.

А загалом ситуація, м'яко кажучи, дивна. Одне і те ж утворення

оцінюється одним і тим же судом, а рішення діаметрально протилежні. Вважаємо більш правильним у цьому випадку визнання «ЛНР» і «ДНР» терористичними організаціями, а відтак кваліфікація діянь за ст. 260 КК України, на нашу думку, є зайвою.

Оцінюючи стан сучасної кримінально-правової протидії тероризму, слід звернути увагу ще на один момент. За даними статистики, за 2014 рік ситуація з виявленням, початком провадження та скеруванням відповідних проваджень за вчинення терористичних злочинів до суду характеризується такими показниками [54]:

	Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді	Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду							
			з обвинувальним актом	з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності	з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру	з клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру	вчинені			
							особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення	групою осіб	у стані алкогольного сп'яніння	неповнолітніми або за їх участю
Терористичний акт, ст. 258	1499	55	11	0	1	0	1	7	0	0
Втягнення у вчинення терористичного акту, ст. 258-1	7	1	1	0	0	0	0	0	0	0
Публічні заклики до вчинення терористичного акту, ст. 258-2	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Створення терористичної групи чи терористичної організації, ст. 258-3	478	274	34	11	1	0	5	2	0	0
Сприяння вчиненню терористичного акту, ст. 258-4	11	5	4	0	0	0	0	0	0	0
Фінансування тероризму, ст. 258-5	54	5	3	1	0	0	0	0	0	0
Усього	2053	340	53	12	2	0	6	9	0	0

Як бачимо, за 2014 рік обліковано 2053 терористичні злочини, з них лише у 340 провадженнях особам вручено повідомлення про підозру. І лише у 53 провадженнях матеріали направлені до суду з обвинувальним актом.

Натомість у 12 випадках (із них 11 за ст. 258-3 КК) матеріали були направлені до суду для звільнення осіб від кримінальної відповідальності.

За три місяці 2015 року ситуація кардинально не змінилася і характеризується такими показниками [55]:

	Обліковано правопорушень	Оголошено підозру	Направлено до суду з обвинувальним актом
Терористичний акт, ст. 258	441	10	0
Втягнення у вчинення терористичного акту, ст. 258-1	0	0	0
Публічні заклики до вчинення терористичного акту, ст. 258-2	1	1	1
Створення терористичної групи чи терористичної організації, ст. 258-3	313	130	6
Сприяння вчиненню терористичного акту, ст. 258-4	5	5	0
Фінансування тероризму, ст. 258-5	54	3	0
Усього	814	149	7

Натомість судова статистика ще «сумніша». Зокрема, показники постановлення судами вироків за вчинення злочину, передбаченого ст. 258 КК «Терористичний акт», за даними Єдиного державного реєстру судових рішень із 1 січня 2014 року до квітня 2015 року характеризуються такими показниками:

№ рішення	Форма судового рішення	Дата ухвалення рішення	№ судової справи	Назва суду
37255170	Вирок	14.02.2014	752/9796/13-к	Голосіївський районний суд міста Києва
41324403	Вирок	24.10.2014	490/12754/14-к	Центральний районний суд м. Миколаєва
41324393	Вирок	29.10.2014	490/12754/14-к	Центральний районний суд м. Миколаєва
41324333	Вирок	29.10.2014	490/12754/14-к	Центральний районний суд м. Миколаєва
41966820	Вирок	18.11.2014	1522/26839/12	Приморський районний суд м. Одеси

41747037	Вирок	01.12.2014	490/12754/14-к	Центральний районний суд м. Миколаєва
42471244	Вирок	19.01.2015	490/12754/14-к	Центральний районний суд м. Миколаєва

Тобто, як бачимо, ситуація ще гірша: порушено за ст. 258 КК України проваджень 1940 (1499+441), оголошено підозру – 65 (55+10), направлено до суду з обвинувальним висновком – 11, засуджено – 7 (реально 6, бо 1 вирок (справа 752/9796/13-к) за матеріалами 2011 року).

Стосовно інших злочинів тенденція більше погіршується:

- за ст. 258-1 КК України постановлено 0 вироків;
- за ст. 258-2 КК України постановлено 1 вирок (рішення № 43282588);
- за ст. 258-3 КК України постановлено 3 вироки (рішення № 42274713, 43135700, 43085314);
- за ст. 258-4 КК України постановлено 4 вироки (рішення № 40837821; 40335208; 41406009; 43486551);
- за ст. 258-5 КК України постановлено 1 вирок (рішення № 42468935).

Підсумовуючи викладене, слід нагадати, що кримінально-правовий аспект протидії злочинам загалом чи певного виду – це діяльність органів кримінальної юстиції з виявлення й розслідування злочинів, виявлення винних осіб і притягнення їх до встановленої законом відповідальності, судовий розгляд кримінальних справ і призначення покарань.

Як засвідчив здійснений аналіз, цифри щодо виявлення терористичних злочинів дають підстави стверджувати, що кримінальне законодавство загалом формує належну основу для боротьби з тероризмом в Україні. Водночас показники розгляду справ судами по суті засвідчують вкрай незадовільний рівень кримінально-правової протидії тероризму.

3.2 Шляхи вдосконалення кримінально-правової протидії тероризму в Україні

У розгляді національного механізму боротьби з тероризмом виявлено наявність в Україні обсяжної законодавчої бази, яка дає змогу ефективно протидіяти терористичній загрозі. Однак це не означає, що не варто здійснювати, хоча б на теоретичному рівні, пошук моделі, яка змогла б об'єднати «логіку паперів» і реальні заходи її застосування. А це можливо тільки за умови, якщо українське суспільство, найперше представники правлячої еліти, удосконалюватимуть чинний механізм протидії тероризму і створять ефективнішу модель, здатну вивести з-під терористичного удару його безпосередніх жертв або пом'якшити резонанс наслідків. Крім того, «заяви проти міжнародного тероризму не повинні залишатися словами і зводитися тільки до підтримки військових акцій, подібних до тих, що проходили в Афганістані, Іраку. Внутрішньоукраїнські прихильники міжнародного тероризму повинні бути нейтралізовані не менш надійно» [161].

Антитерористичне законодавство – термін дещо умовний, оскільки частина чинного законодавства (конституційного, адміністративного, процесуального, міжнародного, кримінального тощо) є, власне, антитерористичною. Попри це, помилковим слід вважати зведення антитерористичного законодавства лише до кримінально-правової складової. Поряд із нею на боротьбу з тероризмом мають бути спрямовані відповідні норми адміністративного, цивільного, господарського, кримінально-процесуального, виправно-трудового та інших галузей законодавства. Найперше зазначене має бути спрямовано на запобігання фінансуванню в різних формах терористичної діяльності. Необхідність запровадження комплексного підходу у правотворчій та правозастосувальній сфері з питань запобігання та протидії тероризму зумовлюється багаторівневою та

багатоаспектною природою тероризму як глобального явища в сучасних умовах.

Стаття 2 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [165] визначає, що правовою основою боротьби з тероризмом є Конституція України, КК України, цей Закон, інші закони України, Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом (1977 р.), Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом (1997 р.), Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму (1999 р.), інші міжнародні договори України, укази і розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, а також інші нормативно-правові акти, що приймаються на виконання законів України. Конституція України має слугувати базою для подальшого розвитку антитерористичного законодавства, яке повинно ґрунтуватися на принципах верховенства права, відповідати чинній Конституції України, а також виконувати поставлені завдання – легітимізувати боротьбу з тероризмом, активізувати діяльність уповноважених правоохоронних органів у цьому напрямі. Частиною 1 ст. 3 Конституції України визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Важливими виступають положення Конституції (ч. 1 ст. 37), які забороняють утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини та здоров'я населення [90].

Останнім часом у спеціальній літературі дедалі частіше вчені різних держав, зокрема України, для позначення сукупності норм, які спрямовані на протидію тероризму, вживають термін «антитерористичне право» [75, 30].

Поступове формування вітчизняного законодавства у сфері боротьби з тероризмом пов'язується з посиленням терористичної загрози у багатьох державах світу, глобальною сутністю тероризму як явища. Зазначене неабияк активізувало процес правового забезпечення протидії тероризму в різних державах, зокрема в Україні, яка не залишається осторонь цих процесів.

В. Антипенко обґрунтував висновок про зародження міжсистемної галузі права – «антитерористичного права», яка має свій предмет і метод [4, 458]. Однією з найважливіших обставин, що визначають у правовій державі успіх попередження, виявлення та припинення можливих проявів терористичного характеру, як підкреслюють деякі дослідники, виступає створення адекватного соціально-політичній та кримінальній ситуаціям у країні національного антитерористичного законодавства [75, 30]. Тому наявність певної кількості правових актів антитерористичної спрямованості ще не свідчить про досконалість та повноту запровадженої системи антитерористичного законодавства. Ці акти приймалися за відсутності єдиної науково обґрунтованої концепції (стратегії) протидії тероризму, яка в нашій державі не прийнята досі. У згаданій Концепції повинні відобразитися результати нових наукових досліджень, практика застосування антитерористичного законодавства в Україні та світі тощо. Отже, порушено логіку формування антитерористичної законодавчої бази, яка мала б здійснюватись за схемою: концепція – програма – закон – підзаконні акти. Чинне антитерористичне законодавство України залежно від його спрямованості і предмета регулювання можна поділити на три групи:

- 1) нормативно-правові акти, які визначають ознаки терористичних діянь, злочинів і встановлюють кримінальну відповідальність за їх вчинення;
- 2) нормативно-правові акти, які регулюють діяльність державних органів та їх окремих підрозділів щодо безпосередньої діяльності у сфері протидії тероризму, координації, здійснення контролю та нагляду за нею;
- 3) чинні міжнародні договори у сфері боротьби з тероризмом, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Безперечно, такий розподіл антитерористичного законодавства є дещо умовним, але в наукових і практичних цілях його наявність є доцільною.

Основним нормативно-правовим актом, що визначає правові та організаційні основи боротьби з тероризмом у всіх його формах та проявах, повноваження й обов'язки органів виконавчої влади, об'єднань громадян і організацій, посадових осіб та окремих громадян у цій сфері, порядок координації їх діяльності, гарантії правового і соціального захисту громадян у зв'язку із участю у боротьбі з тероризмом, є Закон України «Про боротьбу з тероризмом», прийнятий 20 березня 2003 р. [165].

До нормативно-правових актів, які стосуються питань протидії тероризму, слід також віднести КПК України [105], Закони України «Про Службу безпеки України» [178], «Про основи національної безпеки України» [174], «Про розвідувальні органи України» [177], «Про оперативно-розшукову діяльність» [172], «Про міліцію» [171], «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» [180], «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [176], «Про біженців» [164], «Про державний кордон України» [166], «Про державну прикордонну службу України» [167], «Про порядок виїзду з України та в'їзду в Україну громадян України» [175], «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [173] тощо.

Під час розробки національного антитерористичного законодавства, як підкреслюють фахівці, слід зважати на те, що ефективність міжнародно-правових норм щодо протидії тероризму має забезпечуватися узгодженими підходами до їх імплементації через внутрішні закони країн [5, 28]. З 1963 до 2005 рр. на міжнародному рівні розроблено та прийнято тринадцять універсальних правових документів, які стосуються окремих аспектів запобігання та протидії тероризму. Це, наприклад, Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден (Гаага, 1970) [85], Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної

авіації (Монреаль, 1971) [86], Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів (Нью-Йорк, 1973) [88], Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників (Нью-Йорк, 1979) [135], Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу (Відень, 1979) [89], Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства (Рим, 1988) [87], Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом (Нью-Йорк, 1997) [133] та з фінансуванням тероризму (Нью-Йорк, 1999) [134], нещодавно прийнято Міжнародну конвенцію про боротьбу з актами ядерного тероризму (Нью-Йорк, 2005) [132] та інші документи. На регіональному рівні слід згадати про прийняту в рамках Ради Європи Європейську конвенцію про боротьбу з тероризмом (Страсбург, 1977) [53]. Майже всі з існуючих універсальних антитерористичних конвенцій, спрямованих, зокрема, й на формування внутрішнього антитерористичного законодавства країн-учасниць конвенцій, ратифіковані нашою державою. Однак цьому переліку міжнародних угод, як зазначають дослідники, не притаманна системність, універсальні конвенції створюють так званий «секторальний режим» відповідальності, який не здатний забезпечити невідворотність покарання за всі, а не тільки зазначені види актів тероризму [35, 236].

Не можна також цілком погодитися із поширеним твердженням про те, що ефективна протидія тероризму можлива лише на основі законодавства, яке здебільшого враховує політичні фактори [64, 222]. Сучасні прояви цього явища, як доведено науковцями, повністю не охоплюються політичною концепцією розуміння зазначеного феномена [120, 174]. Наукове розуміння сучасного тероризму дещо ширше і в зв'язку з набуттям цим явищем нових рис і характеристик, що пов'язано з фундаментальними змінами у житті світового співтовариства у багатьох сферах суспільного життя.

Загальновідомо: легше попередити явище, ніж боротися з його негативними наслідками. Як наголошує В.Петрищев, удосконалення

антитерористичного законодавства не вирішує всіх проблем, яке створює сьогодні тероризм для окремих країн і світу. Адже закони, спрямовані на боротьбу з тероризмом, власне мають на меті припинення терористичних проявів і покарання осіб. Окрім того, набагато важливіше запобігти таким діям [158, 106]. Хоча в преамбулі Закону України «Про боротьбу з тероризмом» зазначено, що, окрім захисту особи, держави і суспільства, він прийнятий з метою виявлення та усунення причин і умов, які його породжують, як зазначають багато фахівців, цей закон мав би називатися «Про боротьбу з актами тероризму», оскільки в ньому майже відсутні норми, спрямовані на подолання корінних причин, умов існування та розвитку цього негативного явища.

У ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» закріплено, що боротьба з тероризмом охоплює і запобігання терористичній діяльності. Його профілактичний характер зумовлюється, зокрема, тим, що: 1) визначає основні поняття у сфері боротьби з тероризмом; 2) передбачає, зокрема, такі новели у вітчизняному законодавстві: конфіскацію майна та ліквідацію організації, визнаної судом терористичною, та конфіскацію належного їй майна (ст. 24 Закону). У цьому законі відсутній розділ, який був би присвячений питанням профілактики (запобігання) тероризму, але наявні окремі норми, що можуть мати профілактичний характер. Окремий розділ, який був би присвячений питанням профілактики розглядуваного явища, на думку багатьох фахівців, міг би стати ключовим у зазначеному законі з огляду і на те, що пріоритетність попереджувальних заходів визнається одним із принципів боротьби з тероризмом (ст. 3 Закону) [165].

Принциповим слід визнати підхід, відповідно до якого норми, що мають профілактичний антитерористичний характер, можуть міститися і в інших нормативно-правових актах, але вони потребують систематизації та кодифікації, що виключало б їх неузгодженість і суперечливість. Проведення кодифікації та систематизації профілактичних антитерористичних норм сприятиме підвищенню ефективності дії антитерористичного законодавства

загалом і надасть чільне місце діяльності, пов'язаній з профілактикою тероризму.

Своєю чергою, з метою уніфікації вітчизняного законодавства доречно Закон України «Про боротьбу з тероризмом» після слів «пропаганду і поширення ідеології тероризму» доповнити словами «публічні заклики до вчинення діяльності, визначеної терористичною або розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами».

У межах цього також постає питання стосовно визначення поняття «ідеологія тероризму», яке повинно відображатися у статті 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом». Це надасть правозастосовним органам чітке розуміння щодо меж, якими охоплюється це поняття, у протидії поширенню ідеології тероризму.

Зазначаючи про вдосконалення кримінально-правової протидії тероризму, не можна оминати увагою те, які законопроекти з цього приводу зареєстровані у Верховній Раді України.

І так, відповідно до проекту Закону 4912 від 20.05.2014 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення боротьби з тероризмом», КК України пропонується доповнити ст. 258-6 такого змісту:

«Стаття 258-6. Перешкоджання проведенню антитерористичної операції

1. Залишення особами, що залучені до проведення антитерористичної операції, посадовими і службовими особами правоохоронних органів, органів державної влади та місцевого самоврядування, не зумовлене обстановкою в районі проведення антитерористичної операції, ввірених їм військової техніки, зброї, інших матеріальних засобів терористам або їх пособникам, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати посади в органах влади на строк до п'яти років.

2. Виконання особами, що залучені до проведення антитерористичної операції, посадовими і службовими особами правоохоронних органів, органів

державної влади та місцевого самоврядування вказівок та наказів терористів та їх пособників, якщо це не призвело до загибелі людини, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до шести років з позбавленням права обіймати посади в органах влади на строк до двох років.

3. Виконання особами, що залучені до проведення антитерористичної операції, посадовими і службовими особами правоохоронних органів, органів державної влади та місцевого самоврядування вказівок та наказів терористів та їх пособників, якщо це привело до загибелі людини, –

караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з позбавленням права обіймати посади в органах влади.

4. Перехід осіб, що залучені до проведення антитерористичної операції, посадових і службових осіб правоохоронних органів, органів державної влади та місцевого самоврядування на бік терористів та їх пособників, їх добровільна здача в полон терористам та їх пособникам, –

караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років з позбавленням права обіймати посади в органах влади».

Така пропозиція небезпідставно була розкритикована Головним науково-експертним управлінням Верховної Ради України. У його висновку, зокрема, зазначається:

1. Пропозиція щодо доповнення КК України новою статтею 258-б «Перешкоджання проведенню антитерористичної операції», на наш погляд, є не виправданою, оскільки кримінальна відповідальність за описані у пропонованій статті діяння вже встановлена в інших статтях КК України.

Зокрема, таке передбачене у ч. 1 статті 258-б КК України (у редакції проекту) діяння, як залишення особами, що залучені до проведення антитерористичної операції, посадовими і службовими особами правоохоронних органів, органів державної влади та місцевого самоврядування, не зумовлене обстановкою в районі проведення антитерористичної операції, ввірених їм військової техніки, зброї, інших матеріальних засобів терористам або їх пособникам вже охоплюється

низкою інших статей, насамперед вміщених у Розділі XIX Особливої частини КК України «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)». Звертаємо увагу, що за відповідними статтями цього розділу несуть відповідальність військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. Інші особи, крім зазначених, за співучасть у військових злочинах підлягають відповідальності за відповідними статтями цього розділу КК України (див. статтю 401 КК України). Отже, чинне кримінальне законодавство України дозволяє притягнути до кримінальної відповідальності усіх осіб-суб'єктів боротьби з тероризмом, про яких йдеться у статті 4 Закону України «Про боротьбу з тероризмом».

Так, диспозицією статті 413 КК України встановлено відповідальність за втрату або зіпсування ввірених для службового користування зброї, бойових припасів, засобів пересування, предметів технічного постачання або іншого військового майна внаслідок порушення правил їх зберігання – як у мирний час, так і в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці; статтею 427 КК України передбачена кримінальна відповідальність за здачу або залишення ворогові укріплень, бойової та спеціальної техніки чи інших засобів ведення війни; статтею 429 КК України встановлена кримінальна відповідальність за самовільне залишення поля бою або відмову діяти зброєю.

Крім зазначених статей, що встановлюють кримінальну відповідальність за вчинення військових злочинів, винні особи залежно від обставин можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за іншими статтями КК України, наприклад, за статтею 364 «Зловживання владою або службовим становищем» або статтею 367 «Службова недбалість» КК України.

2. Наведеними нормами чинного КК України, на нашу думку, охоплюються також і запропоновані законопроектом диспозиції частини 2 і 3 статті 258-6 КК України (у редакції проекту), у яких пропонується встановити відповідальність за *виконання особами, що залучені до проведення антитерористичної операції, посадовими і службовими особами правоохоронних органів, органів державної влади та місцевого самоврядування вказівок і наказів терористів та їх пособників* (залежно від наслідків).

Крім того, у зазначених частинах статті 258-6 КК України (у редакції проекту) не враховано, що виконання вказівок і наказів терористів може здійснюватись під впливом реальної загрози власному життю, життю близьких родичів та інших людей, що має бути підставою для звільнення або, принаймні, для пом'якшення кримінальної відповідальності.

3. Встановлення у ч. 4 запропонованої законопроектом статті 258-6 КК України кримінальної відповідальності за *перехід осіб, що залучені до проведення антитерористичної операції, посадових і службових осіб правоохоронних органів, органів державної влади та місцевого самоврядування на бік терористів та їх пособників, їх добровільна здача в полон терористам та їх пособникам*, може охоплюватись диспозицією статті 430 КК України, що передбачає відповідальність *за добровільну здачу в полон* через боягузтво або легкодухість. Що ж стосується випадків переходу на бік терористів, то особи, винні у таких діяннях, стають терористами і мають нести відповідальність за статтями 258 або 258-3 КК України.

Отож, з огляду на зазначене, Головне науково-експертне управління ВРУ вважає, що внесення ж нової чергової «антитерористичної» статті, на нашу думку, лише ускладнить притягнення на практиці до кримінальної відповідальності зазначених осіб. Цей висновок в повній мірі підтримуємо і ми.

Ще один проект закону, яким пропонується внести зміни до чинного КК України стосовно відповідальності за тероризм, – 2219а від 04.06.2013

«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо запобігання тероризму)». Цим законом пропонується:

1) статтю 258 КК України доповнити частиною четвертою такого змісту:

«4. Звільняється від кримінальної відповідальності за діяння, передбачені частиною першої цієї статті, особа, яка брала участь у підготовці терористичного акту та добровільно повідомила про це правоохоронний орган, сприяла відверненню здійснення терористичного акту, якщо в діях цієї особи немає складу іншого злочину»;

2) доповнити КК України статтею 258^б такого змісту:

«Стаття 258^б. Пропаганда і поширення ідеології тероризму

1. Пропаганда і поширення ідеології тероризму, а також публічне підбурювання до вчинення діяльності, визначеної як терористична, або ж розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою поширення візуальних чи друкованих матеріалів з такими закликами, –

караються позбавленням волі на термін до п'яти років, або на той самий термін з конфіскацією матеріалів, які пропагують ідеологію тероризму.

2. Ті самі дії, вчиненні групою осіб або з використанням засобів масової інформації чи трибуни масових заходів, –

караються обмеженням волі на термін до чотирьох років або позбавленням волі на термін від трьох років до семи років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на термін до трьох років, з конфіскацією матеріалів, які пропагують ідеологію тероризму.

3. Ті саме дії, якщо вони спричинили тяжкі наслідки або вчинені повторно, –

караються позбавленням волі на строк від чотирьох до восьми років з конфіскацією матеріалів, які пропагують ідеологію тероризму, та штрафом від трьох тисяч до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Примітка. Під поняттям «пропаганда ідеології тероризму» розуміється діяльність, що передбачає системне поширення, роз'яснення поглядів певної спільноти, ідеалом якої є явища, пов'язані з ескалацією насильства у формі терористичних актів».

Цей проект закону також був розкритикований Головним науково-експертним управлінням ВРУ на основі аргументів, з якими ми повністю погоджуємося:

а) дещо незрозумілим є підхід у законопроекті стосовно запровадження спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого частиною першою статті 258 КК (*вчинення терористичного акту без обтяжуючих обставин або погроза його вчинення*), з одночасним установам кримінальної відповідальності за пропаганду і поширення ідеології тероризму (запропонована проектом стаття 258-6 КК);

б) не можна погодитися з пропозицією щодо встановлення кримінальної відповідальності за пропаганду і поширення ідеології тероризму (запропонована проектом стаття 258-6). Основною правовою проблемою у застосуванні запропонованої статті у разі її прийняття стане розуміння такого поняття, як «ідеологія тероризму». Попри те, що чинний Закон України «Про боротьбу з тероризмом» оперує вказаним терміном (як однією з форм терористичної діяльності), однак його визначення у законі не сформульовано. Що ж стосується дефініції цього поняття, яка пропонується законопроектом у примітці до статті 258-6 КК, то вона, на наш погляд, є надто оціночна, оскільки у ній використовуються терміни, які потребують окремого законодавчого тлумачення. Окрім цього, у статті 258-2 КК встановлено кримінальну відповідальність за публічні заклики до вчинення терористичного акту, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами. Отож, запропонована проектом стаття 258-6 КК за змістом частково дублює статтю 258-2, що створюватиме небажану конкуренцію кримінально-правових норм.

Серед наукових позицій щодо вдосконалення кримінального законодавства в частині відповідальності за терористичні злочини слід зазначити, що найбільш ґрунтовні наукові зміни в кримінальне законодавство України щодо відповідальності за терористичні злочини запропоновано в монографії за редакцією В. С. Зеленецького та В. П. Ємельянова [181]. В ній зокрема пропонується передбачити в КК України окремі склади злочинів (у авторській редакції) у яких встановити відповідальність за втягнення особи у терористичний злочин та навчання терористичній діяльності виклавши їх у відповідності до міжнародних-правових актів[181, 44]; відповідальність за створення організованої терористичної групи чи терористичної організації [181, 55] та сприяння вчиненню терористичного акту [181, 56]. І найголовніше, що пропонується вилучити всі статті про терористичні злочини з розділу IX Особливої частини «Злочини проти громадської безпеки» та помістити їх в КК України в окремий розділ XXI «Терористичні злочини» під номерами 448-454 [181, 63].

Безперечно, що викладені у вищеназваній праці пропозиції щодо вдосконалення КК України в частині відповідальності за терористичні злочини є обґрунтованими та такими, що заслуговують на увагу та реалізацію. В той же час, такі пропозиції, на нашу думку, зорієнтовані не на заповнення якихось істотних прогалин в кримінально-правовому регулюванні, а на приведення існуючих норм про відповідальність за тероризм до більш високого рівня дотримання юридичної техніки при конструюванні кримінально-правових норм. Зрозуміло, що це процес потрібний та навіть необхідний, однак, навряд чи на часі.

Серед наукових позицій щодо вдосконалення кримінального законодавства в частині відповідальності за терористичні злочини слід також навести і позицію А. О. Данилевського про доцільність такого вдосконалення КК України шляхом викладу відповідних статей у таких редакціях:

Стаття 258-3 Створення організованої терористичної групи чи терористичної організації

1. Створення організованої терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

2. Звільняється від кримінальної відповідальності за діяння, передбачене частиною першою цієї статті, особа, крім організатора організованої терористичної групи чи терористичної організації, яка добровільно повідомила правоохоронний орган про відповідну терористичну діяльність, сприяла її припиненню або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку із створенням або діяльністю такої групи чи організації.

Стаття 258-4. Сприяння діяльності організованої терористичної групи чи терористичної організації

1. Будь-яке сприяння діяльності організованої терористичної групи чи терористичної організації, за відсутності ознак співучасті у злочині, вчиненому таким угрупованням, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з конфіскацією майна, якщо злочин було вчинено з корисливих мотивів.

2. Звільняється від кримінальної відповідальності за діяння, передбачене частиною першою цієї статті, особа, крім організатора організованої терористичної групи чи терористичної організації, яка добровільно повідомила правоохоронний орган про відповідну терористичну діяльність, сприяла її припиненню або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку зі створенням або діяльністю такої групи чи організації.

3. Не підлягають кримінальній відповідальності за заздальгідь необіцяне приховування діяльності організованої терористичної групи чи терористичної організації члени сім'ї чи близькі родичі особи, яка вчинила злочин, коло яких визначається законом [41, 17].

Стосовно вищенаведеного слід зазначити, що пропонована А. О. Данилевським редакція ст. 258-3 багато в чому дублює позицію викладену з цього приводу в монографії за редакцією В. С. Зеленецького та В. П. Ємельянова [181]. Стосовно ст. 258-4 то з огляду на існування ст. 256 та

258-4 чинного КК України потреба у статті саме з такою редакцією є дискусійною.

В цілому думається, що запропоновані в наукових джерелах зміни до КК України істотно не покращать кримінально-правову протидію терористичним злочинам. Хоча вони і є обґрунтованими, внаслідок їх реалізації коло охоронюваних відносин не змінюється абсолютно, а вони мають насамперед текстуальний характер.

Єдине, з чим слід погодитись, що у ст. 258-3 КК варто було б уточнити, що йдеться не просто про терористичну групу, а організовану терористичну групу.

Водночас наголосимо на вже висловлюваній нами позиції, що:

а) у зарубіжному законодавстві ми не знайшли положень, які заслуговували б на запозичення;

б) кримінально-правова регламентація відповідальності за тероризм, на нашу думку, є занадто деталізованою. Діяння, які є співучастю у вчиненні терористичного акту чи готуванням до його вчинення, отримали статус самостійних складів злочинів.

Таким чином, на нашу думку, кримінальне законодавство України на сьогоднішній день є достатньо ефективною базою для організації ефективної кримінально-правової протидії тероризму в Україні. Важливо інше – треба правильно, об'єктивно та ефективно це законодавство застосовувати.

Попри те, хотілося б звернути увагу на два моменти, які на нашу думку, все ж таки заслуговують на увагу в аспекті вдосконалення кримінально-правової протидії тероризму:

1) у ст. 258 КК зазначено, що адресатом злочинних дій при терористичному акті може виступати юридична особа. Вважаємо, що у КК України слід чітко зафіксувати, що ним може бути лише суб'єкт політичної діяльності. А до таких слід відносити людей, їхні організації, рухи, інститути, окремі особистості, що беруть участь у політичному житті суспільства і

держави і чия активна практична діяльність спрямована на перетворення політичної й інших сфер життєдіяльності людей (виділено нами – І. С.) як відповідних об'єктів політики [159].

Навряд чи доцільно розширювати поняття терористичного акту, якщо спонукають, наприклад, шляхом підпалу, ТзОВ до виселення з відповідного приміщення тощо;

2) ст. 38 КК передбачає умови заподіяння шкоди злочинцю під час його затримання. До Закону України «Про міліцію» внесено відповідні зміни, а саме: ст. 15 доповнено новою частиною такого змісту: «Працівники міліції мають право застосовувати вогнепальну зброю у районі проведення антитерористичної операції».

Думається, що подібне положення слід було прописати й у ст. 38 КК. Воно могло б мати такий зміст: «3. Не є перевищенням меж затримання злочинця і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для затримання, а у випадку вчинення опору – для знешкодження, озброєного терориста».

На нашу думку, таке законодавче положення мало б істотний профілактичний вплив на осіб, які вагаються, чи стати на шлях терористичної діяльності, та було б корисним для осіб, які припиняють таку діяльність.

Висновки до розділу 3

Нині за наявності інших ознак тероризмом слід визнавати вчинення 22-х діянь, а саме: застосування зброї; вчинення вибуху; вчинення підпалу; вчинення інших дій; погроза вчинення вищеназваних дій; втягнення у вчинення терористичного акту; примушування до вчинення терористичного акту; публічні заклики до вчинення терористичного акту; розповсюдження матеріалів із публічними закликами до вчинення терористичного акту;

виготовлення з метою збуту матеріалів із публічними закликами до вчинення терористичного акту; зберігання з метою розповсюдження матеріалів із публічними закликами до вчинення терористичного акту; створення терористичної групи чи терористичної організації; керівництво такою групою чи організацією; участь у такій групі чи організації; організаційне сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації; інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації; вербування особи для вчинення терористичного акту; озброєння особи для вчинення терористичного акту; навчання особи для вчинення терористичного акту; використання особи для вчинення терористичного акту; збір фінансових чи матеріальних активів для окремого терориста чи терористичної групи (організації), організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи (організації); надання фінансових чи матеріальних активів для окремого терориста чи терористичної групи (організації), організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи (організації). Викладене підтверджує нашу позицію, що «центральною» серед них є «терористичний акт», а інші – це криміналізовані у виді самостійних складів злочинів різноманітні прояви співучасті у вчиненні терористичного акту, або готування до його вчинення.

КК України, поряд із власне відповідальністю за тероризм, передбачає відповідальність за низку інших злочинів, які за певних умов можуть містити ознаки тероризму (наприклад, посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК), захоплення заручників (ст. 147 КК) та ін.). На нашу думку, у випадку їх вчинення за наявності інших ознак, передбачених у ст. 258 КК, такі дії слід розцінювати як такі, що утворюють

таку ознаку об'єктивної сторони терористичного акту, як «вчинення інших дій» (що передбачено ст. 258 КК), а відтак у діянні винного слід констатувати наявність сукупності злочинів: терористичного акту і відповідного складу злочину (ст. 112, 147 КК України тощо).

Є підстави вважати, що нормативна основа кримінально-правової протидії тероризму в Україні є достатньо ефективною. Інша річ – застосування цих норм у практичній діяльності. Без реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності ці норми залишаються звичайним текстом.

Аналіз висловлюваних у проектах відповідних законів і наукових джерелах пропозицій щодо вдосконалення КК в частині відповідальності за тероризм дав підстави зробити висновок, що внесення до КК України нової чергової «антитерористичної» статті лише ускладнить притягнення на практиці до кримінальної відповідальності осіб, що вчинили відповідні злочини.

Нами виявлено три моменти, на які хотілося б звернути увагу, і врахування яких, на нашу думку, мало б результатом підвищення ефективності законодавства про відповідальність за тероризм в Україні:

- у ст. 258-3 варто було б уточнити, що йдеться не просто про терористичну групу, а організовану терористичну групу;
- доцільним є виключення з «адресатів» злочинних дій, передбачених ст. 258, юридичної особи;
- думається, що варто ст. 38 КК доповнити ч. 3 такого змісту: «3. Не є перевищенням меж затримання злочинця і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для затримання, а у випадку вчинення опору – для знешкодження, озброєного терориста».

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено узагальнення і нове вирішення проблеми встановлення кримінологічних детермінант та аналізу стану кримінально-правової протидії тероризму в Україні.

За результатами дослідження отримано низку основних результатів.

1. Тероризм як явище реальної дійсності досліджувався в різних аспектах – філософському, політичному, психологічному, правовому тощо, відтак кожен дослідник розглядав це явище, надаючи йому особисту інтерпретацію. Те, що цю проблему вивчали неюристи, призвело до того, що в науковій літературі запанувало не правове, а буденне розуміння цього явища. На жаль, таке розуміння інколи стосувалося й міжнародних документів. Водночас у літературних джерелах, нехтуючи правовими межами, тероризмом вважають і бандитизм, і вбивства на замовлення, і політичні вбивства, і хуліганство, і військові заколоти, і вуличні безпорядки, і пограбування банків і крамниць, і заподіяння тілесних ушкоджень, і чимало іншого, що можна пов'язати з насильством.

2. Характеризуючи напрями сучасних досліджень із проблем боротьби з тероризмом в Україні, констатовано, що вони мають чітко виражену гомогенну спрямованість, адже науково аналізують здебільшого кримінально-правові та кримінологічні питання протидії тероризму. Встановлено, що зазвичай вивчалися питання, що стосуються поняття тероризму, його різновидів, відмежування від суміжних понять, кримінально-правової характеристики. Меншою мірою приділено увагу питанням детермінант терористичної діяльності, оскільки, очевидно, що сучасні події терористичного характеру в Україні не отримали оцінки.

3. Обґрунтовано, що в кримінально-правовому розумінні поняття тероризму охоплює склади злочинів, передбачені у шести статтях КК: ст. 258 «Терористичний акт»; ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного

акту»; ст. 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту»; ст. 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації»; ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту»; ст. 258-5 «Фінансування тероризму». Зроблено висновок, що «центральною» серед них є «терористичний акт», а інші – це криміналізовані у виді самостійних складів злочинів різноманітні прояви співучасті у вчиненні терористичного акту, або готування до його вчинення.

4. Запропоновано під поняттям тероризму розуміти передбачені нормами міжнародного та (чи) національного законодавства суспільно небезпечні діяння, що полягають у створенні умов, сприянні чи безпосередньому свідомому, цілеспрямованому застосуванню насильства або створенні реальної загрози його застосування з метою спонукання, шляхом залякування, політичних суб'єктів відповідної держави чи міжнародних суб'єктів до зміни їхньої діяльності як умови їх припинення (невчинення).

За результатами аналізу законодавства зарубіжних держав встановлено, що положень, які заслуговували би на безапеляційне запозичення для національного законодавства, нема.

5. Проаналізувавши викладені в літературі підходи до розуміння об'єктивних детермінант тероризму та запропонований науковцями їх перелік, доведено, що основними причинами сучасного тероризму в Україні є:

– низка соціально-економічних детермінант, зокрема: помітне зниження життєвого рівня в поєднанні з безпрецедентно збільшеною соціальною диференціацією, які активізують такі соціально-психологічні чинники, як злість, заздрість, ненависть, ностальгія за минулим тощо; економічна і енергетична кризи, зростання цін, інфляція; кризовий стан низки соціальних і професійних груп, зокрема військових та осіб, які мають військовий досвід; зростання безробіття, що обумовлює проблеми міграції, жебрацтва, психологічної і професійної деградації і дезорієнтації особистості в умовах ринкової економіки тощо; розповсюдження серед населення зброї, військової підготовки і специфічних військових умонастроїв; повалення

попереднього уряду; поширення через ЗМІ ідей і поглядів, що призводять до зростання насильства, нерівності і нетерпимості, навіювання населенню всемогутності і вседозволеності терористів тощо; інформаційна експансія та інформаційна війна з боку Російської Федерації, яку Україна на Сході явно програла;

– окремі політичні детермінанти: загострення внутрішньополітичних конфліктів усередині держави; зіткнення політичних інтересів двох держав в якомусь регіоні; помилки в національній політиці, що допускалися урядом; цілеспрямоване розпалювання національної ворожнечі окремими людьми, групами, партіями (ПР, Комуністична партія тощо);

– корупція;

– «провальна» робота правоохоронних органів і спецслужб у сфері протидії тероризму;

– специфічними детермінантами для сучасної України стало неадекватне розуміння значною частиною населення південно-східних регіонів України та спотворена пропаганда з боку організаторів терористичної діяльності: а) перебігу Революції Гідності (вихід протистояння за мирні межі); б) наслідків Революції Гідності (тлумачення їх як «державного перевороту», «захоплення влади фашистами-націоналістами» тощо); в) специфічного ставлення до працівників правоохоронних органів після Революції Гідності (коридори ганьби, ніч гніву у містах західного регіону тощо). Ці детермінанти були посилені: а) прихованим, а подекуди відкритим українофобством значної частини населення цих регіонів; б) систематичним поширюванням проросійських настроїв та антиукраїнської пропаганди; в) відсутністю об'єктивної поінформованості громадян про реальну ситуацію в державі тощо.

6. Доведено, що українські науковці та політики припускали виникнення в Україні терористичних настроїв і проявів, однак влада не вжила жодних заходів щодо запобігання їм.

7. Констатовано, що суб'єктивні характеристики терористів, а відтак і

суб'єктивні детермінанти терористичної діяльності, настільки різноманітні, що без інформації про протиправну діяльність розпізнати таких осіб практично неможливо, як, зрештою, й усунути ці детермінанти.

8. Доведено, що чинний КК України передбачає, за наявності інших ознак, як тероризм учинення хоча б одного із 22 діянь. Це підтверджує власну позицію, що «центральною» серед них є «терористичний акт», а інші – це криміналізовані у виді самостійних складів злочинів різноманітні прояви співучасті у вчиненні терористичного акту, або готування до його вчинення. Відтак така деталізація є надмірною.

9. КК України, поряд із власне відповідальністю за тероризм, передбачає відповідальність за низку інших злочинів, які за певних умов можуть містити ознаки тероризму (наприклад, посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК), захоплення заручників (ст. 147 КК) та ін.). На нашу думку, у разі їх учинення за наявності інших ознак, передбачених у ст. 258 КК, ці дії слід вважати такими, що утворюють таку ознаку об'єктивної сторони терористичного акту, як «вчинення інших дій» (що передбачено ст. 258 КК), а відтак у діянні винного слід констатувати наявність сукупності злочинів: терористичного акту і відповідного складу злочину (ст.ст. 112, 147 КК України тощо).

10. Доведено, що є підстави вважати, що кримінально-правове забезпечення протидії тероризму в Україні доволі ефективне. Проте постає питання щодо застосування цих норм у практичній діяльності. Без реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності ці норми залишаться звичайним текстом.

11. Визнано слушною позицію, що внесення до КК України вкотре нової «антитерористичної» статті лише ускладнить притягнення на практиці до кримінальної відповідальності осіб, що вчинили відповідні злочини.

12. Встановлено аспекти, які б сприяли підвищенню ефективності законодавства про відповідальність за тероризм в Україні. Зокрема доцільно:

– у ст. 258-3 КК України уточнити, що йдеться не просто про

терористичну групу, а організовану терористичну групу;

– виключити з «адресатів» злочинних дій, передбачених ст. 258 КК України, звичайної юридичної особи;

– ст. 38 КК України доповнити ч. 3 такого змісту: «3. Не є перевищенням меж затримання злочинця і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для затримання, а у випадку вчинення опору – для знешкодження, озброєного терориста».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдрахманов С. Т. Уголовная ответственность за терроризм по законодательству Республики Казахстан: дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / С. Т. Абдрахманов. – Бишкек, 2005. – 176 с.
2. Абельцев С. Н. Проблемы криминального насилия (защита граждан от преступных посягательств) / С. Н. Абельцев. – Коломна: Город, 2002. – 206 с.
3. Авдеев Ю. И. Терроризм как социально-политическое явление / Ю. И. Авдеев // Современный терроризм: состояние и перспективы / под ред. Е. И. Степанова. – Москва: Эдиториал УРСС, 2000. – С. 36–53.
4. Антипенко В. Ф. Борьба с современным терроризмом: международно-правовые подходы / В. Ф. Антипенко. – К.: НБУВ: Юнона-М, 2002. – 723 с.
5. Антипенко В. Ф. Пріоритетність міжнародно-правових заходів у протидії тероризму / В. Ф. Антипенко // Актуальні проблеми держави та права: Збірник наукових праць. – 2000. – Вип. 8. – С. 23–32.
6. Антипенко В. Ф. Сучасний тероризм: стан і шляхи його запобігання в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.08 «кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Володимир Федорович Антипенко; Національна академія наук України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 1999. – 20 с.
7. Антипенко В. Ф. Теории мирового развития и антитеррористическое право. Логика сопрягаемости: монография / В. Ф. Антипенко; Служба безопасности Украины, Институт оперативной деятельности и государственной безопасности. – К.: [б.в.], 2007. – 440 с.
8. Антитеррор. – 2003. – № 1. – 78 с.

9. Антонян Ю. М. Проблемы природы и причин современного терроризма / Ю. М. Антонян // Антитеррор. – 2002. – № 1. – С. 11–20.

10. Антонян Ю. М. Терроризм: криминологическое и уголовно-правовое исследование / Ю. М. Антонян. – Москва: Щит-М, 1998. – 306 с.

11. Арістова А. Релігійне підґрунтя міжнародного тероризму / Алла Арістова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dev1.religion.in.ua/main/analitica/11409-religijne-pidruntya-mizhnarodnogo-terorizmu.html>

12. Артамонов И. И. Терроризм: способы предотвращения, методика расследования / И. И. Артамонов. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Издательство И. И. Шумилова, 2002. – 331 с.

13. Афанасьев Н. Н. Идеология терроризма / Н. Н. Афанасьев // Социально-гуманитарные знания. – 2002. – № 1. – С. 205–219.

14. Багрій-Шахматов Л. В. Методи боротьби з тероризмом. Погляд світового товариства / Л. В. Багрій-Шахматов, С. Л. Яценко // Тероризм і боротьба з ним: аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. – 2000. – Т. 19. – С. 338–343.

15. Багрій-Шахматов Л. В. Постатейний науково-практичний коментар до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» / Л. В. Багрій-Шахматов, С. І. Бердяга. – К.: Юстиніан, 2006. – 488 с. – (Закон і коментар).

16. Баранов П. П. Государственная политика борьбы с терроризмом: региональные аспекты и проблемы правового обеспечения / П. П. Баранов // Антитеррор. – 2002. – № 1. – С. 153–157.

17. Бардін О. М. Передісторія і генезис тероризму / О. М. Бардін // Людина і політика. – 2004. – № 2. – С. 130–143.

18. Белікова Н. Ю. Міжконфесійні конфлікти в Україні та пошук шляхів їх подолання (90-і роки ХХ століття) / Н. Ю. Белікова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/7/articles/sec2/s2a1.html

19. Боков А. В. Классификация террористических актов и типология террористов / А. В. Боков // Антитеррор. – 2003. – № 1. – С. 16–21.
20. Большой юридический словарь / под ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. – Москва: ИНФРА-М, 1998. – 790 с.
21. Бриллиантов А. Вопросы соучастия при квалификации содействия террористической деятельности / А. Бриллиантов // Уголовное право. – 2008. – № 3. – С. 25–30.
22. Бриллиантов А. К вопросу о направлениях унификации законодательств государств-участников СНГ о борьбе с терроризмом и захватом заложника / А. Бриллиантов, В. Бурковская // Уголовное право. – 2003. – № 1. – С. 105.
23. Будницкий О. В. История терроризма в России / О. В. Будницкий. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 576 с.
24. Буткевич С. А. Щодо запобігання та протидії фінансування тероризму / С. А. Буткевич // Право і безпека. – 2009. – № 1. – С. 55–59.
25. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.
26. Вирок місцевого Приморського районного суду м. Одеси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43135700>
27. Вирок Приморського районного суду міста Маріуполя Донецької області від 02.03.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42918195>
28. Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 13 січня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42274713>
29. Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 5 березня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42999959>

30. Витюк В. В. Терроризм постперестроечной эпохи / В. В. Витюк // Социологические исследования. – 1993. – № 7. – С. 42–50.
31. Гавриш С. Відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації в проекті КК України: окремі проблеми / С. Гавриш, В. Ємельянов // Право України. – 2000. – № 10. – С. 41–43.
32. Гарифуллин Р. Смертники. Психология шахидов / Р. Гарифуллин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apn.ru/publications/print22556.htm>
33. Гармашов І. Актуальні питання класифікації сучасного тероризму / І. Гармашов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=46&c=968>
34. Гернет М. Н. Избранные произведения / М. Н. Гернет. – М.: Юридическая литература, 1974. – 315 с.
35. Глотова С. В. Международная борьба с терроризмом. Проблемы эффективности / С. В. Глотова // Российский ежегодник международного права. Специальный выпуск. – СПб, 2003. – С. 231–249.
36. Грибан В. Г. Охорона праці: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / В. Г. Грибан, О. В. Негодченко. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 280 с.
37. Гринько С. Понятие терроризма / С. Гринько // Законность. – 2005. – № 8. – С. 45–46.
38. Громівчук І. М. Міжнародно-правове визначення тероризму як основа ефективної боротьби з ним / І. М. Громівчук // Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм. – Т. 2. – 2011. – № 4. – С. 108–112.
39. Гумін О. М. Кримінальна насильницька поведінка особи: теоретико-прикладні аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 «кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право» / О. М. Гумін; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Л., 2011. – 36 с.

40. Гундарь Е. С. Терроризм как форма политического экстремизма / Е. С. Гундарь // Антитеррор. – 2003. – № 1. – С. 103–110.

41. Данилевський А. О. Кримінальна відповідальність за матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право» / А. О. Данилевський; Акад. адвокатури України. – К., 2009. – 20 с.

42. Декларація ООН «Про заходи ліквідації міжнародного тероризму» від 09.12.1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?code=995_502

43. Деменко А. М. Причини, що породжують тероризм у сучасному суспільстві / А. М. Деменко // Соціально-політичні та соціально-правові проблеми сучасності: збірник наукових тез (за матеріалами XV Харківських політологічних читань). – Харків: Національна юридична академія України, 2004. – С. 65–67.

44. Деменко А. М. Феномен тероризму в умовах глобалізаційної динаміки (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 09.00.03 «соціальна філософія та філософія історії» / Андрій Миколайович Деменко; Харківський університет повітряних сил імені Івана Кожедуба. – Харків, 2008. – 19 с.

45. Дементьев И. В. Феномен политического терроризма: концептуальный аспект / И. В. Дементьев // Социологические исследования. – 1991. – № 11. – С. 47–52.

46. Денікер Г. Стратегія антитерору. Нові шляхи боротьби з тероризмом / Г. Денікер // Тероризм в сучасному капіталістичному суспільстві. – М., 1982. – Вип. 2. – С. 76–80.

47. Допилка С. О. Уголовная ответственность за терроризм и пиратство на море: дисс. на соискание учен. степени канд. юр. наук: спец. 12.00.08 «уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» /

Светлана Олеговна Допилка; Одесский университет им. И. И. Мечникова. – Одесса, 1993. – 192 с.

48. Екбаль Агмад. Тероризм: у «них» і в «нас» / Екбаль Агмад // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2002. – № 25 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n25texts/ahmad.htm>

49. Експерти про нетрадиційні релігії і міжрелігійні конфлікти // Офіційний вісник Державного Комітету України у справах релігій // Людина і світ. – 1999. – № 6. – С. 28.

50. Емельянов В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование / В. П. Емельянов. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 291 с.

51. Емельянов В. П. Терроризм и преступления террористической направленности / В. П. Емельянов. – Харьков: Рубикон, 1997. – 176 с.

52. Емельянов В. П. Уголовно-правовое противодействие терроризму: монография / В. П. Емельянов, М. Н. Иманлы, И. Н. Рыжов. – Харьков : Право, 2014. – 88 с.

53. Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_331

54. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень – грудень 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111482&libid=100820&c=edit&_c=fo

55. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень – березень 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820

56. Ємельянов В. П. Проблеми застосування антитерористичного законодавства України і шляхи його вдосконалення / В. П. Ємельянов // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2007. – Вип. 15. – С. 95–104.

57. Ємельянов В. П. Терор і тероризм: співвідношення і розмежування / В. П. Ємельянов // Вісник Національного університету внутрішніх справ. Спецвипуск. – Харків, 2002. – С. 105–110.

58. Ємельянов В. П. Злочини терористичної спрямованості / В. П. Ємельянов; Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності Академії правових наук України. – Харків: Рубікон, 1997. – 160 с.

59. Ємельянов В. П. Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання вдосконалення антитерористичного законодавства / В. П. Ємельянов, Л. В. Новікова, М. В. Семикін; за заг. ред. В. П. Ємельянова. – Харків: Кроссроуд, 2007. – 216 с.

60. Жеребкін В. Є. Логіка / В. Є. Жеребкін. – Х.: Основа, 1995. – 256 с.

61. Задорожнюк И. Е. Выступление на «круглом столе» журнала «Государство и право»: «Терроризм: психологические корни и правовые оценки» / И. Е. Задорожнюк // Государство и право. – 1995. – № 4. – С. 20–24.

62. Замковой В. И. Терроризм – глобальная проблема современности / В. И. Замковой, К. М. Ильченков. – М.: Гардарика: ИМПЭ, 1996. – 73 с.

63. Зарубежное законодательство в борьбе с терроризмом / отв. ред. И. С. Власов. – М.: Городец-издат, 2002. – 144 с.

64. Зелинский С. А. Терроризм как преступная политика и политическое преступление / С. А. Зелинский // Актуальні проблеми держави та права: збірник наукових праць. – 2000. – Вип. 8. – С. 219–224.

65. Зміст понять «тероризм» і «терористичний акт» / Людмила Шестопалова // Вісник Академії управління МВС. – 2008. – № 3. – С. 39–46 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ucnavs_2008_3_4.pdf

66. Иванов А. М. Сравнительное исследование коррупционных и служебных преступлений: монография / А. М. Иванов, А. Г. Корчагин. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 2001. – 228 с.

67. Ильинский И. О терроре и терроризме: природа, сущность, причины, проявления / И. Ильинский // Безопасность. – 2001. – № 7–12. – С. 312–342.

68. Иноземцев В. Л. Расколота цивилизация. Наличествующие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции / В. Л. Иноземцев. – М.: Academia: Наука, 1999. – XX, 703 с.

69. Исаков А. С. Экстремизм и террористические преступления / А. С. Исаков // Терроризм: уголовно-правовое исследование: сборник научных трудов. – М.: Наука, 2003. – С. 41–46.

70. Иванов Ю. А. Міжнародно-правове регулювання боротьби з тероризмом у сучасних умовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 «міжнародне право» / Юрій Анатолійович Иванов; Національна академія наук України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2000. – 16 с.

71. Ігнатов О. М. Протидія злочинності: поняття та сутність / О. М. Ігнатов // Юридична Україна. – 2009. – № 3 (75). – С. 92–97.

72. Ігнатов О. М. Роль та місце засобів кримінально-правового впливу в механізмі протидії злочинності / О. М. Ігнатов // Актуальні проблеми держави і права. – О.: Юрид. літ. – 2010. – Вип. 55. – С. 466–471.

73. Ісламський тероризм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/>

74. Кабанов П. А. Политический терроризм: криминологическая характеристика и меры сдерживания / П. А. Кабанов; Москов.гуманит.-эконом.ин-т: Нижнекам. филиал. – Нижнекамск: Гузель, 1998. – 40 с.

75. Казанцев С. Я. Антитеррористическое право. О формировании принципов / С. Я. Казанцев // Закон и право. – 2004. – № 10. – С. 28–31.

76. Канарев В. А. Организованные преступные формирования: вопросы квалификации: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / В. А. Канарев. – М., 2002. – 20 с.

77. Канцелярук Б. І. Геополітичний синдром антитероризму / Б. І. Канцелярук; НАН України, Інститут світової економіки і міжнародних відносин. – К.: Політична думка, 2003. – 121 с.

78. Кикоть В. Я. Современный терроризм: анализ основных направлений / В. Я. Кикоть. – Минск: Харвест, 2000. – 446 с.

79. Кожушко Е. П. Современный терроризм: анализ основных направлений / Е. П. Кожушко; под общ. ред. А. Е. Тараса. – Минск: Харвест, 2000. – 423 с.

80. Козак В. А. Уразливий стан особи за кримінальним правом України: зміст та співвідношення з іншими суміжними поняттями / В. А. Козак // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО». – 2013. – Вип. 20. – С. 73–80.

81. Колесников В. В. Способи вчинення злочинів, пов'язаних з пожежами, як елемент криміналістичної характеристики / В. В. Колесников // Форум права. – 2007. – № 1. – С. 104–108.

82. Комиссаров В. С. Террор, терроризм, «государственный терроризм»: понятие и соотношение / В. С. Комиссаров, В. П. Емельянов // Вестник Московского университета. Серия 11. Право. – 1999. – № 5. – С. 34–45.

83. Комісарів В. С. Тероризм, бандитизм, захоплення заручника і інші тяжкі злочини проти безпеки суспільства. За новим КК РФ / В. С. Комісаров. – М.: Кросна-Лекс, 1997. – 102 с.

84. Конарев В. А. Организованные преступные формирования: вопросы квалификации: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Владимир Анатольевич Конарев. – М.:, 2002. – 18 с.

85. Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден від 16.12.1970 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_167

86. Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації від 23.09.1971 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_165

87. Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства від 10.03.1988 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_220

88. Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів від 14.12.1973 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_389

89. Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок від 26.10.1979 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_024

90. Конституція України від 28.06.1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

91. Коцур В. В. Глобальний вимір тероризму: історія, уроки, досвід боротьби РФ і світового товариства / В. В. Коцур // Гілея. – 2009. – Вип. 27. – С. 383–389.

92. Кошель П. А. История наказаний в России. История российского терроризма / П. А. Кошель. – М.: Голос, 1995. – 369 с. – (История русской жизни).

93. Криминология / под ред. А. И. Долговой. – М.: Норма-Инфра, 1997. – 779 с.

94. Криминология / под ред. Г. А. Аванесова. – М., 2006. – 480 с.

95. Криминология: учебник / под общ. ред. А. И. Долговой. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2007. – XII, 899 с.

96. Криміналістика: підручник / кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – 4-е вид., перероб. і доп. – Х.: Право, 2008. – 464 с.

97. Кримінальна відповідальність за порушення виборчих і референдних прав / П. П. Андрушко та ін.; за ред. В. П. Тихого. – Харків: Кроссруд, 2008. – 344 с.

98. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 1. – Луганськ: Елтон–2, 2012. – 780 с.

99. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 2. – Луганськ: «Елтон–2», 2012. – 704 с.

100. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Г. В. Андрусів та ін.; за ред. П. С. Матишевського. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 506 с.

101. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2010. – 456 с.

102. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. – Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х.: Право, 2013. – 1040 с.

103. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – вид. 4-те, доп. – Харків: Одиссей, 2008. – 1198 с.

104. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 14 травня 2012 року: (офіційний текст). – К.: А. В. Паливода, 2012. – 216 с. – (Кодекси України). – Ст. 258.

105. Кримінальний кодекс України; Кримінально-процесуальний кодекс України: включає найновіші зміни та доповнення, які вступають у дію 1 січня 2012 року. – К.: KM Publishing, 2012. – 283 с.

106. Кримінологія і профілактика злочинів: курс лекцій. У 2-х кн. / Ю. В. Александров, А. П. Гаврилишин, О. М. Джужа та ін.; за ред. В. Г. Лихолоба – К., 1996. – Кн.1: Загальна частина. – 355 с.
107. Кримінологія: навчальний посібник / Ю. Ф. Іванов, О. М. Джужа. – К.: Вид. Паливода А. В., 2006. – 264 с.
108. Крістофер Даазе. Тероризм – поняття, теорії та стратегії протидії. Результати та проблеми соціально-наукових досліджень // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2002. – № 25 / Крістофер Даазе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n25texts/daase.htm>
109. Кубальський В. Н. Кримінально-правові проблеми протидії тероризму в Україні: автореф дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / В. Н. Кубальський; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2007.
110. Кудрявцев В. Н. Причинность в криминологии / В. Н. Кудрявцев. – М.: Юридическая литература, 1968. – 176 с.
111. Кудрявцев В. Н. Причины правонарушений / В. Н. Кудрявцев. – М., 1976. – 285 с.
112. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации / Н. Ф. Кузнецова. – М., 1984. – 238 с.
113. Курс кримінології: підручник. – у 2-х кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О. М. Джужа. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – Кн. 1: Загальна частина. – 352 с.
114. Лазарев Н. Я. Терроризм как тип политического поведения / Н. Я. Лазарев // Социологические исследования. – 1993. – № 4. – С. 32–37.
115. Лакішин Х. М. Феномен тероризму в умовах сучасного глобального розвитку / Х. М. Лакішин // Нова парадигма. – 2009. – Вип. 83. – С. 168–177.

116. Ласкин Ю. И. Террористические преступления общеуголовного характера / Ю. И. Ласкин // Вестник Ставропольского государственного университета. – 2004. – № 2. – С. 43–47.

117. Лекарь А. Г. Некоторые вопросы деятельности органов МООП по предупреждению преступлений / А. Г. Лекарь // Вопросы предупреждения преступности. – М., 1965. – Вып. 1. – 112 с.

118. Лисенко А. М. Аналіз розвитку анти терористичного законодавства в Україні / А. М. Лисенко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 4. – С. 327–333.

119. Литвинов Н. Д. Террористические организации: формирование и деятельность (политико-правовой анализ) / Н. Д. Литвинов. – М.: Голос, 1999. – 219 с.

120. Ліпкан В. А. Боротьба з тероризмом / В. А. Ліпкан, Д. Й. Никифорчук, М. М. Руденко. – К.: Знання України, 2002. – 254 с.

121. Ліпкан В. А. Тероризм і національна безпека України / В. А. Ліпкан. – К.: Знання, 2000. – 184 с.

122. Ліпкан В. А. Тероризм: юридична дефініція та зміст / В. А. Ліпкан // Тероризм і боротьба з ним: Президенту України, ВРУ, Уряду України, органам центр. і місцев. виконав. влади.; Аналіт. розробки, пропоз. наук. і практ. працівників: Міжвід. наук. зб. / за ред. А. І. Комарової, Ю. В. Землянського, В. О. Євдокимова та ін. – К.: НДІ «Проблем людини», 2000. – Т. 19(1). – 610 с.

123. Лопас Гаридо Дьего. Терроризм, политика и право / Лопас Гаридо Дьего. – Мадрид, 1987.

124. Лунеев В. В. Организованная преступность, уголовный терроризм в условиях глобализации / В. В. Лунеев // Социс. – 2002. – № 5. – С. 60–67.

125. Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировой криминологический анализ / Виктор Васильевич Лунеев. – М., 1997. – 285 с.

126. Лунеев В. В. Терроризм: психологические корни и правовые оценки: Круглый стол // Государство и право. – 1995. – № 4. – С. 27–31.
127. Ляхов Е. Г. Проблемы сотрудничества государств в борьбе с международным терроризмом / Е. Г. Ляхов. – М.: Международные отношения, 1979. – 168 с.
128. Ляшенко Л. М. История терроризма в России в документах, исследованиях / Л. М. Ляшенко // Вопросы истории. – 1998. – № 6. – С. 154–158.
129. Мартин Г.-П. Западня глобалізації: атака на процвітання і демократію / Г.-П. Мартин, Х. Шуманн. – М.: Альпіна, 2001. – 335 с.
130. Мимхеев И. Р. Терроризм: понятие, ответственность, предупреждение / И. Р. Мимхеев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://crime.vl.ru/docs/stats/stat_62.htm
131. Миньковский Г. М. Характеристика терроризма и некоторые направления повышения эффективности борьбы с ним / Г. М. Миньковский, В. П. Ревин // Государство и право. – 1977. – № 8. – С. 81–88.
132. Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму від 14.09.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_d68
133. Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом від 15.12.1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_374
134. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 09.12.1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_518
135. Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників від 17.12.1979 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_087
136. Міллер А. Що таке причини та умови злочинів? / А. Міллер // Право України. – 2001. – № 5. – С. 89–92.

137. Моджорян Л. А. Терроризм: правда и вымысел / Л. А. Моджорян. – М.: Юридическая литература, 1986. – 239 с.

138. Мохончук С. М. Уголовная ответственность за терроризм: дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Сергей Михайлович Мохончук; Университет внутренних дел МВД Украины. – Х., 1999. – 187 с.

139. Мошкова Л. І. Феномен виникнення та проявів тероризму в сучасних умовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 «політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / Лілія Іванівна Мошкова; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2001. – 24 с.

140. Мукоїда Р. В. Організаційно-тактичні засади протидії злочинам, пов'язаним з терористичною діяльністю: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 21.07.04 «оперативно-розшукова діяльність» / Руслан Вікторович Мукоїда; Одеська юридична академія. – Одеса, 2008. – 229 с.

141. Мультимедійний навчальний посібник «Кримінальне право. Особлива частина» / А. В. Савченко, Е. М. Кісілюк, О. В. Процюк, І. А. Вартилицька, О. В. Микитчик, О. В. Кришевич, В. В. Кузнецов, О. В. Смаглюк, І. М. Копотун, Л. Є. Вільхова (Свідectво про реєстрацію авторського права на твір № 46225 Україна, ДІСВ. Дата реєстрації 02.11.2012).

142. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А. М. Бойко та ін.; ред. М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К.: Атіка, 2003. – 1054 с.

143. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2010. – 770 с.

144. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 05.04.2001 р. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К.: Каннон, 2001. – 1104 с.

145. Нетаньяху Б. Борьба с терроризмом: как демократии могут нанести поражение сети международного терроризма / Б. Нетаньяху. – М.: Альпина Паблишер, 2002. – 207 с.

146. Новий тлумачний словник української мови: у 4-х т. – К.: Аконіт, 1998. – Т. 1. – 910 с.

147. Новікова Л. В. Кримінальна відповідальність за фінансування тероризму: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Людмила Вікторівна Новікова; Національна академія наук України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2007. – 18 с.

148. Новікова Л. В. Кримінальна відповідальність за фінансування тероризму: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Новікова Людмила Вікторівна; Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2006. – 202 с.

149. Овчинникова Г. В. Терроризм: Серия «Современные стандарты в уголовном праве и уголовном процессе» / Г. В. Овчинникова; науч. ред. проф. Б. В. Волженкин. – СПб., 1998. – 36 с.

150. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Ozhegov-term-34996.htm>

151. Ольшанский Д.В. Психология терроризма / Д. В. Ольшанский. – СПб.: Питер, 2002. – 215 с.

152. Орлеан А. М. Використання уразливого стану як форма впливу на особу з метою її експлуатації: проблеми теорії та практики / А. М. Орлеан // Публічне право. – 2013. – № 4. – С. 127–134.

153. Орлов П. І. Поняття організованої групи в новому Кримінальному кодексі України: теоретичний аналіз / П. І. Орлов, Д. П. Альошин // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2002. – Спецвипуск. – С. 104–106.

154. Основні принципи взаємодії політики і релігії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/politolog/17507/>
155. Остроухов В. В. Філософські проблеми дослідження насильства і терору / В. В. Остроухов. – К.: Український Центр духовної культури, 2000. – 248 с.
156. Паин Э. А. Социальная природа экстремизма и терроризма / Э. А. Паин // *Общественные науки и современность*. – 2002. – № 4. – С. 113–124.
157. Пасека О. Ф. Боротьба з тероризмом: міф чи реальність / О. Ф. Пасека // *Забезпечення єдності судової практики у кримінальних справах в контексті подій 2013–2014 років в Україні: матеріали міжнародного симпозиуму (м. Київ, 23–24 жовтня 2014 р.)*. – К.: ВАІЕУ, 2014. – 196 с.
158. Петрищев В. Е. Заметки о терроризме / В. Е. Петрищев. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 281 с.
159. Політологія: підручник / Ю. М. Розенфельд, Л. М. Герасіна, Н. П. Осипова, М. І. Панов, О. М. Сахань, О. В. Ставицька. – Харків: Право, 2001.
160. Правовые акты Эстонии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.riigikantselei.ee/arhiv/rto/pae/2005/pae_nr17_06-12-2005.pdf
161. Православные Украины против раскольников [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.russedina.ru/frontend/print.php?id=364>
162. Преступления террористической направленности: уголовное преследование на досудебных стадиях / В. И. Иванов та ін.; под науч. ред. О. Н. Коршуновой. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 435 с.
163. Преступность и ее предупреждение: сборник статей / под ред. Н. П. Кена, М. Д. Шаргородского. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1971. – 224 с.

164. Про біженців: Закон України від 21.06.2001 р. № 2557-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2557-14>

165. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 180.

166. Про державний кордон України: Закон України від 04.11.1991 р. № 1777-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1777-12>

167. Про державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/661-15>

168. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 14.10.2014 р. № 1702-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>

169. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність: постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04>

170. Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 11 листопада 2010 року № 550 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1219-10>

171. Про міліцію: Закон України від 20.12.1990 р. № 565-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/565-12>

172. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>

173. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.1993 р. № 3341-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>

174. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-ІV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

175. Про порядок виїзду з України та в'їзду в Україну громадян України: Закон України від 21.01.1994 р. № 3857-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3857-12>

176. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 04.02.1994 р. № 3929-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3929-12>

177. Про розвідувальні органи України: Закон України від 22.03.2001 р. № 2331-ІІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2331-14>

178. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>

179. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003р. № 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03>

180. Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання: Закон України від 19.10.2000 р. № 2064-ІІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2064-14>

181. Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України: монографія / кол. авт.: В. С. Зеленецький, В. П. Ємельянов, В. Я. Настюк та ін.; за заг. ред. В. С. Зеленецького, В. П. Ємельянова. – Харків: Право, 2008. – 96 с.

182. Протокол, що вносить зміни до Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_173

183. Психологи о терроризме («круглый стол») // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16. – № 4.

184. Резолюція 1456 (2003), прийнята Радою Безпеки на її 4688 засіданні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU03004.html

185. Савінова Н. А. Кримінально-правове забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні: теоретичні та практичні аспекти: монографія / Наталія Андріївна Савінова. – К.: ДКС, 2012. – 342 с.

186. Салимов К. Н. Современные проблемы терроризма / К. Н. Салимов. – М.: Щит-М, 2000. – 215 с.

187. Сахань О. М. Тероризм як деструктивне явище суспільного розвитку / О. М. Сахань // Проблеми розвитку суспільства: системний підхід: матеріали наукової конференції. – Х.: Національна юридична академія України, 2006. – С. 107–111.

188. Семикін М. В. Кримінальна відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Микола Володимирович Семикін; Національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2004. – 188 с.

189. Семикін М. В. Створення терористичної групи чи терористичної організації: кримінально-правове дослідження: монографія / М. В. Семикін; за заг. ред. В. П. Ємельянова; Міністерство внутрішніх справ України,

Міністерство освіти і науки України, Національний університет внутрішніх справ, Донец. нац. ун-т. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 145 с.

190. Семикін М. В. Створення терористичної групи чи терористичної організації як різновид тероризму / М. В. Семикін // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2002. – Вип. 19. – С. 13–15.

191. Слабость, которую не победить силой. Как быть большинству, если меньшинство желает уравнять шансы ценой терроризма / Б. Грушин та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kadry.viperson.ru/data/prensa/16/og200901/og19k019.txt>

192. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда; Академія наук Української РСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 10: Т–Ф. – 1979. – 658 с.

193. Смазнова І. С. Філософсько-правовий аналіз тероризму та боротьби з ним: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «філософія права» / Ірина Сергіївна Смазнова; Київський національний університет внутрішніх справ. – К.: 2007. – 18 с.

194. Соколов О. С. Борьба с терроризмом и международное гуманитарное право / О. С. Соколов // Российский ежегодник международного права. Специальный выпуск. – СПб., 2003. – С. 210–218.

195. Солодовников С. А. Терроризм и организованная преступность: монография / С. А. Солодовников. – М.: Закон и право, 2008. – 176 с.

196. Сопов Д. В. Уголовная ответственность за терроризм: проблемы квалификации: дисс. на соискание учен. степени канд. юр. наук: спец. 12.00.08 «уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Д. В. Сопов. – М., 2004.

197. Социальные и психологические проблемы борьбы с международным терроризмом. – Москва: Наука, 2002. – 170 с.

198. Степанова Г. М. Особливості предмету доказування у справах про підпали з метою приховування злочинів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «кримінальний процес і

криміналістика; судова експертиза» / Г. М. Степанова; Нац. акад. внутрішніх справ України. – К., 2004. – 19 с.

199. Стручков Н. А. Преступность как социальное явление / Н. А. Стручков. – Ленинград, 1979. – 352 с.

200. Суворов А. И. Политический терроризм в России XIX – начала XX веков. Истоки, структура, особенности / А. И. Суворов // Социологические исследования. – 2002. – № 7. – С. 54–61.

201. Татаров О. Ю. Умисне знищення або пошкодження майна, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом: проблеми кваліфікації / Ю. О. Татаров, І. Б. Газдайка-Василишин // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 65. – С. 650–659.

202. Телешун С. О. Сучасний тероризм – українські реалії [Електронний ресурс] / С. О. Телешун. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=36&c=674>

203. Тероризм по-українськи: реальніше, ніж в 3D, або бути чи не бути «Аль-каїді» в степах України? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.from-ua.com/articles/227107-terrorizm-po-ukrainski-realnee-chem-v-3d.html>

204. Тероризм у сучасному глобалізаційному просторі: філософсько-правовий вимір: монографія / В. С. Канцір. – Львів: Край, 2011. – 558 с.

205. Терроризм в современном мире. Опыт междисциплинарного анализа (материалы «Круглого стола») // Вопросы философии. – 2005. – № 6. – С. 6–8.

206. Толковый словарь белорусского литературного языка / за ред. М. Р. Судник. – Минск: Белорусская Энциклопедия, 1996. – 663 с.

207. Трайнин А. Н. Терроризм как метод подготовки и провокации войн / А. Н. Трайнин // Советское государство и право. – 1952. – № 3. – С. 30–40.

208. Требин М. П. Терроризм в XXI веке / М. П. Требин. – Минск: Харвест, 2003. – 816 с.

209. Требін М. Війна без армій і кордонів. Тероризм – відкриття Французької революції / М. Требін // Політика і час. – 2005. – № 6. – С. 87–96.

210. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: учебник / под ред. Е. Л. Стрельцова. – Харьков: Одиссей, 2002. – 672 с.

211. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики / науч. ред. и предисл. И. М. Рагимова; пер. с азерб. Б. Э. Аббасова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 325 с.

212. Уголовный кодекс Грузии / науч. ред. З. К. Бигвава, вступ. статья В. И. Михайлова; пер. с грузин. И. Мериджанашвили. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 409 с.

213. Уголовный кодекс Кыргызской Республики / предисл. А. П. Стуканова, П. Ю. Константинова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 352 с.

214. Уголовный кодекс Латвийской Республики / науч. ред. и вступ. ст. А. И. Лукашова и Э. А. Саркисовой; пер. с латыш. канд. юрид. наук А. И. Лукашова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 313 с.

215. Уголовный кодекс Литовской Республики / науч. ред. В. Павилониса; предисл. Н. И. Мацнева; вступ. статья В. Павилониса, А. Абрамавичюса, Д. Дракшене; пер. с лит. В. П. Казанскене. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 470 с.

216. Уголовный кодекс Республики Армения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=rus>

217. Уголовный кодекс Республики Беларусь / вступ. статья А. И. Лукашова, Э. А. Саркисовой. – 2-е изд., исправ. и доп. – Минск: Тесей, 2001. – 312 с.

218. Уголовный кодекс Республики Молдова. – Кишинев: Lavilat Info SPL, 2009. – 144 с.

219. Уголовный кодекс Республики Таджикистан / предисл. А. В. Федорова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 410 с.
220. Уголовный кодекс Республики Узбекистан / вступ. ст. М. Х. Рустамбаева, А. С. Якубова, З. Х. Гулямова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 338 с.
221. Уголовный кодекс Российской Федерации. – М.: Велби: Проспект, 2003. – 160 с.
222. Уголовный кодекс Туркменистана. – Ашхабад, 1997. – 352 с.
223. Уголовный кодекс Украины: комментарий / под ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. – Х.: Одиссей, 2001. – 960 с.
224. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. Л. В. Головкин, Н. Е. Крыловой; пер. с фр. и предисловие Н. Е. Крыловой. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 650 с.
225. Українська радянська енциклопедія / гол. ред. М. П. Бажан. – К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1977–1985. – Т. 11. Кн. 1: Стодола-Фітогеографія. – 1984. – 604 с.
226. Ульріка Майнгоф. Від протесту до спротиву // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2002. – № 25 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n25texts/meinhoff.htm>
227. Устинов В. В. Международный опыт борьбы с терроризмом: стандарты и практика / В. В. Устинов. – М.: Юрлитинформ, 2002. – 560 с.
228. Хоффман Б. Терроризм – взгляд изнутри / Б. Хоффман. – М.: Ультра. Культура, 2003. – 264 с.
229. Чинники можливих проявів тероризму в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1494080750876/bzhd/chinniki_mozhlihiv_proyaviv_terorizmu_ukrayini
230. Шевцов С. Терор як форма легітимації / С. Шевцов // Філософська думка. – 2009. – № 5. – С. 90–104.

231. Шестаков В. Терор – мировая война / В. Шестаков. – М.: Olma Media Group, 2003. – 316 с.
232. Энтин М. Л. Международная борьба с терроризмом: (правовые аспекты): научно-аналитический обзор / М. Л. Энтин, Ю. Л. Атливанников. – М.: ИНИОН, 1988. – 42 с.
233. Юридичний словник / за ред. Б. М. Бабія. – вид. 2-ге, переробл. і доп. – К.: Українська радянська енциклопедія, 1983. – 872 с.
234. Яворська Г. М. Концептуальні засади боротьби з міжнародним тероризмом: специфіка «європейського бачення» / Г. М. Яворська // Стратегічна панорама. – 2004. – № 3. – С. 39–52.
235. Яцько А. Тероризм як форма політичної боротьби / А. Яцько // Політика і час. – 2002. – № 1. – С. 68–77.
236. Bell J. B. Strategy, tactics, and terror: an Irish perspective / J. B. Bell // International terrorism / edited by Y. Alexander. – New York: Praeger, 1975. – P. 65–89.
237. Bernard A. Strategia terroryzmu / Andrzej Bernard. – Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1978. – 221[3] s. – (IPO Ideologia, Polityka, Obronność).
238. Bodansky Y. Target America: terrorism in U.S. today / Yossef Bodansky. – New York: S.P.I. Books, 1995. – XXVI, 461 p.
239. Corrado R. Ethics and ideological terrorism in Western Europe / R. Corrado, R. Evans // The politics of terrorism / ed. by M. Stohl. – 2nd ed. – New York: Dekker, 1988. – P. 255–326.
240. Falk R. Revolutionaries and functionaries. The dual face of terrorism / Richard Falk. – New York: Dutton, 1988. – XXIII, 222 p.
241. Ganor B. Defining terrorism: is one man's terrorist another man's freedom fighter? / B. Ganor // IST Papers on Terrorism. – Jerusalem: The International Policy Institute for Counter-Terrorism, The Interdisciplinary Center, 2002. – P. 9–10.

242. Hoffman B. Inside terrorism / Bruce Hoffman. – New York: Columbia University Press, 1998. – 288 p.
243. Jenkins B. International terrorism: a new mode of conflict / Brian Jenkins. – Los Angeles: Crescent, 1975. – VII, 51 p.
244. Laqueur W. The new terrorism: fanaticism and the arm of mass destruction / Walter Laqueur. – New York: Oxford University Press, 1999. – VII, 312 p.
245. MacWillson A. C. Hostage-Taking Terrorism: Incident – Response Strategy / A. C. MacWillson. – London: Macmillan, 1992.
246. Stern J. Ultimate terrorists / Jessica Stern. – Cambridge: Harvard University Press, 1999. – 214 p.
247. The Economist. – 2001. – 22.09. – P. 11.
248. Waxman D. Terrorizing Democracies / David Waxman // The Washington Quarterly. – 2000. – Vol. 23. – № 1. – P. 11–23.
249. Wilkinson P. Trends in international terrorism and the American response / Paul Wilkinson // Terrorism and international order / edited by L. Freedman. – London; New York: Routledge & Kegan Paul, 1986. – P. 37–55.